

आगमोद्धारक-त्रयमालाया सप्तमः खण्डः ।

ॐ नमो त्रिनाथ ।

आगमोद्धारक आचार्यप्रवरश्री आनन्दसागरसूरीश्वरेभ्यो नमः ।

महोपाध्याय श्रीमद् धर्मसागरगणिविरचित

सूत्रव्याख्यानविधिशतकम् ।

प०पू० गच्छाधिपति आचार्य श्रीमन्माणिक्यसागर-
सूरीश्वरशिष्य मुनिलालसागर ।

प्रतय ५००]

[मूल्य २ ०० न०पै०

वीर मयत २४८८

वि० सं० २०१८

प्रकाशिका

मीठाभाई कल्याणचट पेढी,
कपटवंज (जि० सेढा)

द्वयसहायक—

फलकत्ता (गुजराती) श्वेताम्बर
मूर्तिपूजक तपागच्छ जैन सघ
६६, वैनिग स्त्रीट
फलकत्ता १

मुद्रक —

सुराना प्रिण्टिंग वर्क्स
४०२ अपर चितपुर रोड,
दमकत्ता ७

કિંચિદ્ વક્તવ્ય ।

આ મ્હોપનૃત્તિવિમૂર્ષિત 'સૂત્રત્યાસ્થાનત્રિધિશતક' નામનો ગ્રંથ જિનાગમના અમ્યાસી જ્ઞા નુષજનોના કરકમલ્માં અર્પણ કરવામા આવે છે ।

આ ગ્રંથના રચયિતા વદુશ્રુત મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ ધર્મસાગર-ગણિવર છે । જો કે ગ્રંથકારે આસા ગ્રંથમા ક્યાંય પોતાના નામનો નિર્દેશ કયો નથી, પરંતુ આ ગ્રંથની હસ્તલિખિત પુસ્તક ઉપર 'મહોપાધ્યાય શ્રીધર્મસાગરગણિવરજી' આવો ઉલ્લેખ છે, એ વિગેરે ઉપરથી આ ગ્રંથના રચયિતા પૂ. ઉપાધ્યાયની સમજિત છે । પૂજ્યશ્રીના પ્રતિષેધરુગુરુ જીવનપર્યંત વિગદના ત્યાગી પટિત તિરોમળી પૂ. શ્રી જીવર્ષિગણિ હતા, પ્રગ્યાહેતુ ગુરુ પૂ. આચાર્ય શ્રી આનન્દવિમલસૂરિજી અને નાનમપદ્ ગુરુ પૂ. આચાર્યશ્રીનિજયદાનસૂરિની હતા ।

પૂજ્યશ્રી વિદ્યાધ્યયનમાટે પૂ. આચાર્યશ્રી વિનયહીરસૂરિજી સાથે દેવગિરિ પધાર્યા હતા અને 'યાય'નાસ્ત્રમા નિષ્ણાત થયા હતા । પૂજ્યશ્રીને વિ. સ. ૧૬૦૮ વર્ષે પૂ. આચાર્ય શ્રી વિનયદાનસૂરિજીએ ઉપાધ્યાયપદથી અલઘ્ન કયા હતા ।

પૂજ્યશ્રીએ કલ્પકિરણાવલી પ્રગ્નપરીક્ષા-તત્ત્વતરંગિણી મહાવીરજિનસ્તુતિ વિગેરે અનેક ગ્રંથોની રચના કરીને જિન-શાસનની અજોડ સેવા કરી છે ।

પૂજ્યશ્રીના ઉપાધ્યાય શ્રીશ્રુતસાગરગણિવિગેરે વિદ્વાન્
શિષ્યો તેમજ ઉપાધ્યાય શ્રીશાંતિસાગરગણિ વિગેરે અનેક
પ્રશિષ્યો હતા ।

સશોધનમાં અમદાવાદ ડેલાના ઉપાશ્રયના હસ્તલિખિત-
જ્ઞાનભંડારની પ્રતિ ઉપરથી શાસનકટકોદ્ધારક ગણિતર્ય શ્રી
હસસાગરજી મહારાજજીના શિષ્ય જ્યોતિર્વિદ્ મુનિવર્ય શ્રી
નરેન્દ્રસાગરજી મહારાજજીએ સ્વહસ્તે લખેલી અને સુરત શ્રી જૈના
નન્દપુસ્તકાલયની પ્રતિ ઉપરથી સશોધિત શુક્ર અમોને પ્રાપ્ત
થઈ હતી ।

તેના આધારે આ ગ્રંથનું સાવધાનીથી સશોધન કરવામાં
આવ્યું છે છતાં કોઈ ભૂલ રહેલી જણાય તો સુનોજી સુધારી
વાંચવું એ અભ્યર્થના ।

લિં.

ફરફલા, કાર્તિક સુદી પચમી

સશોધક

પ્રકાશકીય-નિવેદન ।

૫૦૫૦ ગચ્છાધિપતિ આ૦ શ્રી માળિક્યસાગરસૂરીશ્વરની મહારાજ આદિ ટાળા વિ૦ સં૦ ૨૦૧૦ તા ચૌં કષ્ટવજ્ર છદ્દેમા મીઠાભાદ્ર ગુલાલચન્દના ઉપાશ્રયે ચાતુર્માસ ધીરાગ્યા હતા આ અવસરે તેઓશ્રીના પવિત્ર આશીર્વાદે આગમોદ્ધારક-પ્રથમાલાની સ્થાપના ઘણી દત્તી । આ પ્રથમાલાદ સ્થાપનાદ પ્રકાશનોની પ્રગતિ ઠોક-ઠીક કરીછે ।

તેઓશ્રીનો પુણ્યટૂપાળ આ 'સૂચ વ્યાખ્યાનવિધિગ્રંથક' નામના પ્રથમે આગમોદ્ધારક પ્રથમાલાના ૧૭ મા'સ્તરતરીકે પ્રગટ કરતાં અમને મહુ દર્પ થાય છે ।

આની પ્રેક્ષકોપી મુનિવર્ય શ્રી રામસાગરજી મહારાજજીવ કરેલી છે તેમજ આનું સંગોપન ૫૦ ૫૦ ગચ્છાધિપતિ આ૦ શ્રી૦ માળિક્યસાગરસૂરિજીની પવિત્રદ્રષ્ટિ નીચે તેઓશ્રીવ કરેલ છે, તે ચદલ તેઓશ્રીનો તેમજ જોષોવ આના પ્રકાશનમાં દ્રવ્ય તથા પ્રતિ આપવાની સહાય કરીદે તે ઘણાનો આભાર માનીવ છીવ ।

લિ૦

રમણલાલ જયચન્દ

शुद्धिपत्रम् ।

पृ०	प०	अशुद्धम्	शुद्धम्
६		भुङ्क्ते	भुङ्क्ते
		"	"
९	४	णाम	णामम
२१	४	उवुग्धा	उवुग्धा
२२	४	वन्ध्य	वन्ध्य
३१	१५	न्तरो	नन्तरो
३१	२१	पमुद्वा	पमुद्वा
४२	२	जिन	निज
४३	१६	जन	जैन
४८	१८	गृह	ग्रह
७९	७	ताया अपरि	ताया परि
८७	१४	उद्बृत्त्य	उद्बृत्त्य
९०	२२	अनन्तरोक्तागमबाधानुरोधेन प्रज्ञापना वृत्त्यभिप्रायेण च युक्त्या तथा भणने न कश्चिद् दोष इति प्रत्यन्तरे ।	

सूत्रव्याख्यानविधिशतकस्य विषयानुक्रम ।

विषय

पृष्ठम्

सूत्रसु सामाधिकार्य प्रथमाध्ययनत्वं तथापि 'धर्मो धर्मिर्दण' इत्यस्य

प्रथमपदत्वम् ।

२

शब्दपरकृतस्य स्वर्ण एतन्नस्य सूत्रगुणश्च ।

३

इतिष्ठत् एवगोषा ।

४

सूत्रव्याख्यानस्य कर्तुं भोक्तृश्च स्वल्पम् ।

७

अनुपासस्य प्रकारप्रथम् ।

१०

नियुक्त प्रकारप्रथम् ।

११

चरणादि २६ द्वाराणां किञ्चिद् व्याख्यानम् ।

१३

तीर्थातीर्थयोः स्वरूपम् ।

१४

प्रकारादरेण तीर्थस्वरूपं कुत वक्तव्यं विवत्कालस्यापि च ।

१५

साम्प्रत उदात्तस्यैव तीर्थत्वम् ।

१६

महानिशीथसूत्रप्रमाणवादिनां तीर्थत्वम् ।

१७

लौकिकलाकाक्षरमदेन उमाशय द्वैविध्यम् ।

२१

निगम्यर दीर्घनिषेधकानीनां तीर्थभावस्य सिद्धिर्भूति चन्द्रमहाचापादीनां

तीर्थकरामागत्वं च ।

२२

यादिकस्य वीर उ० ६०६ कर्णे रमवीरपुरे उलसति ।

२३

देशविरलानां मुक्तादिप्रतिभाक्तां ताधूना धर्मानकरसत्त्वापरिमितत्वम् ।

२५

पूर्णिमापस्तम्भ उमाशयतावगमोपाय ।

२७

लौकिकमनस्वरूपम् ।

२८

मगवत्यां नन्दी-जीवाभिगमादीनां प्रतिदेश ।

२२

चरमभ्रुवधरस्य धुने प्रागोदारादेरधिकार ।

३४

मिह्रदष्टातेन एकपन्थाकोकथत्वम् ।	३८
मिथ्यात्वस्वरूपम् ।	४२
सम्भवत्वरूपं मिथ्यात्वविभागरच ।	४३
आगादमिथ्यात्वस्य निमान् ।	४४
तीव्रमिथ्यादृशां मार्गानुमारिकृत्याभाव ।	४६
मार्गानुमारिकृत्यस्य स्वरूपम् ।	४८
सत्प्रभाषी दिनवचनानुवादी न मरति ।	५२
दिग्भ्यरादीनामादिकतार ।	६२
शिष्यस्य विना गुरुत्वाभाव ।	६७
सत्प्रभाषिणी घमकथाश्रवणादिनिग्रह ।	७३
लोकोत्तरमिथ्यान्शामुत्पत्तिस्वरूपम् ।	८०
लौकिकमिथ्यात्वस्य आभिप्रहितादिप्रकारा तत्स्वरूपं च ।	८३
व्युत्पन्नमिथ्यात्वस्वरूपं वमवादित्वरूपं च ।	८४
भव्यानां अव्यवहारिक व्यवहारिकभेद तलमव्यधिकारं च ।	८५
द्विधाहन्निमदनकाल तद्विद्म च ।	८५
सम्भवत्वप्राप्तियोग्यताकाल ।	८६
व्यमव्यानां व्यवहारिकत्वाभाव ।	८७
गांशुषिकानाभिप्रहिताभिप्रहिकामिनिवेशिकानां उत्तरोत्तर क्षीप्रतीमतरत्वं ।	१०३
नागपुरीयलौक्यवमतस्य मूलग्ररूपणा ।	१०४
जेनप्रमिया ।	१०७
लौक्यवमतखण्डनम् ।	१०८

ॐ नमो जिनाय

आगमोद्धारक-आचार्य-श्रीआनन्दसागरसूरीश्वरेभ्यो नमः ।

महोपाध्यायश्रीधर्मसागरगणिप्रवरप्रणीत स्वोपज्ञवृत्तिविभूषित

व्याख्यानविधिशतकम् ।

॥ श्री गुरुभ्यो नमः ॥ इह हि तावत् जैनप्रवचनमात्रस्य
व्याख्यानविधेर्दिश दर्शयितुं सूत्रव्याख्यानविधिशतकाभिधानस्य
प्रकरणस्य निर्विघ्नपरिसमाप्त्यर्थं मंगलं श्रोतुं प्रवृत्त्यर्थं चाभिव्येय
दिदर्शयिषु प्रथमगाथामाह--

णमिऊण महावीर, जिणयण अत्थणायग गहिउ ।

सुत्तरयणाइ रडय, जह णाय तह पवत्तामि ॥ १ ॥

व्याख्या--महावीर-श्रीमहावीरनामान तीर्थंकर, नत्वा-
प्रणम्य, जिनप्रवचन-तीर्थंकरद्विभाषित, अर्थवाचक-जीवाजीवादि-
पदार्थवाचक शब्दसमूह, गृहीत्वा आदाय तीर्थंकरमुत्सान्नि-
हस्य, सूत्ररचाया-गद्यपद्यबधुररचनया (रचित) निबद्ध सत्
यथा ज्ञात-गुरुपारम्पर्यागतेनाऽऽगमेनावगत तथा वक्ष्यामीति ।
अत्र प्रथमपादेन मंगलमुत्तरपादत्रिवेण चाभिव्येय दर्शितमिति
गाथार्थः ॥ १ ॥

अथ यथा ज्ञात तथाऽऽगमोक्तामेव गाथामाह--

अत्थ भासइ अरहा, सुत्त गयति गणहरा निउण ।

सासणस्म हिअट्ठाए, तओ सुत्त पवत्तइ ॥ २ ॥

व्याख्या—अर्थ जीवादिपदार्थ, कारणे कार्योपचारात् पदार्थविषयकज्ञानजनकत्वेन जीवाजीवादिपदार्थवाचकशब्द-समूह, भाषतेऽर्हन्-जिनेद्र, तत् श्रुत्वा गणधरा-गौतमादयः सूत्र—गणधररचनात्मकं यक्ष्यमाणनिर्दोषत्वाद्यष्टगुणोपेत, प्रवृत्तं निवर्तितं, कथं ? निपुणं यथा स्यात्तथा, सूत्ररचनायां नैपुण्यं तावत् सूत्रलक्षणोपेतसूत्ररचनेनैव स्यात् । तत्र सूत्रलक्षण-मनंतरं यक्ष्यते । अथ सूत्रलक्षणोपेतसूत्ररचनायां प्रयोजनमाह— 'सासनस्स' इत्यादि । शासनस्य हितार्थं—सर्वसम्पत्प्राप्तिहेतुश्च इत्यर्थः । अनेन मणनेन तीर्थव्यतिरिक्तानां लौकिकलोकोत्तर-मिध्यादृशा सम्यक्त्वानभिमुखानां हितं न भवत्येवेत्यर्थादापन्नं भवसातत्यं, मिध्यादृगभिमतमार्गाणां नाशकत्वात् । यदाऽऽगम-

णिब्रुहपहमामणय, जयइ सया सउभाउदेसणय ।

कुममयमयणासणय, जिणिंदवरवीरसामणय ॥१॥

इति सूत्ररचनादिनादारभ्य तीर्थं यावत्सूत्रमट्टचिरिति गाथार्थः ॥ २ ॥

अथ गणधररचितेषु सूत्रेषु किं प्रथममध्ययनं ? तत्रापि किं प्रथमं पदमिति दर्शयन्नाह—

सउरेमि सुत्ताण, मामाइअसुत्तमाइमज्झयण ।

तस्साइपय तु णमो—अरिहताण समयसिद्ध ॥३॥

व्याख्या—सउरेण सूत्राणां-गणधररचितानां मध्ये प्रथमं मध्ययनं सामायिकसूत्रं 'सामाइअमाइअ सुत्तानां जाव विंदु-साराओ'ति आवश्यकनिर्युक्तिरचनात् । तस्याप्याद्यं पदं

“नमो अरिहताण”मिति समयसिद्ध—समये जैनशासने बालका
नामपि प्रतीतत्वात् सिद्ध सिद्धिप्राप्त, नमस्कारस्य सामायिका
ध्ययनान्तर्गतत्वादिति माथार्थ ॥ १ ॥

अथ ‘नमो अरिहताण’ मितिपदस्य सूत्रत्वेन तल्लक्षणपरि-
क्षापनाय सामान्यतो गणधरसूत्रस्य स्वरूपमाह—

गणधररश्मि सुत्तं, लक्षणसुत्तं इतिञ्च नियमेण ।

तल्लक्षणं तु आगम भणितं तद् किञ्चिदसेमि ॥ ४ ॥

व्याख्या—गणधररचित सूत्र नियमेन—निश्चयेन लक्षण-
युक्त, एवो गम्या, लक्षणयुक्तमेव भवेत् । तच्च यथाऽऽगमे
भणितं तथा किञ्चिद्दर्शयामीति माथार्थ ॥ ४ ॥

अथ सूत्रलक्षणमाह—

अप्यगाथ १ महत्थ २, षत्तीसादोसविरहिञ्च ३ ज च ।

लक्षणसुत्तं सुत्तं ४, अट्टहिञ्च गुणेहि उववेञ्च ॥ ५ ॥

व्याख्या—अल्पग्रन्थ च महार्थं चेति विग्रहः । उत्पाद
व्ययप्रौढ्ययुक्त सदितियत् द्वार्त्रिशदोपरहित यच्च लक्षणयुक्त
अष्टभिर्गुणैः(५)पतं सूत्रं भवति । ते चाष्टौ गुणा अमी—

णिदोम १ सारवत् च २ हउजुत्त ३ मलकिञ्च ४ ।

उपणीय ५ सोप्यार च ६, मिञ्च ७ मधुर ८ मेव य ॥१॥ति ।

तत्र निर्दिष्टं च वक्ष्यमाणद्वार्त्रिशदोपरहित, सारवत् बहुपर्याय
गोशब्दवत् सामायिकसद्वा, अन्वय-यतिरेकलक्षणा हेतवस्तैर्युक्त,
अल्लुत—उपमानादिमिरूपत, उपनीत च उपनयोपसहत्, सोप
चार अप्राम्यामिधान, मित वर्णादिनियतपरिमाण, मधुर श्रवण

मनोहरमिति । अल्पप्रथममहार्थतामगनेन निर्युक्तिमाप्यन्वया
दयोऽभ्युपगतत्वा इति दर्शित । तेषामेव मूत्रार्थरूपत्वात्,
अन्यथा महार्थताया असम्भवात् । कश्चिदन्वेऽपि सूत्रगुणा यथा-
अप्सरसर १ मसदिद २, सारव ३ विस्मयोमुद ४ ।

अथोम ५ भगवज्ज ६, मुत्त सव्वण्णुभासिअ ॥ १ ॥

अस्पाक्षर—मिताक्षरं सामायिकाभिधायकं, असन्दिग्ध
सैषवशब्दवत् स्वर्णोदकाद्यनेकार्थसंज्ञयकारि न भवति, सार
वत्—महुपर्याय, विदग्धतोमुख्य प्रतिमूत्रमनुयोगचतुष्टयाभिधायकं,
अस्तोमक—वैदेहकारादिद्विद्वत्पूरणस्तोमशून्य स्तोमका निपाता,
अनवयव—अगर्ह्य अहिंसाद्यभिधायकं 'पट्शतानि नियुज्यन्ते,
पशूनां न यमेहनि । अद्रमेधस्य वचना यूनानि पशुमिस्त्रिभि'
॥ १ ॥ रिमादिवचनवत् हिंसाद्यभिधायकं न भवति । प्वरिधसूत्र
सर्वत्रभाषितं भवतीति गार्थार्थ ॥ ५ ॥

अथ सूत्रलक्षणे भणितान् द्वात्रिंशतो दोषानाह—

अलिअ १ सुवधायजणय २, इद्याइअमधिदोसपज्जता ।
पत्तीसा सुत्तदोसा, भणिआ णिज्जुत्तिअणुओगे ॥ ६ ॥

व्याख्या—अलीकोपधातजनकमित्यादिसर्वविदोषपर्यंता
द्वात्रिंशदोषा सूत्रस्य भणिता निर्युक्त्यनुयोगे निर्युक्तिव्याख्याने
अर्थान्नमस्कारनिर्युक्तिव्याख्यानस्यादौ श्रीहरिमद्रमूरिभिरिति
गम्य, तथाहि—

अलिअ १ सुवधायजणय २, निरत्यय ३

भवत्यय ४ छल ५ दुहित ६ ।

णिम्मार ७ महिअ ८ गूण ०

पुणरत्त १० वाहय ११ मजुत्त १२ ॥ १ ॥

कमभिण्ण १३ वयणमिण्ण १४,

विमत्तिभिण्ण १५ च लिंगमिण्ण १६ च ।

अणमिहिअ १७ मपयमेव य १८,

सहावहीण १९ ववहिअ २० च ॥ २ ॥

काल २१ जइ २२ च्छवि २३ दोसा

समयनिरद्ध २४ च वयणमित्त २५ च ।

अयावत्तीदोसो २६, णेओ अममासदोसा २७ ॥ ३ ॥

उवमा २८ रूपगदोषो २९, जिद्धेम ३०

पयत्थ ३१ सधिदोसो अ ३२ ।

एण उम्मुत्तदोसा, बलीस हुंति णायत्ता ॥ ४ ॥

पठार्ता गाथार्ता वृत्तिज्याग्यानुसारेण सङ्क्षेपार्थस्तरेव-
अङ्गीकृत अनृत अमृतोद्भासन मूननिष्ठवदव इश्वरकर्तृक जगत्,
नास्त्यामेरादि । १ । उपधानचनक गीवपातहेतु , यथा-वेद
विहिता हिंसा धर्मायेयादि । २ । निरर्थक-वर्णादिनिर्देशमात्र अ
आ इ ई इयादि । ३ । अशार्थक पौर्वाप्यादपतिसम्बद्धार्थ,
यथा दश दाहिमानीयादि । ४ । छल-नवकम्बला देवदत्त
इत्यादि । ५ । द्रुहिह-ट्रोहम्बमात्र, यथा-यस्य बुद्धिर्न लिप्येन,
हत्वा सर्वमिदं जगत् इत्यादि । ६ । निस्मार परिकरगु,
वेदवचनवत् । ७ । अधिक-वर्णान्निभि । ८ । तैरेव हीन
यून । ९ । पुरस्कृता शब्दतोऽर्थतश्च इन्द्र इन्द्र इत्यादि,

इद्र शम इत्यादि । अथवा अर्थादापनम्यार्थस्य म्यशब्देन
 पुस्तकतना, यथा देवदत्तो दिवा न मुह्यते इत्युक्ते अधाद्रात्रौ
 मुह्यते इति, तस्य च साक्षाच्छब्देन मग्न पुनर्मग्नता । १० ।
 व्याहन पूरापरव्याहति, यथा कर्म नास्ति फल चास्ति कर्ता
 च नास्तीत्यादि । ११ । अयुक्त-अनुपरतिशम, यथा-तेषां
 गङ्गातटप्रत्यै गङ्गानां मदमिदुमि । प्रायतत नदी घोरा, इत्य-
 शरयवाहिनी ॥१॥ त्यादि । १२ । कमभिन्न यथा-शब्दरू-
 पादय श्रोत्रचक्षुरादीनां विषय, तत्र रूपशब्दादय इति
 भणन । १३ । वचनभिन्न-यथा-वृक्षानेतौ पुष्पिता इत्यादि
 । १४ । विभक्तिभिन्न विभक्तिव्यत्यय, एष वृक्ष इति वस्तुने
 एष वृक्षमिति भणन । १५ । लिङ्गभिन्न लिङ्गव्यत्यय, यथा
 अय म्नीरित्यादि । १६ । अनभिहित स्वसिद्धान्तेऽनुपपिष्ट,
 यथा वैशेषिकस्य दशम द्रव्य प्रवृत्तिरूपमित्यादि । १७ ।
 अपद-अयच्छब्दोऽधिकारे अयच्छब्दोऽभिधान, यथा आर्यापदे
 वैतालीयाभिधान ॥ १८ ॥ स्वभावहीन-यस्तुन स्वभावतो-
 ऽयथाभिधान, यथा शीतो वह्निरित्यादि । १९ । व्यवहित
 अतर्हित प्रवृत्तमुत्सृज्याप्रवृत्त व्यासतोऽभिधाय पुन प्रवृत्त-
 भणन । २० । कालदोष कालव्यत्यय, यथा रामो धो
 विशतीत्यादि । २१ । यतिदोष अम्यापरितरिविरतिर्वा
 । २२ । छत्रि अलङ्कारविशेषस्तेन शून्य । २३ । समय
 विरुद्ध-स्वसिद्धान्तविरोधि, यथा-वैशेषिकस्य सप्तम पदार्थ
 प्रवृत्तिरूप । २४ । वचनमात्र यथा अय प्रदेशो लोकमय-

मित्यादिमणन । २५ । अर्थापत्तिदोष —यत्रार्थादिनिष्ठापत्ति ,
 यथा ब्राह्मणो न हन्तव्य इत्यर्थादब्राह्मणघातापत्ति । २६ ।
 असमासदोष समासविधौ सत्यसमासकरण, यथा राजपुत्रप
 इत्यत्र तत्पुरुषसमासे कर्तव्ये विशेषणसमासकरण बहुव्रीहिसमास
 कारण वेत्यादि । २७ । उपमादोषो-यत्र हीनाधिका उपमा
 त्रियते, यथा मेरु सर्पपोषम , सर्पपो मेरुसन्निभ इत्यादि । २८ ।
 रूपकदोष यथा पर्वते निरूपयित्तव्ये शिखरनिरूपण । २९ ।
 निर्देशदोषो-याक्यासमासिदोष , यथा-देवदत्त स्थास्यामोदन
 मित्येव वक्ति, न पुन पचनीत्यादि ३० । पदार्थदोष —यत्र वस्तुन
 पर्यायस्य पदाथांतरत्वेन कल्पना, यथा द्रव्यपर्यायाणा सत्तादीना
 पदार्थांतरत्वेन कल्पन वैशेषिकस्य ३१ । असन्धिदोष —सधि
 प्राप्तौ सङ्करण दुष्सन्धिकरण वेत्यादि ३२ । इत्येव सूत्रस्य
 द्वात्रिंशदोषा हारिमधू सविस्तर भणिता , अनुयोगद्वारे च
 'अप्पमाधमहत्थ वत्तीसादोसविरहिअ अ चे'त्यादिना सूचिता
 अपि तद्वृत्तावतिदिष्टा इतिगाथार्थ ॥६॥

अथोक्तलक्षणस्य सूत्रस्यानुयोग कथ केन कर्तव्य केन च
 श्रोतव्य ? इत्याह—

एवमिह सुत्तस्म उ, तिहिं पयारेहिं होड अणुओगो ।
 कापन्वो सुगुरुहिं, सोअन्वो णिउणमीसेहिं ॥७॥

व्याख्या—एवविषयस्य सूत्रस्यानुयोगो-व्याख्यान, त्रिभि
 प्रकारेण तत्स्वक्ष्यमाणगाथोक्तपकारै सुगुरुभि कर्तव्य , श्रोतव्य
 चकारो गम्य , श्रोतव्यश्च निपुणशिष्यै । तत्र गुरो शोभनत्व

तावत्, अर्थतस्तीर्थकरात् सूत्रतश्च गणधरात् अर्च्यनपरम्परा-
गतेन उद्देशसमुद्देशादिविधिना 'मुष्णान्मस उद्देशो समुद्देशो
अणुष्णा अणुओगो पवत्तइ' चि वचनात्, उपात्तगूत्रार्थधारित्वे-
नैव । मुख्य च सयतत्वेनैवावसातव्य, सयतानामेव सूत्रार्थयो-
रनुज्ञादानेऽधिकारात् ।

यदागम — 'तिविहा समणुष्णा प० त०—आयरियत्ताए १,
उज्झायत्ताए २, गणित्ताए ३', चि श्री स्थानागे [सू०
१७४] । अत्र प्रथममङ्गे अनुयोगाचार्य पचावसातव्य ।
एवविधेन गुरुणा त्रियमाणोऽनुयोगो निपुणशिष्यैश्च श्रोतव्य
इति । अत्र शिष्यस्य नैपुण्य तावत्, सुगुरुस्तविधिना गृहीत
सार्थं सूत्रमुभयफलम् भवति, न पुनरितरथापीति सम्यग्परिज्ञाने
नावसातव्य । अत एव सुगुरभिरपि वाचनायोग्यत्वेन परीक्षा
प्राप्तस्यैव विनेयस्य वाचना दातव्या, न पुनरितरम्यापि । यदा-
गम — 'तओ अग्रायणिज्जा प० त० अरिणीए १, विगइपडियध्वे
२, अविओसिअपाहुडे ३', चि, श्रीस्थानागे [सू० २०३] ।
एतद्वृत्तौ च—'सवासिता अपि वाचनाया अयोग्या, न वाच-
नीया—न सूत्र पाठनीया, अर्थमप्यश्रावणीया । सूत्रापक्षयार्थस्य
गुरुत्वात् । तथा अन्यवसितप्रामृतनोऽनुपशान्तक्रोधो भवत्य' ।
तथा अयोग्यस्य शिष्यस्य वाचनादातुर्भावितस्तीर्थच्छेदपात-
स्यात् । यदागम —

'इहराउ मुसावाओ, पवयणखिसाय होइ लोगमि ।

सेसाणवि गुणहाणी, तित्युच्छेओ अ भावेण ॥१॥'ति ।

एतच्च समनुनास्रस्य व्याख्याया माप्यकारवचन । एव
सुशिष्यम्यापि कालतस्त्रिवर्षादिपर्यायप्राप्तस्याचारांगादेर्वाचना
दातव्या । यदागम —

तिररिसपरिआगस्स उ, आयास्पक्कप्प णामज्झयण ।

चउवरिसपरिआगस्स उ सूअगह णाम अगति ॥१॥

इत्यादि व्यवहारसूत्रे । एव चानुज्ञातसूत्रार्थस्य साधो-
धर्मकथायामप्यधिकारो, न पुनर्गृहस्थादे । यदागम —

‘चत्तारि पुरिसजाया प० त०—आघवतिष्ठा णाममेगे
णो उ छज्जीविसपन्ने’ इत्यादिचतुर्महोक्तीवृत्तौ ‘आप्त्यायक
सूत्रस्य, न चोद्भज्जीविकासम्पन्न —अनेपणानिरत्त इत्यर्थ, ॥
चापद्गत सविग्ग सविज्जपाक्षिको वेयादि यावत् द्वितीयभगे
यथाच्छन्द, तृतीये साधु, चतुर्थे गृहस्थादि इति’ । एव च
सविज्जपाक्षिकसाधुव्यतिरिक्ताना धर्मकथायामनधिकार एव
भणित । तेन तेषा समीप धर्मकथाश्रवण महापापमेव । अत
एव गोष्ठामाहितसमीप धर्मकथाश्रवण श्रीसत्वेन प्रतिषिद्ध ।
एतेन एतेऽपि धर्ममेवोपदिशन्ति, तन्श्रवणे को दोष ? इति
आतिरपि निरस्ता, जिनानामुत्पत्त्य प्रवृत्तेर्महापापरूपत्वात् ।
किञ्च सर्वेषामपि वादिनामुपदेष्टो निननिचमार्गप्रवृत्तिहेतुरेव
भवति, तन्मार्गप्रवृत्तेन चो मार्गप्रवृत्तिरूपत्वेन महानर्थरूपमेवेति
पर्यालोच्य । यदि च पर कदाचित् श्रावकोऽपि निजकुटुम्बस्य
पुरस्ताद्धर्मं कथयति, तदा गुरुव इत्थमादिशतीति गुरुरूपदेश
भारतज्येणैव जिनाणा, न पुन साधुवत्समाप्रवृत्तेनेति श्रावक-

प्रतिक्रमणचूर्णदौ । एतेन पुस्तकसिद्धान्तपुरस्कारेण नवीनमार्ग-
व्यवस्थापका मर्यादपि जैनागमविगोपका एवेति दर्शित बोध्य ।
मिद्धातोक्तव्यतिकराभावेऽपि अथयनाध्यापनोपदेशादिषु प्रवर्त-
नात् । उक्तव्यतिकरस्तु परम्पराशून्यानां लेशनोऽपि न भवति,
तेषां जैनागमस्य लेशतोऽप्यभावात् । जैनप्रवचने च साम्प्रतमा-
गम परम्परागम एव भवतीत्यग्रे दर्शयिष्यते । अत एव तेषां
जैनागमप्रवचनानुवादोऽपि न भवति, नवीनमार्गप्रकाशकत्वेन
शिवभूनिचन्द्रप्रभाचायादीनां स्वयमेव देवस्वरूपत्वादित्यग्रे
व्यक्तिकरिष्यते इति गाथार्थः ॥७॥

अथानुयोगस्य प्रकारत्रयं दिदर्शयिषु भगवत्पाद्याग-
मोक्तामेव गाथामाह—

सुत्तथो सलु पढमो, मीओ णिज्जुत्तिमीमओ भणिओ ।
तइयो अ णिरवसेमो, एम विही होइ अणुओगे ॥८॥

व्याख्या—सूत्रस्यार्थं सूत्रार्थं, सूत्रार्थ एव केवलं प्रति-
पाद्यते यस्मिन् अनुयोगेऽसौ सूत्रार्थ इत्युच्यते । सूत्रमात्रमपि
पादत्रयपात्रोऽर्थं सूत्रार्थं । त्वरुगठस्त्वेवकारार्थं । स चाव-
धारणे । एतदुक्तं भवति गुह्या सूत्रार्थमात्रमिधायकं प्रथमा-
नुयोगा कर्तव्यं । मा भून् प्राथमिकविषयस्य मत्तिसम्बोद्ध ।
द्वितीयस्तु अनुयोगा निर्युक्तिमिश्रकं कार्यं । तत्र निर्युक्तिरपि
सञ्चाल्यानां उक्त्या । तस्या अपि सूत्रव्याख्यानना निजव्याख्या
प्राप्तैव भवति, सूत्रस्यैव तस्या अपि सूत्रत्वेन दुरवगाह्यत्वात् ।
अत एव निर्युक्तेरपि अनुयोगः सूत्रस्यैवाविशेषेण भणितः । यदा—

गम - 'मे किं त अणुगमे ७ दुग्दिहे ५० त० मुत्ताणुगमे निगु-
त्तिअणुगमे' चि श्री अनुयोगद्वारे । गृहीयन्तु निगुणेप -
प्रमदुगानुप्रमगागत सर्वाप्यर्था वाच्य । तत्र प्रमगागतो भाष्य
स्तदुपाख्यानरूप । अनुप्रमगागतन्तु तदनुगतचरिप्रादिरूप
पुरो वक्ष्यते इति गाथार्थ ॥ ८ ॥

अथ त्रयाणामपि प्रकाराणां प्रवृत्ते मणितिमधिकृत्य
निर्णयमाह--

तत्पणुओगो पदमो, पदमपयस्सेर पुत्रमणियस्म ।
सुपमिद्धो इअगण दसेमि णिमपि तस्सेर ॥ ९ ॥

व्याख्या तत्र त्रिषु अनुयोगप्रकारेषु, पूर्वमणिनम्य
'णमो अरिहताण' मित्येतावन्मात्रमप्य प्रथमपदमप्य प्रथमोऽनु
योग सुप्रसिद्ध, शब्दच्युत्तरतिमात्रमप्यत्रात् । ॥ चैव-नम इति
नैषानिष पद करपरणमन्तु सुप्रणिधानरूपो तमम्कारो
भवदित्यर्थमिषाय । केम्पो १ अर्द्धम्य - अमरवरमिर्मिनाष्ट
महाप्रातिहार्यरूपां पूजामर्हस्तस्तेभ्य इत्यान्तिरूपणायमातय ।
इतरयोन्तु-निर्युक्तिमिश्रक निरवशेषभागयोरनुयोगयो 'तस्यैव'
णमो अरिहताणमितिपदमात्रम्यैव दिग् दर्शयामीनि गाथार्थ ॥ ९ ॥

अथ द्वितीयानुयोगस्य स्वरूपं दर्शयन् त्रियुक्तिविवेकमाह--
जो निज्जुत्तीजुत्तो, वीओ मणिओ अ सुचअणुओगो ।
सा निज्जुत्ती तिविहा, सुपमिद्धा होइ विणममए ॥ १० ॥

व्याख्या-- य चकारो गम्य, यच्च सूत्रानुयोगो
निर्युक्तिमिश्रको द्वितीयो मणित । सा च त्रियुक्तित्रिविधा-

किं १३ कइविह १४ कस्म १५ कहिं १६,

केमु १७ कह १८ किञ्चिर हयइ काल २६ ।

कइ २० सतर २१ मविरहिअ २२,

भवा २३ गरिस २४ फासण २५ गिरुत्ती २६ ॥ १३ ॥

(युगमम)

व्याख्या—चानयो सम्पेतोऽनुयोगद्वारवृत्तिरिति विस्तरतस्तु
 आशयश्चनिर्युक्तिरिति - तद्वृत्तिभ्यामेवेत्यनुयोगद्वारवृत्तावपीत्यमेव
 मणिन । सत्रोपोन्धातनिर्युक्तिरावश्यकनिर्युक्त्यन्तर्गता सर्वत्राप्य-
 त्तिदेनेन वक्तव्या । परमिह सर्वमूत्रसाधारणत्वपरिणामाय द्वार
 त्रिकेपरिज्ञानमात्रहेतु किञ्चिद् व्याख्यानं यथा उद्देशनमुद्देश -
 सामायाभिधानरूपो यथाध्ययनमित्यादिरूपणं वक्तव्य इति
 नित्या सर्वत्रापि मन्तव्या १ । तथा निर्देशन निर्देश विशेषा
 भिधान, यथा सामायिकमियादि । तथा निर्गमन निर्गम कुत
 सामायिक निगतमिति ३ । तथा तौ क्षेत्रकालौ च, ययो सामा-
 यिकमुत्पन्न, तौ च वक्तव्यौ ४ ५ । कुत पुरषान्निर्गतमिति ६ ।
 तथा केन कारणेन गौतमादयो भगवत्समीपं शृण्वतीति ७ ।
 तथा प्रत्यय, केन प्रत्ययेन भगवतेदमुपदिष्ट ८ । तथा लक्षण-
 सम्यक्त्वसामायिकादीना स्वरूपमणन । तथा नया नैगमा
 दय १० । तथा समवतार—यो नयो यत्र समवतरति ११ ।
 तथानुमत—कस्य व्यवहारादे किं सामायिकमनुमत १२ । किं
 सामायिकं कस्मिन् प्रत्यवतरति १३ । कतिविधमिति १४ ।
 कस्य सामायिक १५ । क्व सामायिक १६ । तथा केषु

द्रुपेण सामायिक १७ । कथनेन प्रकारेण सामायिक
 म्यात् १८ । कियत्काल सामायिक १९ । कियत्त सामायि
 कस्य युगपत् प्रतिपद्यमानका २० । सात्तर कियदन्तरेण
 सामायिक २१ । अविरहित निरन्तर २२ । भया कियत्त
 उत्कृष्टा २३ । आकषा कस्मिन् कियत्त २४ । स्पर्शना २५ ।
 निरुक्ति निश्चिना उक्ति २६ । इति षड्विंशतिद्वाराणा विवेक-
 निमित्त नाममात्रेण व्याख्या । एव च यस्मिन् द्वारे प्रवृत्त
 प्रयोजनतत्तद्धारपुरस्कारेणाभ्येवदयते इति गाथायुग्मार्थ ॥१२॥१३

अथ कीदृश्या निर्युक्त्या द्वितीय सूत्रस्य व्याख्यानं भव
 तीति दर्शयति—

एआहिं गाहाहिं, वित्थररूगाहिं जा य णिज्जुत्ती
 तीए साणुगमाए, अणुओगो सुत्तमित्तस्म ॥१४॥

व्याख्या—एताभ्यामनन्तरोक्ताभ्यां द्वारगाथाभ्यां
 निम्नतररूपा, हिरवधारणे, निम्नतररूपैव या निर्युक्तिः, तथा सानु
 गमया सानुयोगया सूत्रमात्रस्यानुयोगो भवति सानुयोगनिर्यु
 क्तिमिश्रको द्वितीयोऽनुयोगो भवति । तत्र युक्तियुक्ता मम्मतिन्नु
 दर्शितैवेति गाथार्थ ॥१४॥

अथ द्वितीयप्रकारव्याख्यानानुसारेण तीयातीर्थयो
 स्वरूपमाह—

तेण चिअ जस्स णमो अरिहताण ति साणुओगपय ।
 मम्म त खलु तित्थ, मग्गो सेम अतित्थति ॥१५॥

व्याख्या—‘तेन’ प्रागुक्तप्रकारेण द्वितीयव्याख्यानेन, चिअ

एवाथे, द्वितीय-वाक्यानानुसारेणैव सम्य 'जमो अरिहताण'
मिति सानुयोगपद सानुयोगनिर्मुक्तिरक्षणज्याख्यानमपुनरुक्तं एव
सामादिकाध्ययनस्य प्रथमपद 'सम्मति' सम्यग् प्रमाणं भवति,
तन् स्वस्वरूपधारेण, तदेव तीर्थं साधुसाधोश्चावकथाविकासमु
त्पादात्मक, मार्गो माक्षमार्गो भवति । एष-यस्योदन्प्रकारेण
'जमो अरिहताण' मिति पद प्रमाणं न भवति, तदतीर्थ-तीर्थं न
भवेत् । अतीर्थं च विनाशाबाधमत एव उभाग एवेयधादु
बोध्यमिति माथार्थ ॥१६॥

अथ प्रसंगत प्रचारान्तरेणापि तीर्थस्वरूपमाह—

त पा ति य ज चित्र, निज्जुत्तिपमुहसंरमुअठाण ।

सपड वीरजिणाओ, उप्पण्णं जाव दृप्पमहा ॥१६॥

ध्याय्या—वा अथवा, ततीर्थ, चित्र एवार्थे, व्यवहित
सम्बध्यते, तदेव तीर्थं यन् नियुक्तिप्रमुखसर्वश्रुत निर्मुक्तिमाध्या
दिक सकलश्रुत, सम्य स्यात् आधाय, यन्निर्युक्त्यादिसर्वश्रुत
म्यान भवति, तदेव तीर्थमित्यर्थ । तन्न तीर्थं साम्प्रतं कुन
उत्पन्न कियत्कारं स्याति ? इत्याह 'मपद'त्यादि । सम्प्रति-
वर्तमान तीर्थं वीरजिनात् धीमहावीरादुत्पन्न-वर्तमान तीर्थं
धीमहावीरव्यवस्थापितमित्यर्थ । एतेऽ शिखर्यादिध्यवस्था-
पिता समुदायास्तीर्थानि न भवन्तीति दर्शित । तेषां धीमहा-
वीरव्यवस्थापित वामागदियमे वदयते । तच्च यावदु प्रसभ
दु प्रसभनामाचार्यं तावत्तच्छ्रुतं भवतीत्यर्थ । यदागम —

'जगदीये २ भारह वासे इमीसे ओसप्पिणीए देवाणुप्पि

याण केरइय काल तित्थ अणुसज्जिन्सइ १ गो० जनुदीने २
मारहे वासे इमीसे ओसप्पिणीए इगमीस वाससहम्साइ तित्थ
अणुसज्जिन्सइ' ति भग० श० २ उ० ८इति गार्थ ॥१६॥

अथ पुनरपि प्रकारान्तरेण तीर्थ व्यवस्थापयन्नाह—

त तित्थं जिणठविय, जस्माइगरो ण लम्भई अण्णो ।

वीराओ वीरेण, दुप्पसहत तय भणिअ ॥१७॥

व्याख्या—तत्तीर्थं जिनस्थापितं भवेत्, यस्यादिकरो
वीरात् श्रीमहावीरतीर्थकरादयश्चन्द्रप्रभाचार्यादिवदपरो न
लभ्यते । तस्य कृता श्रीमहावीर एव । तच्च तीर्थं तु प्रसभान्त
वीरेण श्रीमहावीरतीर्थवृत्ता, मणित भगवतीसम्मत्याप्राग् प्रदर्शित
मेव । तच्च साम्प्रत परिशेषात् तपागण एव तीर्थं भवति ।
तस्यादिकर्ताऽयं श्रीमहावीरादपर कोऽपि नोपलभ्यते । न
चैव पौर्णिमीयकौष्ठिकादिसमुदायास्तथा भविष्यतीति शकनीय ।
तेषामादिकर्तृणां चन्द्रप्रभाचार्यं जिनदत्ताचार्यादीनां सर्वसम्मत
त्वात् तदीयवचनेरेवामे व्यवस्थापयिष्यमाणत्वाच्च । या तु
श्रीजगच्चन्द्रमूरितस्तपागण इति ख्यातिः, सा तु यात्रातिमिच्छक
सधपतिर्यातिगत् तदानीं तपोमात्रजया । तपस कर्तव्यस्य
भगवदाज्ञाविषयत्वात् । यदागम —

‘छट्ठाणा अत्तप्तो हिआए सुहाए समाए निस्सेसाए आणुगामि
अत्ताए भवति । त० परिआए १ परिआले २ तवे ३ सुण ४
हाहे ५ पूआसकारे ६’ ति श्री स्थानाङ्गे । तेन तथामृत ॥
(तपागण) एव परिशेषादच्छिन्न तीर्थं मतव्यमिति गार्थ ॥

अथ पुनरपि प्रकारान्तरेण तीर्थं व्यवस्थापयन्नाह—

अहवा जस्म प्रमाण, महाणिसीह हविज्ज त तित्थ ।

हरिमदुत्त लिहिय, महाणिमीहम्म आयरिसे ॥१८॥

व्याख्या—अथनेति प्रकारान्तरद्योतने । यस्य महानि-
शीथ श्रीमहानिशीथसूत्र प्रमाण, तत्तीर्थं मन्तव्यम् । एतच्च हरि-
मद्रोकन श्रीहरिभद्रमूर्तिना भणित, श्रीमहानिशीथाऽऽदर्शो अर्थात्
पूर्वाचार्यैर्लिखितमियक्षरार्थम् । भावार्थस्तु यद्यपि गणधरद्वारे
श्रीमहानिशीथसूत्रे श्रीवज्रस्वामिव्यतिकरो नासीत्, परं तथापि
उद्देहिकादिस्वर्णितपत्रेभ्यः प्रवचनहितार्थं यथावरोधमयोऽयं
सङ्गत्या श्रीमहानिशीथसूत्रलिखने सम्यैव तृतीयाध्ययने यथा
श्रीहरिभद्रद्वारेणा श्रीगुणस्वामिव्यतिकरो लिखितः । तथाहि—

‘एव तु च पञ्चमगलमहासुखधस्स वक्खाणं तं महया
पणधेण अणतगमपज्जरेहिं सुत्तम्सं यं पिहळ्मुआहिं निज्जुत्तिभा-
सच्चुण्णीहिं जहेव अणतणाणदसणधरेहिं तिथगरेहिं वक्खाणिअ
तहेव समासओ वक्खाणिज्जत आसी । अहं अणया कालं
परिहाणिदोमेण ताओ निज्जुत्तिभासच्चुण्णीओ वुच्छिन्नाओ ।
इओ ण वच्चतेण कालममएण महडिण्णत्ते पयाणुसारी वय-
रसामी नामा तुवालसगमुअहरो समुप्पण्णो । तेणेसो पञ्चमगल
महासुखधस्स उद्धारो मूत्तमुत्तमज्जे लिहिओ । मूत्तमुत्तं पुण
सुत्तटाए गणधरेहिं अयत्ताए अरिहत्तेहिं भगवत्तेहिं धम्मतित्थ
गरेहिं तिल्लोअमहिण्णिं वीरजिणिदेहिं पण्णविअ’ति श्रीमहानि-
शीथे तृतीयाध्ययने । प्रयोजनप्रशेन लिखितं तथा वृद्धसम्प्रदायात्

वृद्धै-पूर्वाचार्यै श्रीहरिमद्रसूरिव्यतिकरोऽपि तदनन्तरमेव
लिखित । तथाहि—

‘एतत् य बुद्धसपयाओ जत्थ य जस्स ज पय पण्णाणुल्लग
सुत्तालावग ण सपज्जइ तत्थ सुअहरेहिं कुलिहिअण्येसो ण
दायवो, किंतु जो सो णअम्म अचित्तचित्तामणिकप्पमूअम्म
महाणिसीइसुअवन्धस्म पुत्रायरिसो आसी, तेहिं चेअ खडा-
खट्ठिण्हिं उदेहिआइहिं हेअहिं बहये पत्तगा पटिमडिया,
अच्चत सुमहत्थातिसयति इम महाणिसीइसुअवन्ध कसिणपवय-
णम्म परमसारमूअ परमतत्त महत्थ कसिणपवयणवच्चल्लएण
बहुमन्नसत्तोययारिअ ति काउ तहा आयहिअट्ठयाए आय-
रिअहरिमद्वण ज त थ आयरिसे दिट्ठ त सव्व समईण साहिउण
लिहिअ अण्णेहिं पि सिद्धसेणदिवायर बुद्धवाइअजस्समेण देवगुत्त
जसअद्वणम्ममासमणसीसरविगुत्त जेमिचन् जिणदासगणि-व्ववगस-
च्चसिरिप्पमुहेहिं जुगप्पहाणसुअहरेहिं बहुमणिअमिण’ ति ।

एतेन श्रीमहानिशीथश्रुतम्कधमधिहृत्य अथोक्तव्ययत्तत्-
प्रलापिनो निरस्ता बोध्या । अचिन्त्यचिन्तामणिकल्प श्रीमहा-
निशीथमूत्र सकलप्रचनहितार्थं प्रचनवत्सत्वेन श्रीहरिमद्रसूरिणा
खण्डितपत्रेभ्य यावद्यथादृष्ट तावदेव स्वमत्या समुचितीकृत्य
लिखित तद्वालार्चिर्मियुगप्रधानश्रुतपरैरप्यभ्युपगतमित्येव लिखि-
तं गत । एतेन य कश्चित् श्रीमहानिशीथमूत्रा श्रीहरिमद्रसू-
रिणा स्वमत्या लिखित, तेनायेषा बहुश्रुताना सम्यग् श्रद्धान
नास्ति, एव श्रीहरिमद्रसूरिणा स्वयमेवोक्त, अतो नास्माक-

मपि यद्वानमिति पूर्वापरनिरोधपरिचानशून्यो वातिकृयाचालो
 निरस्त एव । तदुक्तवचनानामिह गन्धस्याप्यभावात् । अत्रार्थे
 श्रीमहानिशीथाऽऽदर्शलिमिता पूर्वाचार्यवचनमममतिरेव । तथाहि
 —‘अत्र चतुर्याध्ययने बहव मैदान्तिका काश्चिदालापकान्
 न सम्यग् यदवते इत्येव तैर्यद्वानैरम्माकपि न सम्यग्
 यद्वानमिषाह श्रोहरिमद्रमूरि, न पुन सर्वमेवेद चतुर्याध्य
 यमम्यानि वा अययनानि, अम्यैव चतुर्धाध्ययनम्यैव कनि
 पयै परिमितैरालापकैर्यद्वानमिष्य । यत स्थान ममवाय
 जीवाभिगम प्रज्ञापनारिषु न कश्चिदिदमाचम्ये-यथा प्रेत्य
 सत्तापम्यलमस्ति, तद्गुहावामिनस्तु मनुजान्तेषु परमाधार्मिकाणां
 पुन २ सप्ताध्वारान् उपपान, तेषा तैश्वर्यैर्ब्रह्मशिलापरदृक्
 सपुत्रैर्देहिनाम् परिपीड्यमानानामपि सक्तर यावत्
 प्राणव्यापत्तिर्न भवतीति । वृद्धास्तु पुनर्यथा सावदि
 दमार्प सृज विवृतिश्च नात्र प्रविष्टा, प्रभूनाश्चात्र श्रुतम्भे
 ऽथा सुष्ठु अतिगयेन सानिश्चयानि गणपरोक्तवचनानीति ।
 सदेव सस्थिते न किञ्चिदाशङ्कनीय’ । अत्र बहुश्रुतेर्नाम
 प्राहेण उक्तासद्गनार्थवचनानि (वाक्यानि) विमुच्य सर्वमपि
 श्रीमहानिशीथ प्रमाणीकृतम् । वृद्धैस्तु वाक्याना विरुद्धार्थत्वमेव
 नाम्युपगतम् । अम्युपगतं चानुस्तमप्युक्तमिति गणित्वा सकल
 मपि महानिशीथमप्रमाणतया वातिकृयाचालैरिति । तत्र निदान
 तावत् प्रक्रियावाचकनिज निज-वचनविरोधिवचनात्मकत्वमत्र ।
 तथा च सिद्धं श्रीमहानिशीथमप्रमाणयादि तीर्थमिति

श्रीहरिभद्रसूरिणोक्तमवसातव्य । अथवा प्रागुक्तप्रकारेण वचना-
नुपपत्तिं प्रसज्येत । न चैतत्तीर्थम्बरूप औष्टिरेति प्रमदन
तस्यापि श्रीमहानिशीथसूत्रस्याङ्गीकारादिति वाच्य । मुग्धनन
मातिजनकस्य तस्य तीर्थसमीपस्थित्यर्थं वचोमात्रेणाङ्गीकारात्
कथमथवा अनादिसिद्ध पाक्षिक पूर्णिमायामेवासीत्, चतुर्दश
तु पर्युपणाचतुर्थीवत्परितेति भणिति म्यात् । तद्व्यञ्जक इ
अष्टमीपाते चतुर्थनपश्चैत्यपरिपाटीप्रमुखमष्टमीदृश्य सप्तम्या
चतुर्दशीपाते च पाक्षिककृत्य पूर्णिमायामिति । यत्तु खरतर
भेदत्रिनेपेण त्रिधिप्रपाया चतुर्मासकचतुर्दशीपाते पूर्णिमा युक्तेति
भणित, तदपि तीर्थसम्मतपरम्परालोपेन जमाल्वितीर्थमाहतामि
व्यञ्जकं भवयेत् । यदागम —

आयरिअपरपरण, आगय ओ उ आणुपुध्रीण ।

कोवेह छेअनाट, जमालिणास स णासीदिति ॥१॥

चि सूत्रकृदङ्गनिर्युक्तौ ।

जमाल्वितीर्थप्रतिपक्षो हि नियमामिथ्यादृष्टिरेव म्यात् ।
तस्य च जिनप्रवचनमात्रम्याप्यप्रामाण्येनाभ्युपगमे कुतो महा
निशीथाभ्युपगमः । तेन लौम्पकस्य 'णमो अरिहताण' मिति
पदस्येव तस्यापि श्रीमहानिशीथस्याङ्गीकारोऽपि वचोमात्रेण, न
पुनर्भावित इति नातिप्रसङ्गः । यदि वचोमात्रेणाङ्गीकारोऽपि
प्रमाणतयाभ्युपगम्यते तर्हि दिगम्बरादयः सर्वेऽपि सन्ध्यागृह्य
एव भवेयुः । देवोऽर्हन्, गुरु सुसाधु, धर्मस्तु वेगलीप्रज्ञप्त
एवेतिरूपेण देवादीनां वचोमात्रेणाभ्युपगमात् । तस्मात्

सर्वेषामपि जैनाऽऽमासानां जैनप्रवचाम्बुषगमोऽपि निज
निनमतिरिक्लितप्रक्रियानुरोधेन द्रव्यत एवोपहास्यकरो
मठाय इति तात्पर्यमिति गार्थार्थ ॥१०॥

अथ तीर्थव्यतिरिक्तानामुन्मार्गभूतानां विवेकमाह—

सैमा एतु उम्मग्गा, लोइअलोउचरेहिं दुविग्घा ।

लोइअ उम्मग्गा पुण, कपिलप्पमुहा मुणेअवा ॥१६॥

व्याख्या—-जेपा—उक्तस्वरूपतीर्थव्यतिरिक्ता उन्मार्गा,
खलुरूपारणे, समारमार्गा एव । मार्ग इत्यत्रैकवचा, उन्मार्गा
इत्यत्र बहुवचा च मार्ग एक एव भवति, उन्मार्गास्तु बहुव इति
ज्ञापनार्थमेव । एतच्च लौकिकमार्गेऽपि प्रणीतमेव । निगमि
पिननगराभिमुख प्रत्येक एव मार्ग, जेपाम्बु नवापि दिश उन्मार्गा
एव । तेनोन्मागा लौकिकलोकोत्तगम्या द्विविक्त्वा द्विप्रकारा,
सत्रेति शेष । सत्र लौकिकोन्मागा कपिलप्पमुह कापिल्येय
दर्शन-साम्यदर्शनमित्यर्थ, सप्रमुखा कापिल्येयमौगताक्षपादा
दयोऽनेकविधा भिन्न भिन्नस्वरूपा प्रतीता एव । ते च सर्वेऽपि
नयनादा मह्यया वचनसाध्याका अपि सम्मर्यति । यदागम —

जावदया वयणपहा, तारदया चेव हुति णयवाया ।

जावदया णयवाया, वयणपहा तत्तिवा चेव ॥१॥

ति गार्थार्थ ॥१९॥

अथ लोकोत्तरोन्मार्गानाह—

लोउत्तरा य मपइ, दिगवरप्पमुहपामपज्जता ।

ते पुण तित्थाभासा, तित्थयराभाससठविआ ॥२०॥

व्याख्या—लोकोत्तराश्चो मार्गा -- लोकोत्तरमिथ्यादृष्टय , सम्प्रति वर्तमानकाले, दिग्म्बरप्रमुखा पाञ्चपर्यता -पाञ्चचन्द्रीय-पर्यवसाना , प्रमुखाणां पौर्णिमीयकौष्टिक-चलिक-सार्द्धं पौर्णिमीयकाऽऽगमिक लुम्पक-कटुक वचनामानो ग्राह्यः । ते च तीर्थाभासा तीर्थवदाभासन्ते इति तीर्थाभासा । ते च किं लक्षणा ? तीर्थकराभाससम्स्थापिना 'कारणानुरूप कार्य' मिति वचनात् तीर्थाऽऽभासान्तीर्थकराऽऽभाससम्स्थापिता एव भवति । तेन तीर्थकराभासा शिवभूति^१ चन्द्रप्रभाचार्य^२ जिनदत्ताचार्य^३ नरसिंहोपाध्याय^४ सुमत्तिसिद्धाचार्य^५ शीलदेव^६ लुम्पक^७ कटुक ^८ वध्य^९ पाञ्चचन्द्रनामभि क्रमेणावसातव्या इति गार्थार्थः ॥ २० ॥

अथ दद्यापि तीर्थाभासान्तीर्थकराभासाश्चोपोद्घातनि-
र्युक्तौ ये यथा दूषिता तथा तान् क्रमेणाह—

तैसु वि णिज्जुत्तीए, णामग्गाहणं दूमिआ एमणो ।

सेमा परूणणाए, णिअमेण दूमिया हुति ॥२१॥

व्याख्या—तैज्वपि-दशस्वपि नामग्राहेण क्षपणको दिग्-
म्बरो दूषित , शेषान्तु प्ररूपणया नियमेन दूषिता भवति ।
कः ? निर्युक्तौ अथादुपोद्घातनिर्युक्ताविति गार्थार्थः ॥२१॥

अथोपोद्घातनिर्युक्तावपि चोटिक कस्मिन् द्वारे भणितः ?
इति दर्शयनाह—

छन्नीसा इकारम, दार तस्सेन जा य णिज्जुत्ती ।

तीए जमालिपमुहा, बोडियपज्जतया भणिया ॥२२॥

व्याख्या--पङ्चविंशतौ एकादश द्वार समवनारक्षण,
तस्यैव या निर्युक्तिः, तस्या जमात्प्रमुखा बोटिकपर्यन्ता
भणिता । तत्राविद्यमानापत्यत्वेन जमात्पादीन परित्यज्य
बोटिकोऽधिष्ठानो वदयते इति गाथार्थः ॥२२॥

अथ बोटिकम्योन्मत्तिमधिष्ठय कार क्षेत्र च निर्युक्ति
गाथयैवाह--

छायाससयाह जनुत्तराह, तद्वा मिद्धि ययस्म धीरस्म ।

तो बोडिश्राण दिद्धि, रहवीरपुरे समुषण्वा ॥२३॥

व्याख्या च सुगमैवेति गाथार्थः ॥२३॥

अथ बोटिकस्योत्पत्तिनिमित्तपरिज्ञाताय निर्युक्तिगाथामाह--

रहवीरपुर णयर, दीनगमुज्जाण अज्जकण्हे य ।

सिउभूइस्सुवर्हिमि य, पुच्छा धेराण कइणा य ॥२४॥

व्याख्या-रहवीरपुर नगरमित्यादि यावत् 'तस्य य दीनग
मुज्जाण, तथ य अज्जकण्हा नाम आयरिआ समोसणा, तथ
य एगो सहस्समल्लो मिउभूइ नामे'त्यादि सर्वं दारिमदीयवृत्तौ
कथानकादवसातव्यमिति गाथार्थः ॥२४॥

अथ बोटिकस्य नामव्रत मरीचित्रचनेन दूषयितु निर्युक्ति-
गाथामाह--

सुउरुरा य ममणा, णिरुरा मज्झ घाउरत्ताह ।

हु तु अ मे वत्थाह, अरिहोमि कमायकलुममई ॥२५॥

व्याख्या च वृत्तिगता यथा--शुक्लान्यम्बराणि-वस्त्राणि
येषां ते शुक्लान्बरा श्रमणा । तथा निर्गतमम्बर येभ्यस्ते निर-

म्बरा जिनकल्पिकादय, 'मज्झत्ति' ममेत्यादि हारिमद्रीयवृत्ति-
तोऽवसातव्यमिति गाथार्थ ॥२५॥

अथ मरीचिना यदुक्त, तद्व्यक्तीकुर्यन्नाह—

तेणिह समणा दुविहा, कहिआ ते थेरकप्पनिणकप्पा ।
जिणकप्पो बुच्छिन्नो, जम्भूनिव्वाणसमयमि ॥२६॥

व्याख्या—येन कारणेनेह जिनकल्पिकादय एव निरम्बरा
भणिता, तेन कारणेनेह श्रमणा द्विविधा कथिता । ते च
स्थविरकल्पिका जिनकल्पिकाश्चेति । तत्र जिनरूप साम्प्रत
नास्तीति दर्शयति 'जिणकप्पो'ति । जिनकूपो नम्भूनिव्वाण
समये व्युच्छिन्न । यदुक्त—

१ २ ३ ४ ५ ६ ७
मण परमोहि-पुलाए, आहारग खवग-उवममे-कप्पे ।

८ ९ १०
सनमतिग पेउल सिग्गणा य जम्भू नि बुच्छिन्ना ॥१॥

इति प्रवचनसारोद्धारे । तत्र कप्पोति जिनरूप इति
गाथार्थ ॥२६॥

अथ साम्प्रत क कल्प ? कथं भवती याह—

सपइ अ थेरकप्पो, सज्झो आहारवत्थमार्हहि ।

णहि सामग्गिअभावा, कज्ज सपज्जए किंचि ॥२७॥

व्याख्या—सम्प्रति एक स्थविरकल्पो, वर्तने इति गम्य ।

त च आहारवत्त्रादिभि साम्य । आहारादिकमन्तरेण स्थविर-
कल्पिकानां शरीरस्थितिरेव न भवति, शरीराभावाच्च एकोऽपि
कल्पो न भवति, कुत स्थविरकल्प ? अत एव श्री स्थानागे—

‘कप्पति निगद्याण वा निगधीण वा तत्रो वधाइ’
 निग्यादिता साधूनां वग्नादे फल्यतापि भजिता । नहि
 काग्नसामग्यमात्रे किञ्चि कार्यं सम्पद्यते । यदुक्त-
 ‘नाकारण भवेत्कार्यं, नान्यकारणकारण ।

अथवा न त्वयस्या स्यात्, कार्यकारणयो वरचित् ॥१॥
 इति गाथार्थ ॥२७॥

अथैव नामग्राहेण दुषितो दिगम्बर किं दृढगतिर्याह-
 इद्याइ अ निज्जुत्तिपमुदयणेहिं दुमित्रो खमणो ।
 तित्थ व तेण (मत्रो) तेण, मूलाओ आगमो चइओ ॥२८॥

व्याख्या-इत्यादिनिर्युक्तिप्रमुखश्चेद्दूषित क्षणिक-
 दिगम्बर, तीर्थमिव तीर्थाभिमत आगम अपिगम्य, आगमो
 ऽपि मूलात् त्यक्त । पौष्णिमीयकादीनामिव अगतोऽपि निच-
 प्रक्रियारूपतयापि नायुपगत तेन । यद्यपि तीर्थाभिमतागा
 सम्भया दिगम्बरमननिराकरण प्रायाऽमम्भवि, तथापि
 देवोऽर्हन्नेत्यादिमणनेन अयमपि माग सिद्धान्तोक्ता भविष्य
 तीति मुग्धजनभ्रान्तिनिरामार्थमयमातव्यमिति गाथार्थ ॥२८॥

अथ मुग्धजनभ्रान्तिकारण दिगम्बरवचो निरातुर्व्याह--
 धम्मोराणमित्त, परिग्गहो ता सुग्गन्धिणपटिमा ।
 परिमिअपरिग्गहम्मि, जइ हुज्जा देमनिर्हण ॥२९॥

व्याख्या-धर्मापकरणमात्र यदि परिग्रह उच्यते तर्हि
 सुवर्णजिनप्रतिमा, उपलब्धमाद् रत्नरत्नादिप्रतिमा तत्पुत्रो
 पकरणानि सौवर्णकल्पादीनि च परिग्रहतया देवविरतीनां

परिमितपरिमिदोऽर्थादतर्भयेयु । तदपि त्यजनमुद्ध्या । यत
परिमितपरिमिदोऽपि सर्वपरिमिदृत्यजनबुद्धिमत्तामेव भवति । अन
एव स्वरूप स्वरूपतर परिमिद शोभन । यदुक्त —

‘ससारमूलमारम्भास्तेषा हेतु परिमिद ।

तस्मादुपासक दुर्धाद, अल्पमल्प परिमिद ॥१॥ मिति
योगनाम्ने । एत सुवर्णप्रतिमादिकमपि स्वरूप स्वरूपतरमेव शोभन
सम्पद्यते, परिमिदरूप वात् । तच्च न कस्यापि सम्मत । तस्मा
द्यथा सुवर्णप्रतिमादिषु (परिमित) परिमिदो न भवति, तथा
साधूनां धर्मापकरणायपि परिमिदो न भवति, धर्मापकरण
व्यतिरिक्त परिमिद इतिवचनात् । पर साधूना मूर्च्छयाधि
कनस्त्रपात्रादिधारण धर्मापकरणमेव न भवति ‘मुच्छा परिमिदो
बुद्धो’ इतिवचनात् । अन एव साधूना स्वर्णरीरऽपि मूर्च्छा
न भवति ‘अवि अपणो वि दहमि नायरति ममाद्वय इतिवच
नात् । यन्त्रादिमूर्च्छायाश्च शरीरमूर्च्छाऽऽद्यस्तथादिति गार्थार्थ ॥

अथ प्ररूपणयोर्दिष्टमार्गानाह—

अह जे पररूपणाए, उम्मग्गा ते अ मग्गपडिवक्खा ।
चदम्पहाड्हितो, सत्ताया लोअविकखाया ॥३०॥

व्याख्या—‘अये’ति नाममाटेण धूपिनस्य दिगम्बरस्य
मणनान्तं ये प्ररूपणया उम्मार्गा, ते च मार्गस्य—तीर्थस्य
प्रतिपक्षा एव, चन्द्रप्रभाचार्यादिभ्यः सज्जाता लोकप्रि
यता । यावन्त पूर्णिमायाश्चिराम्युपगतार, तेषा सर्वेषामपि
चन्द्रप्रभाचार्यं पिनामह । तेन ततो जाता आञ्चलिकागमि

कादयो लोकविरयाता -सम्यग्दृष्टिलोकनिगुता । सम्यग्दृष्टो
हि जानति-यदेते पौर्णिमापक्षान्निर्गता इति गायार्थः ॥

अथ यथा निर्युक्त्या पूर्णिमापक्ष उन्मार्गं नायते, ता निर्युक्तिमाह
महुराए जिणदासो, इच्छाइआ णिगमस्स णिज्जुत्ती ।

तीए चउदमिमग्गो, उम्मग्गो पुण्णिमापक्खो ॥३१॥

ध्याय्या—महुराए जिणदासो इत्यादिस्था—

‘महुराए जिणदासो, आभीर रिआह गोण उरवासो ।

भहीर मित्त वच्छे, (अवच्छे) मत्ते णागोहि आगमण ॥१॥

ति गायार्थः निर्गमस्य पञ्चविंशतिद्वारेषु तृतीयद्वारस्य निर्मुक्तिरपि
उपसर्गनिर्युक्त्यन्तर्गता ‘तीए’ चि तस्या निर्युक्तौ चतुर्दशीमार्गः —
चतुर्दश्यामेव चतुर्थतम प्रभृति पाक्षिककृत्य मार्गः । एव च
सति तन्मतिपक्ष -पूर्णिमापक्ष उन्मार्गः । मार्गान्मार्गयोश्च
परस्पर प्रतिपक्षरूपमादित्यक्षगर्थः । भारार्थस्तु सकथानक
हारिमद्रोयवृत्तिनोऽवसातय । स च दिग्मात्रेण त्वेव—‘सोरि
सावओ अट्ठमिचउदसीसु उरवास करेद पोत्थय च वाएद,
तेवि ताएवि करल्लवन्नामानौ वपमौ त सोऊण भइया जाया
जम्मि दिवसे सावगो ण जेमेति त दिवस तेवि ण जेमति,
तस्स सावगस्स मावो जाओ’ चि श्रीहारिमद्र्या । अत्र हि
श्रीपार्श्वनाथतीर्थसम्बन्धिनो जिनदासश्रावकस्य चतुर्दश्या नियमे
नोपवासकरणे चतुर्दश्यामेव पाक्षिककृत्यमनादिसिद्ध मणित,
अर्थात् पूर्णिमापाक्षिककृत्याभ्युपगता पूर्णिमापक्ष उन्मार्ग एवेति
गायार्थः ॥३१॥

अथोपोद्घातनिर्युक्त्यैव लौम्पकमत निराकर्तुं द्वारपरिना-
नाय उपोद्घातनियुक्तेर्विवेकमाह—

अहं वीर्या चरवरिआ, णिग्गमदारस्य होइ णिज्जुत्तो ।
सीए वि दारगाहा, सभासिआ सा इमा होइ ॥३२॥

व्याख्या—अथेति पूर्ववत् । द्वितीया चरवरिका 'वीर
अरिट्ठणेमि' मित्यान्विता निर्गमद्वारस्य पञ्चविंशतिद्वारेषु तृतीय-
द्वारस्य निर्युक्तिर्भवति । तस्यामपि द्वितीयचरवरिकानिर्युक्तावपि
या सभाप्यद्वारगाथा, सा इमा अनन्तरवक्ष्यमाणा भवतीति
गाथार्थः ॥३२॥

अथोद्दिष्टा निर्गमद्वारा-तर्गता निर्युक्तिद्वारगाथामाह—
णिग्गण चिडगागिइ, जिणस्म इक्खाम सेममाण च ।
मरुहा धूम जिणहरे, जायग तेणाहिअग्गिअत्ति ॥३३॥

व्याख्या च हारिभद्रीयवृत्तितोऽधस्तात्तन्वेति गाथार्थः ॥३३॥

अथ साम्प्रतमभिहितद्वारगाथाया द्वारद्वय-याचिख्यासया

मूलमाप्यगाथामाह—

धूमसय भाउआण, चउमीस चेउ जिणहर कासी ।
म रजिणाण पडिमा, यण्णवमाणेहिं णिअएहिं ॥३४॥

व्याख्या—स्तूपशत आवृत्ता भरत कारितवानिति । तथा
चतुर्विंशतिमेव जिनगृहे—जिनायतने, 'कासीति—आमान' का ।
इत्याह सर्पनिनानां प्रतिमा वर्णप्रमाणैर्निजनिनै आत्मीयैरि-
त्यर्थः इति गाथार्थः ॥३४॥

एतच्च व्याख्यान हारिभद्रीयवृत्तिगतमवसातव्यम् ।

अथैतद् गाथाद्विक लौम्यकमतमपि कृत्य कीदृशं भवतीति
दर्शयितुं प्रथमं लौम्यकमतमस्वरूपमाह—

पडिमाराडमपक्वो, मुक्कगण होड मच्छिआण व ।

लूआलान्नाजाल, तणछिज्ज मणुअवालाण ॥३५॥

ध्याएया—प्रतिमाऽरातिपस्य — त्रिनयनिमायेरीजाममू, ,
मूर्च्छाणां घमाधमस्वरूपं विरक्तविकल्पाणां, मक्षिकाणामिव इना-
लालाजाल । यथा नूतलान्नावाल्यनिना मगिक्षा तत्रैव मृगु
माप्सुरग्नि, तथा प्रनिनाऽरेर्वचोवालयनिना मक्षिकाकृत्वा
मम्वान्त्रैरानन्तं समारमाचो भवन्ति । तदपि जालं तृणच्छेप
तृणमात्रेण विचारणीयं, तेषां ? मनुजसालानां दण्डान्निष्पादका
युवानो दूरे, मनुजवालकानामपि म्हीडागृहीततृणेनापि छेप
भवन्ति । एवं च सति प्रतिमाऽरान्तिपस्योऽपि बहुध्रुता दूरे, अत्र
श्रुतमानामपि सम्यग्दृष्टां तृणेनापि छेदो भवतीति गाथार्थः ॥३५॥

अथ तृणकृत्यं किं? इत्याह—

तणकप्प पुण एअ, गाहदुग अप्पडुद्धिमगद्दिअ ।

लुपगमउत्तनाल लीलाए तेण सुहछिज्ज ॥३६॥

ध्याएया—तृणकृत्प तृणसदृशं पुनरेतन् गाथाद्विक 'निज्वाण'
मियायातरोक्तं अल्पबुद्धिमगृहीतं, तेन लौम्यकमतोऽनजाल
लील्यां सुचेन छेपं भवतीति गाथार्थः ॥३६॥

अथ लौम्यकमित्रफलमिच्छापत्त्यैव दूषयन्नाह—

एअ अपमाण ति अ, भामत होइ इट्ठफलमिद्धि ।

अरिहत्ताणपि पय, अपमाणत्तस्म किं सेम ? ॥३७॥

व्याख्या—एतद् गाथाद्विकमप्रमाण अस्माक प्रमाण न भवतीति भाषमाणे लुम्पके इष्टफलसिद्धिरथादस्माक वाक्षित-फलसिद्धि । कारणमाह—‘अरिहाण पि’ ति-शमो अरिहाण-मियपि पदमप्रमाण भवेत्, किं शेष अयुयोगद्वारादि सर्वमपि श्रुत तस्य लौम्पक्य । यस्य तु सर्वं श्रुतमप्रमाण, तेन सह श्रुतप्रमाणरादिना विवादोऽकिञ्चिद्वैक्य एव, ग्रन्थसम्भयादिक दर्शयितुमशक्यत्वात् । अयं भाव —यदि लौम्पको भवति निर्युक्ति भाष्यादिकमस्माकमप्रमाण, तर्हि श्रुतमात्रस्याप्रामाण्ये सिद्ध श्रुतप्रमाणरादिना उक्तगाथाद्विकेनापि जिनप्रतिमाराधनसिद्धि अन्यथा तस्याप्रामाण्यामभवात् । यदि च भवति प्रमाण तर्हि तेनैव प्रतिमाराधनमिद्विरित्युभययापीष्टफलसिद्धिरिति गाथार्थ ॥

अधोक्तगाथाद्विरस्माप्रामाण्ये सिद्धे सर्वं श्रुतमप्रमाण कथं भवति ? इत्याह—

गाहादुगपरिहारे, परिहारो हांइ सुत्तमित्तस्म ।

ज णिज्जुत्ती, अणुओगो सुत्तमित्तस्म ॥३८॥

व्याख्या—गाथाद्विकपरिहारे—एतत्तरोक्ताभिर्युक्ति - भाष्य गाययो परिहारे सूत्रमात्रस्य परिहारो भवेत् । तत्र हेतुमाह—‘ज णिज्जुत्ती’त्यादि । यस्मान् कारणात् सूत्रमात्रस्यानुयोगो व्याख्यान निर्युक्तियुक्तो भवति ‘ओओ णिज्जुत्तिमीसओ भणिओ’ ति वचनात् । निर्युक्तियुक्तव्याख्यानपरिहारे च व्याख्येय सूत्र सर्वमपि परित्यज्य भवेत् । व्याख्येयव्याख्यानयो रयो यानुविद्धत्वादिति गाथार्थ ॥३८॥

अथ निर्युक्तिरपि कीदृशी सूत्रानुयोगो भवेद् ? इत्याह—
अणुओगे माणुगमा, णिज्जुत्ति सेव सुत्तअणुओगे ।
अण्णहणुओगदार, अपमाण होइ वत्तन्व ॥३६॥

व्याख्या—अनुयोगे पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् अनु
योगद्वारे सानुगमा सानुयोगा निर्युक्तिर्भणिता , सैव तथामूतैव-
सव्याख्यानैः सूत्रव्याख्यान भवति, अथवा यदि स व्याख्याना
सूत्रव्याख्यान नोच्यते, तर्हि अनुयोगद्वार अनुयोगद्वारसूत्रम
प्रमाण वक्तव्य भवेत् । तत्र सूत्रनिर्युक्तयोरविशेषेण व्याख्यानयो
र्भणितत्वात् ।

‘सि किं त अणुगमे २ दुविहे प० त० सुत्ताणुगमे णिज्जुत्ति
अणुगमे’ति वचनादिति भाग्यार्थ ॥३६॥

अथातिदेशेन परामिप्राय दूषयन्नाह—

एएण णिज्जुत्ती, अपमाण भाममाइपक्खेया ।

इअ वयण वन्निउत्त, भामाईण पमाणत्ता ॥४०॥

व्याख्या—एतेनातरोक्तयुक्तिप्रकारेण नियुक्तिस्मात्
प्रमाणमेव, पर भाष्यादिप्रभेपादप्रमाण गदुलितत्वादिति वचन
मक्षिप्त निरस्त, कुतो ? भाष्यादीनामपि प्रमाणत्वात् प्रमाण
भूतभाष्यादिप्रभेपैर्निर्युक्तिप्रमाण न भवेदित्यर्थ ॥४०॥

अथ प्रमाणभूतेन सूत्रवाक्यान्तिना युक्त प्रमाणमपि
यद्यप्रमाण भवेत् तर्हि अतिप्रसंगेनेष्टापत्तिमाह—

अण्णह णदिप्रमुहातिदेसवयणेहिं भगवई जुत्ता ।

अपमाण वत्तया, एएपि समीहिअ अम्ह ॥४१॥

“याम्या—अन्यथा प्रमाणभूतेन वाक्यादिना सयुक्ता
निर्युक्तिर्यद्यप्रमाण भवेत्तर्हि भगवती अपिर्गम्य, भगवत्यप्य
प्रमाणा वक्तव्या म्यात्, तस्या अपि नन्दी जीवामिगम प्राप्तिना-
सिद्धगण्डिकागमतिदेशवाक्यैर्युक्तत्वात् । तथाहि— ‘से किं त
आयारो ? आयारेणं समणाण निगमाण आयारगोअरो,
एव अगा माणियञ्चा, जहा णदीए जाव—

सुत्तथो म्भु पढमो, बीओ निग्गुत्तिमीसओ भणिओ ।

तहओ अ निरवसेसो, एम गिही होइ अणुओगे ॥१॥

ति । भग० श० २५, उ० ३ । तथा एव ‘जहा जीवामिगमे
पढमो णेरइअड्ढेसो निरवसेसो माणियञ्चो’ ति, भगवतीसूत्र
शतक० ११, उ० ३ । तथा ‘णेरइआणं भने । केअण फाल
ठिइ पण्णात्ता, एव बीअठिइपद निरवसेस माणियञ्च जाअ अज
हण्णे’त्यादि भ० श० ११, उ० ११ । तथा उग्गुमदण भते ।
अणत्तपएसिए जहा णदीए जाअ मावओ इत्यादि । भग०
श० ७, (८) उ० २ तथा प्रकरणस्याप्यतिदेशो, यथा ‘जाव
सिद्धगण्डिका सम्मत्ता, कप्पाण पइट्ठाण बाहुल्लुच्चत्तमेव
सठाणमित्यादि । भग० श० ९, (२) उ० ७ । एतद्बृत्तौ च
सिद्धगण्डिकासिद्धम्यानप्रतिपादनप्रकरणमित्यादि । एतेनाऽ
स्माक प्रकरणप्रमाणमिति नुवाणो लौम्पको निरस्तो बोध्य ।
भगवत्यामप्यतिदेशरूपेण प्रकरणसम्भवेर्दक्षितत्वात् प्रकरणा
प्रमाणत्वादिनो लौम्पकस्य भगवत्या सुतरामेव परिहारार्हत्वात् ।
ननु भो ! भगवत्या यत्तिदेशरूपेण नन्दीप्रभृतिरु भणित, तत्

गणधररुत साम्प्रत व्युच्छिन्न, यच्च विद्यमान तत्ततोऽन्यदेवेति
 चेत् । सत्य, तर्हि निर्युक्तावपि भाष्यान्विक तथैवाभ्युपगन्तव्य,
 उभयत्रापि युक्तेस्तौल्यात् । अत एव निर्युक्तौ मूलभाष्यगाथा
 इत्यादि भणितमपि । तत्र 'सत्त पत्रयणणिहृगा प० त०—वतुरया
 १ जीवपणसिआ २ अन्वत्तिआ ३ सामुच्छेदया ४ दोषिरिया ५
 तेरासिया ६ अन्नद्विआ ७ इत्याद्यधिकारो गोष्ठामाहिलोत्पत्ते
 पश्चादेव प्रक्षिप्त । यदि च श्रीमुपर्मस्वामिना गोष्ठामाहिलो
 निहृवत्वेन श्रोम्वानाह्ने भणितोऽभविष्यत्, तर्हि गोष्ठामाहिलो
 भणनितत् सत्य, उत दुर्बलिकापुष्पप्रभुम् श्रीमपो भणतितत् मत्स्य-
 मिति निर्णयार्थं तीर्धंभूरममीप द्वासनदेवताया प्रेषण नाऽभवि-
 ष्यत् । निहृवत्वेन श्रीमहावीरोक्तो गोष्ठामाहिलोऽस्यरादीति
 निश्चयात् । किञ्चास्तामयत्, गोष्ठामाहिलस्य दीक्षादिक-
 मपि नाऽभविष्यत् । एव नमालिप्रभृतय शेषनिहृग अपि नाम-
 माहेण प्ररूपणया वा सूत्रेऽनुक्ता एवावसातव्या । एव प्ररूप-
 णाकारी अमुकनामा साधुनिहृवो भविष्यतीति । सूत्रोपतावरूप्य-
 वस्तुविषयप्रमृतिरागम व्यवहारिणोऽपि न भवति 'यो इम सा
 वज्रति पण्णरेत्ता पट्टिसेविता (ण) मयती'ति वचनात् । नहि
 श्रुतव्यवहारि निद्य कृत्त्य केवस्त्वपि करोति, श्रुतव्यवहारस्य के-
 वरिनोप्यभिमतत्वात् । यच्च श्रुते आगमव्यवहारिणो यत्त्वत्त्व,
 तत्सामा'योक्तवि'युल्लङ्घनेन विशिष्टाचारस्य निश्चयादवसात
 व्यम् । तच्च श्रुतव्यवहारनिद्य न भवति, फ(व)व्यवत्तया निद्य-
 कर्तव्यस्य तत्रामम्मरात् । यथा श्रीस्वूलमद्रस्य कोशागृहे

चतुर्मासकावस्थान । तस्मात् सर्वम्यापि श्रुतस्य प्रायो यथा-
सम्भव प्रक्षेपोद्धारसम्बन्धपरावृत्त्यादिक्रमर्यादाकारक प्राय चर-
मश्रुतपर एव भवति, तस्यैव तथाप्रवृत्तावधिकारात् । तेन
तथामृत सम्प्रति श्रुतवज्रन्यायेति । वृद्धसम्प्रदायोऽपि
सम्पद्येत् । प्रायोग्रहणात् क्वचिकदाचित् युगप्रधान युगप्र-
धानश्रुतधरो वाऽपि सम्प्रति, तरुनस्यापि तीर्थसम्मतत्वात् ।
यथा सभाप्रबन्धेन श्रीकल्पमूत्रवाचना । अन्यथा एकादशाङ्ग-
धारिणा मेघकुमार-म्बक-जमालिप्रमृतीना अङ्गादिषु अविद्य-
मानानामपि व्यतिकरा सूत्रे केन प्रक्षिप्ता सर्वसम्मता जाता ?
इति पर्यालोच्यम् । यत्तु निर्युक्तिभाष्यचूण्यादीनामाधुनिकत्वेन
भणन, तत्कालानुभावात् अवशिष्टाना प्राचीनानामेव सक्षिप्ता-
र्थपाठपरावृत्त्यादिना वृत्तेरिवावसातव्य । प्राचीनस्य च पुराचार्य-
सम्मत्या श्रीमहानिशीथादर्शे लिखित प्राग् प्रदर्शितमेव । तेन
निर्युक्तिभाष्यचूण्याद्यङ्गीकारे अर्थप्रत्यनीकताऽपि । यदागम —
‘सुअ पडुच्च तओ पडिणीआ प० त० सुत्तपटिणीए १
अत्थपटिणीए २ तदुमयपडिणीए’ ३ ति । श्रीस्थानांगे । वृत्ति-
र्यथा—सूत्रव्याख्येय, अर्थस्वरूपव्याख्यान निर्युक्त्यादि, तदुमय च
द्वितयमिति । तस्मात् प्रक्षेपमात्रेण प्रमाण मदप्रमाण न भवत्येव,
प्रत्युताऽनुक्तप्रक्षेपस्य सूत्र व्याख्यानमूलत्वेन मूलस्य दाढ्यहेतु-
त्वात् । तेन प्रमाणस्य सूत्रादेरप्रामाण्य तावत्प्रमाणप्रक्षेपण एव
स्यात् । अप्रमाणप्रक्षेपस्तु तीर्थार्थिमतमूनिर्युक्त्यादौ कदापि न
सम्भवति विरोधात् । यदि चागमविपरीतप्रक्षेपोऽपि तीर्थसम्मतो

मनेषहि दिग्भरादिमार्गा अपि तीर्थदृष्ट्या न मनेषु , आगम
विरुद्धप्रभृतेरपि तीर्थसम्मतत्वात् । उम्मात् प्रक्षेपमात्रेण यदि
निर्युक्ते परिहारस्तर्हि मगवत्वादे मुनिरामत्र परिहार कर्तव्य ,
तत्रापि प्रक्षेपस्य प्राग् प्रदर्शितत्वात् । यदि ■ सत्यपि प्रक्षेपे
मगवत्वाद्यङ्गीकारस्तर्हि निर्युक्त्वादेरपीति, उभयथापि साम्यात् ।
एव उभयथाप्यस्माकं समोदित सम्पन्नमिष-वाहाहार्यमिति लौम्प
केन सह विवादस्य पर्यवसानादिति गाथार्य ॥ ४१ ॥

अथैवमुक्तप्रकारेण सूत्रेऽपि प्रासादप्रतिमादीनां कारापकादे
सुलभत्वऽपि श्रद्धानकारणमाह—

तेन अणुश्रोतृश्रुते, सुते पडिमाणकारगण्यमुदा ।

सुलहा मदहण पुण, दसणमोहम्म सखावममे ॥ ४२ ॥

व्याख्या—येन कारणेन प्रहृत्स्नानुहृत्स्नप्रधान्तरवचनेन
मिश्रित प्रमाण सदप्रमाण न भवति, तेन कारणेनानुयोगयुक्ते
सानुयोगनिर्युक्तियुक्ते प्रसगाऽपमगागतानुयोगयुक्ते च सूत्रे
'णमो अरिहताण' मितिपदमात्रलक्षणे प्रतिमाकारकप्रमुखा -
प्रतिमा प्रासाद प्रतिष्ठाकारककारापकप्रमुखा सुलभा -सुलभ
लभ्या । तथाहि-साधारणप्रासादप्रतिमादीनां कारापणादौ
मुख्यवृत्त्याधिकार चक्रवर्त्यादिसम्यग्दृष्टां राज्ञामेवेति पञ्चा-
शकादौ मणित , तत्कारितानां च प्रासादादीनां मात्सर्यादि-
दोषराहित्येन सर्वसम्मतत्वेन चोपादेयत्वात् । तेनास्यामवसर्पि
ण्यां प्रतिमादिकारापकं प्रथमं सम्यग्दृष्टी राजा भरतचक्र-
वर्ती । तेन कारितमष्टापदादौ जिनभवनादिकम् । तद्योषोद्घात-

निर्युक्तिव्याख्यानमूनया 'धूमसय भाउआण' मित्यादिभाष्य-
गाथया प्रागुपदर्शितमेव । परमुक्तप्रकारेण श्रद्धान पुनर्दर्श-
मोहनीयस्य क्षयोपशमे, उपलक्षणात् नानावरणीयक्षयोपशमसह
कृते सत्येव स्यात् । उभयोरपि सहकार्यसहकारिभावसम्बन्धेन
कारणत्वादिति गायार्थ ॥ ४० ॥

अधोक्तार्थसमादनार्थं नमस्कारनिर्युक्तिगता गायामाह-
णाणायरणिज्जस्म उ, दमणमोहस्म तह सुओत्तमे ।

जीयमजीवे अट्टसु, भगेसु अ होइ सवत्थ ॥ ४३ ॥

व्याख्या—जीवाजीवानधिष्ठय अष्टसु भङ्गेषु श्रद्धान तु
नानावरणीयस्य दर्शनमोहनीयस्य च क्षयोपशमे सत्येव सर्वत्र
भवति । ते चाष्टौ भङ्गा अमी—एक सावु १ एका प्रतिमा २
बहव साधव ३ बह्व्य प्रतिमा ४ एक साधुरेका प्रतिमा
५ एक साधुर्नह्व्य प्रतिमा ६ बहव साधव एका प्रतिमा ७
बहव साधव बह्व्य प्रतिमा ८ इति । सर्वत्रापि श्रद्धान
सम्यग्दृशामेव भवति । तस्यैव (तेषामेव) तयो कर्मणोस्तथैव
क्षयोपशमात् । तत्र केवलसूत्रार्थलक्षण प्रथमोऽनुयोग 'नमोऽ-
हंभ्य इत्यत्राहंति शक्रादितृता पूनामित्यहं तस्तेभ्य इति
शब्दव्युत्पत्त्यैवावसातव्य । तदनुगुणं निर्युक्तिर्यथा—

‘अरिहति वदणमसणाइ, अरिहति पूअसकार ।

सिद्धिगमण च अरिहा, अरिहता तेण वुच्चति’ ॥१॥ति।

तथा ‘अरिहंतृभ्य’ इत्यत्र अरीन् प्जतीति अरिहत्तारस्तेभ्योऽ-
रिहंतृभ्योऽय के ? इतिप्रश्ने निर्युक्तिर्यथा—

‘अट्टविहपि ॥ कम्म, अरिभूअ होइ सब्बजीवाण ।

त कम्ममरिहता, अरिहता तण वुच्चचि’ ॥ १ ॥

तत्राप्यपि कर्माणि जीवेन निबद्धान्येव भवन्ति ।
निबधन्तु कार्यन्वेन फास्यायत्त इति प्रसगागतानि कर्मबध-
कारणान्यपि वक्तव्यानि । सत्र पानावरणीयदर्शनावरणीयकर्म
बधकारणानि यथा—

‘पटिणोअ अनराओ उघायए तप्पओमणिण्हवणे ।

आवरणहुग भूओ, बवइ अचासणाण अ’ ॥ १ ॥ ति ।

तथा दर्शनमोहनीयकर्मबधकारणानि यथा—

अरिहतसिद्धचेइअ तत्तमुअगुत्तसवसाहुपटिणीओ ।

यवइ दसणमोह, अणनससारिओ जेण ॥ १ ॥ ति श्री-

आचारागवृत्तौ सम्मतितया भाष्यकारवचन । तथा उपोद्घात
निर्युक्ति-यारयानभूताया ‘भूमय भाउआण’ इत्यादिभाष्य-
गाथाया चिनप्रतिमा भणिता । ताश्च प्रतिष्ठिता एव पूज्या
भवतीति प्रसगागत प्रतिष्ठाकारकश्रीगाममूर्तिव्यतिकरनिबद्ध
श्रीशत्रुजयमाहात्म्य वक्तव्य । तच्च श्रीपुण्टरीकगणधरवृत्त सपा-
रक्षप्रमाणमासीत् । साम्प्रत च क्रमेण तद्द्वाररूपमवसातव्यम् ।
चिनप्रतिमाप्रतिष्ठा च केन विधिना भवतीत्यनुप्रमङ्गागत श्री
हरिभद्रसूरि - पादलिप्ताऽऽचार्यामाम्बातिवाचकप्रभृतिविरचिता
प्रतिष्ठाकरणा अपि वक्तव्या । एव च सति ‘णमो अरिहताण’
मिति पदमात्रस्य ‘सुत्थो सल्लु पदमो’ इत्यादिगाथोक्तै-
स्त्रिभिः प्रकारैर्व्याख्यानकरणे निर्युक्ति भाष्य चूर्णि चरित्रादिक

त्वदस्य वदन्त्यमेव । अथवा 'णमो अरिहताण' मिति पदस्य व्याख्यानासम्भवात् । अत्र्याख्यात च मूल मुक्तकल्पमेव भवति । यदागम — 'मुअधम्मे तिनिहे प० त०—मुत्तमुअधम्मे १ अधमुअधम्मे २ तटुमयमुअधम्मे ३' इति श्री म्यानागे । वृत्तिर्यथा— 'तूयते सूच्यते वाऽर्थोऽनेनेति सूत्र, सुस्थितत्वेन व्याप्तिने च सुप्लुक्तत्वात्सूक्त, अन्याख्यानेन अप्रतिबुद्धावस्थत्वालुप्त इय सुप्तम् । न चैव 'सुत्त' इति पदस्य त्रिधा निरकिनकल्पनमनुचित मिति वाच्य । एकस्यापि पदस्य प्रवचनाऽनावाधयाऽनेकावाभिधायकत्वात् । अत्र वृद्धसंज्ञादेन दृष्टातोऽपि—

‘भिहम्स तिनि मज्जा, एगा मग्गेह पाणिय देहि ।

धीआ मग्गह हरिण, तहआ गवरावए गीअ’ ॥१॥ इति ।

तिस्रभिर्भाषाभिर्याचितो भिह 'सरो णथि' इति एतेनैव वाक्येन सर्वासामपि निर्वचनं कृतवान् । अत्र प्राट्ठननिष्पत्त्या एकत्वेऽपि 'सरो नास्ति १ सरो नास्ति २ स्वरो नास्तीति निरुक्ति भेदेऽनानार्थत्वात् । एवमेकमेव मुचति एव वृत्तिकारेणागमा नावाधया त्रिधापि व्याख्यात । त्रयाणामप्यध्याना प्रवचनाऽनावाधकत्वात् । अथवा महार्वता मर्गतोमुत्तराधमावेन सूत्रमेव न स्यात् । अत एव एकमेव सूत्र द्रव्यानुयोगादिभिश्चतुर्भिस्तनुयोगैर्व्याख्यायमानमासीत् । तस्मात्तणमो अरिहताणमिति पदस्य निर्युक्तिमणितेऽप्युत्तमु भङ्गेऽप्युद्धानं ज्ञानावरणीय दर्शनमोहनीयक्षयोपशमे सत्येव, नायथेति तात्पर्यमिति गाथार्थ ॥४३॥

अथ प्रतिमाऽरातिसमुदायस्य नानावरणीयदर्शनमोहनी-
ययो कर्मणो क्षयोपशमाऽभावेन यस्याच्चाह—

तयमावा सदृश, ण होइ तेणेउ तस्य मिच्छत्त ।

मिच्छत्ता निणपडिमा पटिवक्खो जाव तित्थस्म ॥ ४४ ॥

व्याख्या—तदभावादुक्तलक्षणकर्मणो क्षयोपशमाऽभावेन
श्रद्धानमभाज्जिनप्रतिमाविषयं न भवति । तेनैव तस्य मिच्छात्थ ।
मिथ्यान्वाच्च जिहप्रतिमाया प्रतिपक्षो—वैरा भवति । न केवल
जिनप्रतिमाया एव, यावन् तीर्थस्थापि, यावत्करणातीर्थकरादप्र-
दृश, तीर्थ तीर्थकर जिनप्रतिमादीनामन्यो-यानुविद्वत्त्वेन सम्भ-
वात् । अन्यो-यानुविद्वत्त्व चाऽऽराधनमधिरूप्य परम्परमविना
माविरेनायसात-यम् । अत एव तीर्थप्रतिपक्षस्य तीर्थकरप्रति-
पक्षत्वस्याऽऽशयकत्वात्, तीर्थस्य तीर्थकरपूज्यत्वात् । यदागम —

तिथिपणाम काउ, कहेइ साहारणेण सदेण ।

स-पेसि मण्णीण, जोअणणीहारिणा भयव ॥१॥

तत्पुञ्जिमा अरिहया, पूइयपया य रिणयकम्म च ।

कयकिञ्चो वि जह कह, कहेइ णमइ तद्वा तित्थ ॥॥ ति-
श्री आपश्यकनिर्गुक्तौ । तीर्थस्य तीर्थकरपूज्यत्वं च सर्वगुणा-
यत्वेनैव । यदुक्त—

‘ए-मि पूइयमि, णत्थि तय ज न पूइय होइ ।

सुरणेवि पूयणिज्ज, ण गुणट्ठाण तयो अन’ ॥१॥ नि-
पद्याग्रे । एतेन वयं तीर्थकर तु मय्यामहे, तीर्थेन किं प्रयोजन-
मिति निनमतिरत्ननया धाष्टर्यमाश्रिता अपि निरस्ता बोध्या ।

तीर्थानभ्युपगमे तीर्थंकरस्याप्यनभ्युपगमात् । नहि पुत्रानभ्युपगमे
तज्जनकत्वेन पितृत्वाभ्युपगम सम्भवति । पुत्रेणैव पितृत्वव्यपदे-
शस्य जायमानत्वात् । एव च यथा जातेन पुत्रेण देवदत्तस्य
पितृत्वपदवी दत्ता, तथा त्रिनेन व्यवस्थापितेन तीर्थेन
जिनस्य तीर्थंकरपदवी दत्ता । अन एव कृतकृत्योऽपि भगवान्
जिनस्तीर्थं नमस्करोति । यद्वागम —‘तित्थपणाम काउ’
मित्यादि गाथायुग्म अनन्तरप्रदर्शित बोध्यम् । किञ्च तीर्थान
भ्युपगमे तीर्थंकरस्याप्यनभ्युपगम एवेत्यत्र युक्ति ‘एण सव्वेसिं
एणो तित्थकरो’ति गाथाव्याख्याया वक्ष्याम इति गाथार्थं । ४४।

अथ प्रतिमादरेस्तीर्थप्रतिपक्षत्वसूचक वचनमाह—

तेण तित्थमत्तित्थ, अत्तित्थमवि भामइ सुत्तित्थति ।
तमसच्च जगपागा, अहिअ पाव जिणिदुत्त ॥४५॥

व्याख्या—येन कारणेन लौकिकस्तीर्थप्रतिपक्ष, तेन
कारणेन श्रीमहावीर्यवस्थापिनमच्छिन्नपरम्परागत (तीर्थ)
यत्तदोरध्याहारात् यत्तदतीर्थ-तीर्थं न भवतीत्येव तीर्थस्या-
तीर्थतया भजन, अतीर्थमपि जिनप्रतिमारिसमुदायात्मक,
सुतीर्थ-शोभन तीर्थमिति भाष्यते, एवमनृनमसत्त्वभाषण
जगत्पापादधिक पाप-कारण कार्योपचारात् अधिकपापकारण
‘जिणिदुत्त’ जिनेन्द्रेणोक्तम् । तथाहि—‘उम्मग्गमग्गसपट्टियाण
साहण गोयमा । णूण । ससारो अ अणत्तो, होइ अ सम्मग्ग
णासीण’ ॥१॥ [गच्छाचार] ति वक्ष्यमाणमवसातन्त्र्यं यथा—

एकत्राऽसयज पाप, पाप नि शेषमेव ।

द्वयोस्तुलाप्रवृत्तयो-राद्यमेवातिरिच्यते ॥१॥ इति योग-
शान्त्रवृत्तौ । एव तीर्थमतीर्थमतीर्थं च तीर्थमिति भाषण सर्वो-
त्कृष्टमृषामाषण तीर्थप्रतिष्ठाशान्तिर्यजन्त्रकम् । एव सर्वेऽप्युत्तम
भाषिणस्तीर्थप्रतिष्ठा एव इत्यग्रे वक्ष्यते इति माधार्थ ॥४५॥

अथोत्तमकारेण मृषामाषणस्य मूलकारणमाह--

जैण जिणक्षणेण, जिअणामग्निगप्पिअ समुद्धीए ।

त सच्चति कयद्धा, तित्थमवित्थ महामोहा ॥४६॥

व्याख्या—येन कारणेन स्वमुद्धया-यय जैना इत्येव रूपेण
जैनत्वेन निननाम कस्मिन् तनाम सयमिति कृत्यर्थ-करणार्थ
तीर्थमनीर्थत्वेनातीर्थं च तीर्थत्वेन भाषण महामोहान्-उत्कृष्ट
मिथ्यात्वमोहनीयोदयादवसातव्यम् । अथ भाष-चैनानां मते
उत्तमभाषिणो मिथ्यादृष्टित्वेन प्रवचनवासा । तेन ते न जैना,
नायनीयिका वा, हरिहरादीनां देवत्वेनाऽनभ्युपगमात् । तापि
गृहस्था, यतिरिद्धधारित्वात् । अपि तु व्यक्तनाम्ना वक्तुम्
अशक्यत्वात् अव्यक्ता । यदि च मिथ्यादृष्टित्वेऽपि जैना भवन्ति,
तर्हि जैना सम्यग्गृह्णो मिथ्यादृष्टश्चेति द्वैविध्येन वक्तव्या
स्यु । तच्चाद्य यावत्केनापि नोक्तं, न वा श्रुतं, उत्तम
भाषिणो मिथ्यादृष्टित्वं च वचोमात्रेण सर्वसम्पन्नम् । तेन यदि
आत्मानं जैनत्वेन नाऽभ्युपगम्यन्, तर्हि ते जैनमजैनेनाजैनं न
चैनचेनाऽभ्युपगम्यन्, प्रयोजनाभावात्, यथा सौगतादयः ।
प्रयोजनं चात्मनो जैनत्वेन सिद्धिरेव । जैनत्वं च तीर्थान्तर

वर्तित्वेनैव स्यात्, जिनम्यापय जैन इति शब्दव्युपपत्ते ।
 तीर्थांतरवर्तित्वं च जिनसमुद्रायम्य तीर्थत्वेनैव स्यात् । तच्च
 निजमार्गप्रतिपक्षभूतस्य तीर्थस्यातीर्थतया भणनेनैव स्यात्,
 निरुद्धयोर्द्वयोस्तीर्थयोरसम्भवात् । ननु भो ! जिनम्यापत्यत्वाऽ-
 भावेऽपि चिनो देवोऽस्येति जैन इति शब्दव्युपपत्त्या सम्यग्दृष्टि
 देवादीनामिव जैनत्वं भवत्येवेति चेत् । सत्यं, तीर्थप्रतिपक्षभूत
 मार्गमाश्रितानां तीर्थव्यवस्थापकस्य जिनस्य देवत्वेन धर्मानमेव
 (न) भवति, तीर्थविरोधस्य तीर्थकरविरोधनियतत्वात् । जिनस्य
 कर्तव्ये यच्चसि च निश्चासाभावात् जिनस्य मृषाभापित्वाद्यभ्युपगमे
 वचोमात्रेण तीर्थकराभ्युपगमः स्वात्मनः तद्वचो श्रोतॄणां च
 महानर्थहेतुर्मात्रमवृत्तिहेतुत्वात् । किञ्च उक्तमपुनरुक्तत्वेन सह
 मैत्री किं केनाऽपि कस्यापि दृष्टा श्रुता या ? । न चैव
 सम्यग्दृष्टिदेवादीनां सम्भवति, तीर्थेन सह विरोधामात्रात् ।
 तीर्थविरोधित्वाच्चात्रे वक्ष्यते इति गार्थार्थः ॥४६॥

अथोक्तप्रकारेण मृषाभाषणं मिथ्यालोदयादेव स्यात्,
 तेन सामान्यतो मिथ्यात्वस्वरूपं किञ्चिदाह—

मिच्छता विपरीतं, सर्वो लोको वदन् सत्यं ।

जइ कत्यपि सम्मत्तं, घुणअवतरणायओ णेअ ॥४७॥

व्याख्या—मिथ्यात्वात् सर्वो लोको विपरीतं वदेत् सम्यग्-
 वस्तुस्वरूपं न भाषते । तुरध्याहार्यं, स तु कुत्रचित् सम्यगस्य
 भाषते, तत् घुणाक्षरयायत । यदागम—

‘सम्मद्दिट्ठीउ सुअमि, अणुवउत्तो अहेउअ चेव ।

ज भासइ सा मोसा मिच्छादिट्ठीवि अ तहेव’ ॥१॥ चि
दशवे० नि० । एतद्गायानृत्तौ—‘मिथ्यादृष्टिरपि तथैव-
उपयुक्तोऽनुपयुक्तो वा यद् भापते, सा सृष्टैव । घृणाक्षरन्यायेन
क्वचित् सवादेऽपि ‘मदसत्तोरविषेपात् यदृच्छोपलब्धेऽमत्तवदि’-
ति । तस्मात् मिथ्यादृष्टिः सर्वत्र विपरीतभाषीति गायार्थः । ४७।

अथ मिथ्यात्ववत् तत्प्रतिपक्षमूतस्य सम्यक्त्वस्य स्वरूप-
मणनपूर्वकं सामान्यतो मिथ्यात्वत्रिकमाह—

णिज्जुत्ती अणुओमो, जस्स पमाण रु तस्स मम्मत्त ।

सैमाण मिच्छत्त, आगाढ वा अणागाढ ॥ ४८ ॥

व्याख्या— निर्युक्तेरनुगमो माप्यादिस्वरूप व्यापान,
सूत्रव्याख्यानभूताया अपि निर्युक्तेरनुगमस्य प्रवचने मणित-
त्वात् । तथाहि—‘ते किं त अणुगमे १ २ दुविहे प० त० मु
त्ताणुगमे १ णिज्जुत्तिअणुगमे २’ चि श्री अनुयोगद्वारे ।
सोऽनुयोगो यस्य प्रमाणं स यतयाङ्गीकारः, तस्य सम्यक्त्वं भवति ।
निर्युक्त्यनुगमस्य माप्यचूर्णान्तिरूपस्य प्रामाण्याभ्युपगमं जन
प्रवचनमात्रमपि प्रमाणतयाभ्युपगतं भवेत्, उभयपदाभ्याहृत्यैव
व्याप्ते । एव च तस्य सम्यक्त्वं भवत्येव । यदुक्त—

‘संवाइ निणैसरभासिआइ, वयणाइ णण्णहा हुत्ति ।

इअ बुद्धी जम्स मणे, सम्मत्त निच्चत्त तत्त’ ॥ १ ॥ चि ।

जिनोक्तस्यैकस्याप्यक्षरस्याथद्धाने मिथ्यात्वं पुरो वक्ष्यते ।
शेषाणां तुर्गम्य, शेषाणां तु मिथ्यात्वं सुरवधारणे, मिथ्या-

त्वमेव । तत्र मि यात् द्वेधा आगाढ-तीव्र, वा अथवा,
अनागाढ मन्द, वा विकल्पार्थं भवतीति सामान्यतो विभागो
दर्शित इति गाथार्थं ॥ ४८ ॥

अथ प्रथमतया भणितम्याऽऽगाढमिथ्यात्वस्य विभागमाह—
आगाढ पुन लोद्वज्र-लोउत्तर मेअओ अ दुनिगप्प ।
तेसिममग्गहदोमा, दोसो णिअमा अ जिणसमए ॥४९॥

व्याख्या—आगाढ पुनर्मिथ्यात्व लौकिकलोकोत्तरमेदतो
द्विनिकल्प द्विप्रकार, भवति । 'तेसिं' ति धर्मधर्मिणो कथं
त्रिचदमेदात् तद्वतामागाढमिथ्यादृशामसद्ग्रहदोषात्—निज निज
गुरूपदेशपरतत्रनियारचिलक्षणासद्ग्रहदोषमाहात्म्यात् जिन
समये जैनशासने, नियमात्—निश्चयेन द्वेषो भवति । यदागम —
—'ते एगइओ समण वा माहण वा दिस्सा णाणाभिहेहिं
पायक्कमेहिं अत्ताण उवक्खाइत्ता भवति, अदुवा ण अ
च्छराए आप्फालेत्ता भवति, अहवा फरुस वइत्ता भवतीत्यादि,
यावत् अहम्मपक्खस्स विभगे एवमाहिण' ति सूत्र कु० द्वि०
श्रु० (सू० ३२) वृत्तिर्यथा 'साम्प्रत विपर्यस्तदृष्टय आगाढ
मिथ्यादृष्टयोऽभिधीयते 'मे एगइओ' इत्यादि । व्याख्या—'अ-
यैकक कश्चिन् आभिग्रहिकमिथ्यादृष्टिरभद्रक साधुप्रयनीक
तया श्रमणादीना निर्गच्छता प्रविशता वा स्वय निर्गच्छन्
प्रविशन् वा नानाप्रिधै पापोपादानभूतै कर्मभि आत्मानमु
पज्यापयिता भवतीत्येतदेव दर्शयति अथनेत्ययमुत्तरापेक्षया
पक्षांतरग्रहणार्थं, कश्चित् साधुत्त्वेने सति मिथ्यात्वोपहतदृष्टि-

तथा अपशुनोऽयमित्येव मन्यमान सन् दृष्टिपथादपसारयन्
 पश्य वचो ब्रूयात् तद्यथा—ओदनमुण्ड ! निरर्थककायक्लेग-
 परायण ! दुर्बुद्धे ! अपसराऽयत, तदसौ भ्रुकुटि विदध्यात्
 असम्य वा न्रूयादित्यादि यावदिदमुक्तं भवति—यो हि क्रूरकर्म-
 कारी साधुनिन्दापरायण तद्दाननिषेधक स दक्षिणगामुको
 भवति—दक्षिणात्येषु नरकतिर्षग्ननुज्यामरेषु उत्पद्यते । साहग-
 भूतश्चायमतो दक्षिणगामुक इत्युक्तं मित्यादि । एव जिन
 प्रवचने प्रसीतोऽभिनिवेशिनाम्ना हि लोकोत्तराऽऽगादमिध्या-
 दृष्टि मत्तव्य । नवर जैन मार्गं पैनाऽऽमासमार्गत्वेन, जैना-
 भासमार्गं च जैनमार्गत्वेन नृबाणो जैनमार्गविध्वंसक सन्
 साध्यादीनां सर्वेषामपि प्रत्यनीको न तव्य । जैनमार्गविध्व-
 संकन्य चोत्सूत्रभाषकम्यैव स्यात् । यदागम —

अहो अ राओ अ समुट्टिएहिं, तहागणहिं पडिहळभ धम्म ।

समाहिमाघातमजोसयता, सत्थास्मेर फरस वयति । १।

ति श्रीसूत्रहृद्गणे (अ० १३, गा० २) वृत्तिर्यथा—‘अहो अ राओ
 अ समुट्टिएहिं’मित्यादि । व्याख्या—अहोरात्र-अहर्निश, सम्य-
 गुत्थिता—सदनुष्ठानवत् तेभ्य श्रुतधरेभ्य तथागतेभ्यो वा
 तीर्थहृद्भ्यो धर्म-श्रुतचारित्राण्य प्रतिलभ्य-ससारनिस्तरणोपाय
 धर्ममवाप्यापि कर्मादयामदभाम्यतया जमालिप्रभृतय इवा-
 लोत्कृपात् तीर्थहृदाभ्यात् समाधि-सम्यग्दर्शनादिव मोक्षप-
 द्धतिमजोषयन्तोऽसेवयन्त—सम्यगनुर्वाणा निद्ववा बोटिकाश्च
 म्परुचिरिचित्तव्याख्याप्रकारेण निर्वापि सर्वज्ञप्रणोतमार्गं विध्व-

सयन्ति, कुमार्गं च प्रोदयति, ब्रुवते च—असौ सर्वं एव न भवति, यं क्रियमाणं हृतमित्यप्यक्षणाधित प्ररूपयति । तथा च पात्रादिपरिग्रहात् मोक्षमार्गमात्रिमावयतीत्यादि । एव साम्प्रतोना अपि यश्चतुर्दश्या पाक्षिकं कृत्य, स्त्रीजिनपूजा, श्राद्धानां मुखरस्त्रिकादिकं यावत्पृथिव्याद्युपमर्दस्थानं जिनप्रतिमापूजादिकं च प्ररूपयति, स सर्वं एव न भवतीति ब्रुवाणा प्रवचनत्रिंशत्तका एव मन्त्रव्या इति गार्थः ॥ ४९ ॥

अथाऽऽगाढमित्याहृता मार्गद्वयं दूरे, मार्गानुयायि कृत्यमपि (न) भवतीति दर्शयति—

तुल्लाहिं किरियाहिं, ण होइ मग्गाणुसारि किञ्चपि ।
उप्पहपहकिरिआण, तुल्लाणवि अतर गुरुण ॥ ५० ॥

व्याख्या—तुल्या—सम्बन्धगृह्यमित्याहृतायां विधीयमानत्वेन समा, क्रिया—तत्र सधमादिस्थाना, ताभिः क्रियाभिरागाढमित्याहृता मार्गानुयायि कृत्यमपि न भवति । तत्र दृष्टान्तमाह—‘उप्पहे’त्यादि । उपथ निगमिपितनगरं प्रयुमार्गं, यथा च मार्गं, उपथ च यथा चोत्पथपथानौ, तथा क्रिया—समीक्षितनगरप्राप्तिनिमित्तगमनादिरूपा पादादिगमनाऽनभोजनपानीयपानस्नान सुस्थानविश्राम श्रमापनयनादिरूपा, तासां तुल्यानामपि परस्परमन्तरं गुरु—महद् भवति । तच्चैव—यामि क्रियामि प्रेप्सितनगरस्य प्रत्यासन्नतादिभयनानुक्रमेण नगरप्राप्तिर्भवति, ताभिरेव क्रियाभिरमार्गगामिना प्रेप्सितनगरात् दूर-दूतरभयनादिक्रमेण नगरानग्राप्तिरेव स्यात् । एतच्च सर्वानु

भरसिद्धमेव । एव त्रिनमागात्रिनानामयनीधिकमार्गमाश्रितानामुसूत्रमापिमार्गमाश्रिताना चाशुन कथञ्चित् साम्येऽपि नदन्तरमवसात्तव्यम् । अयं भाव—जैनदर्शनं तावन् मोक्षमार्गत्वेन मागं, शेषाणि तु सौगत-कापिल्यादिदर्शनानि जमा-ह्यादिदर्शनानि च समारम्भमत्वेनोन्मागा । यदागम —

‘रुप्पवयणपासटी, सञ्जे उम्मग्गपट्टिआ ।

सम्मग्ग तु निणक्कमाय, एमं मग्गो हि उत्तमे’ ॥१॥ सि श्री उत्तरा० २३ (गा० ६३) तत्र यद्यपि दिग्वैपरीत्येन सर्गसामपि त्रियाणा वैपरीत्यं भवति, अन्यथा विपरीतकार्याऽसम्भवात्, तथापि कथञ्चित् परितारोपादानामिधानादिना साम्यं सम्भवति । परं तन्मागानुयायि कृत्यं न भवयेत्, मुक्तिपदवाभावात् । यत्नं सम्यग्ज्ञानादेमुत्तिपत्यैव ‘सम्यग्दर्शनं चारित्र्याणि मोक्षमार्गं, (तत्त्वार्थ०) इति वचनात् । अत एव यावत् राज्यादिपरित्यागोऽपि यथा सम्यग्दर्शा मुक्तिकारणं न तथा मिथ्यादृशामपि । प्रयुक्तं महानथहेतुरेव । यदुक्त—

‘वाद्यमथ(परि)यागान्न चारं नउत्र तदितरस्यापि ।

कड्ढुकमात्र(परि)यागा नहि भुज्जगो निर्विषा भवति’ ॥१॥ इति षोडशके । वृत्तिर्यथा—‘ननु वाद्यलिङ्गस्य कथमप्राधान्यं भवद्भिरुच्यते ? यतस्तत्र परि यागरूपमि याशङ्क्याह—वाद्यमथ० व्याख्या—वाद्यमथेत्यागात्— धनधायस्त्रजनस्त्रादित्यागान्न चारं—न शोभन् वाद्यलिङ्गम् । ननु निश्चितमतत अत्र लोके, तद्वाद्यलिङ्ग इतरस्यापि अनुयतिर्यगुपभृतेरपि सम्भवति, एन

मेयार्थं प्रतिवस्तूपमया द्दशयति—कचुक्मात्रपरित्यागात्—उपरि-
वर्तित्वम्मात्रपरित्यागात्, नहि नैव, मुजग—सरीसृप, कथचि
निर्विषो भयतोति । आस्तामन्यत्, मिथ्यादृशा नानमप्यनान,
एव स्वाभिमतदेवाधाराधनशुभाध्ययसायोऽपि मिथ्यात्व-
मेवेति श्रीहरिगदसूरिहृन्स्य श्रावकविधिप्रकरणस्य वृत्ताविति
गाथार्थं ॥ ५० ॥

अथ मिथ्यादृग्मार्गाभिमतत्रियाणा फलं दर्शयन्तिप्र
सगमाह—

अ ताओ क्रिरिआओ, थिरयाहेऊ असग्गहाण सिं ।
अण्णाह अरिहता इअ, सददणा होइ सम्मत्त ॥ ५१ ॥

व्याख्या—यद् यस्मात् कारणात् ता अनन्तरोक्ता क्रिया—
नान्यत्रत पूर्णिमापाक्षिक-स्त्रीनिष्पन्नानिषेध-श्राद्धमुखवस्त्रि-
कादिनिषेध निप्रतिमातःप्रतिष्ठानिषेधरूपा ‘सिं’ ति । तेषां
दिगम्बरादीनामसद्ग्रहाणामसद्ग्रहवता निज निज गुरूपदेशपर-
तत्रक्रियारुचीनामसद्ग्रहस्य स्थिरताहेतव । यतस्ते दिगम्बरादयः
सर्वेऽपि निज निज क्रियापरायणा वयमेव जिनोक्तक्रियाकारि
त्येव जैना । शेषास्तु सर्वेऽपि जैनाऽऽमासा जिनोक्तक्रिया-
कारित्वाभावादित्येव निज निज मार्गक्रियाभिरेवासद्ग्रहस्य
स्थिरता भवति । अथ यदि तेषामसद्ग्रहस्य स्थिरता न
स्यात्तर्हि प्रत्यासनभावि सम्पन्न भवेत्, तथाभूतश्रद्धानस्य
पराभिप्रायेण मार्गानुयायित्वादित्येव सद्ग्रहदृशा पयालोच्यम् ।

यत्तु 'अद्वा सञ्च चिम्, वीयरायवयणाणुसारि ङ सुकट'मि-
त्यादिचतु शरणप्रकीर्णकगा-शकृत्तौ मिथ्यादृष्टिसम्ब-ध्यपि मार्गा-
नुयायि कृत्यमनुमोदनीय मणित, तत् सम्यक्त्वाऽमिमुसमिथ्या-
दृष्टेरेवाऽनसातन्यम् । स चाऽऽगादमिथ्यादृष्टिर्न भवत्येव, किंतु
कश्चिदनागादमिथ्यादृष्टिर्दृश्यमाणमार्गाऽनुयायि कृत्य कुर्त्तव्य
सातन्य इति माथार्थ ॥ ५१ ॥

अथ मार्गाऽनुयायि कृत्य कीदृशं भवतीति दर्शयति—
सा सममग्गामग्गह-परिचापनिमित्तमेव ज किञ्च ।
सम्मत्तकारण वा, त एतु मग्गाणुमारिचि ॥ ५२ ॥

व्याख्या--'ता' तस्मात् कारणात् स्वस्वमार्गा -शाक्यादि
दिगम्परादिदर्शनामि, तद्विषयोऽसद्ग्रह -निजनिजगुरूपदेश
परतन्त्रचिह्नक्षण, तत्परित्यागस्य निमित्त कारण यत्कृत्य, वा--
अथवा, सम्यक्त्वकारण शुद्धधद्धानादिहेतु, तत् सत्त्ववधारणे,
तदेव मार्गाऽनुयायि कृत्य-नानाप्रिप्राप्त्यनुकूलमित्यक्षरार्थ ।
भावार्थ पुनरेव यद्यपि आगादमिथ्यादृष्टेर्मार्गाऽनुयायि कृत्य प्रायो
न सम्भवति, पर तथापि कस्यचित्तथाभत्य वयोगेन मन्दीभूताऽऽ
गादमिथ्यात्वम्यासद्ग्रहपरित्यागद्वारा सम्यक्त्वप्राप्ति स्यात् ।
यदागम -'मग्गाणुसारिच'त्ति । व्याख्या--'असद्ग्रहपरित्या
गेनैव तत्त्वप्रतिपत्तिमार्गाऽनुसारितेति वन्दारकृत्तौ । तेनाऽसद्ग्रह-
परित्यागहेतुरेव मार्गाऽनुयायि कृत्य । ततो येन कर्तव्येनाऽसद्
ग्रहपरित्यागो न भवति (सन्मागाऽनुयायि कृत्यमपि न भवती)ति
तात्पर्य । अनाऽऽगादमिथ्यादृष्टां तु असद्ग्रहाऽभावेन यत्कृत्य

सम्यक्त्वप्राप्तिहेतुस्तदेव मार्गाऽनुसारीति विकृत्यो दर्शित इति
भाषार्थ ॥ ५२ ॥

अथाऽसद्ग्रहपरित्यागहेतु स्वरूपत कीदृग् भवतीति
प्रसङ्गतो दर्शयति—

ज किञ्चिदपि परसमए णाभिमय अभिमय च जिणसमए ।
सम्मत्ताभिमुहाण, त सु असग्गहणिणामयर ॥ ५३ ॥

व्याख्या—यत् किञ्चिदपि, कृत्य श्रद्धान वेति विशेषे
व्यपदमध्याहार्यं, परसमये—जैनव्यतिरिक्तदर्शने, नाऽभिमत—
निजमार्गत्वेन नाऽङ्गीकृत, अभिमत च जैनसमये—जैनशासने,
जैनैरात्मीयमार्गत्वेनाऽभ्युपगतमि-यर्थ । सम्यक्त्वाऽभिमुखाना
'त खु' चि । तदेव असद्ग्रहनिनाशकर—सम्यक्त्वसूर्यप्रकाश-
स्पृष्टानामसद्ग्रहध्वा-तोच्छेदकमित्यर्थ । असद्ग्रहपरित्याग-
पूर्वकसम्यक्त्वप्राप्तिहेतुत्वात् । न चैव तमार्गाऽभिमताऽकरण
नियमादिकमपि तथा । तस्योभयरादिसम्मतत्वेन असद्ग्रह
परि-यागो दूरे, प्रत्युत तदुभयवादिसम्मत जैनसम्मतयोर्दूमा
वित निजनिजमार्गदाढ्यहेतु । अत एव आप्ताम-ग, सर्वनो
भगवान् श्रीमहावीरोऽपि उभयरादिसम्मतार्थैर्वेदपत्रैरेव गौत
मादीना सशयोच्येद कृतवान्, परकीयसम्मतैर्निजमार्गदाढ्य-
हेतुत्वात् । अथवा तदुद्भावनस्य वैयर्थ्यं स्यात् । यदि
चोभयवादिसम्मत कृत्य श्रद्धान वा असद्ग्रहपरित्यागहेतु
मार्गाऽनुयायि कृत्यमभविष्यत्, तर्हि सर्वेषामपि व्यक्तमिथ्यादृशा
तत्क्षणमेवाऽसद्ग्रहपरित्यागेन सम्यक्त्वप्राप्तौ व्यक्तमिथ्यात्वमुच्छि

लसकथमेवाऽमविष्यत्, प्राणातिपाताद्यकरणनियमस्य वचोमात्रेण प्रायः सर्वसम्मतत्वात् । तस्मात् सत्यप्यकरणनियमादौ निजमार्गाऽसद्ग्रहस्य तादवन्म्य किं निमित्तमिति पर्यालोचनायाः द्रव्यतोऽपि शुभकर्तृयस्योभयवान्सिम्मतमेव परिशेषात् सिध्यति । अत एव 'देशोऽर्हन्नेवे'त्यादिव्यक्त्या श्रद्धानादौ सत्यपि लोकोत्तरमिध्याहृष्टेरसद्ग्रहस्याऽपरित्यागः । उत्तमभाषिणा तथामूतश्रद्धानस्यैवासद्ग्रहत्वेन परिणमनात् । बीजं तावदम्मदीयो मार्गाऽर्हता भाषित इति श्रद्धानमेवेति तात्पर्यमिति गाथार्थः । ५३।

अथाऽऽगादमिध्याहृष्टोर्मध्ये यल्लोकोत्तरमागादतरमिध्यात्व, तदधिष्ठयं विशेषमाह—

तत्पयि ज लोउत्तर-मागादतर विराहगस्म तय ।

जेण हविज तेण, दध्वेणवि अलिपयणुत्ति ॥ ५४ ॥

व्याख्या—सत्रापि—लौकिकलोकोत्तरयोरागादमिध्याहृष्टोर्मध्ये अभिमहिष्कापस्यया अभिनिवेशी आगादतरोऽवसातय, अभिनिवेशमिध्यात्वमागादतरमित्यर्थः । तत्र हेतुमाह—'विराहगस्से'—त्यादि । येन कारणेन 'तत्' तत् अभिनिवशमिध्यात्व विराघकस्यैव भवति, तेन कारणेन द्रव्येणाऽपि—द्रव्यतोऽप्यलीकवचनं जैनप्रवचनं प्रतीत्येतिशेषः । अनुवादेनाऽपि जिनवचनाऽपलापित्वात् । अयं भावः—अभिनिवेशी हि नियमात् उत्तममार्गस्थितः समागनाशक एव स्यात् । तेन तस्य नियमोदनन्तसत्तारः । यदागमः—

उम्मगमगसपट्टि आण साहूण गोअमा । णूण ।

ससारो ऋ अणतो, होइ अ सम्मग्गणासीण ॥१॥ ति
गच्छाचारप्रकीर्णके । अत्रो मार्ग उत्सूत्रभाषिमार्ग, तस्य मार्ग-
परम्परा, तत्र सम्प्रस्थितानां मार्गनाशकानां चेत्यादि । तत्र
मार्गनाशकत्वं च प्राक् प्रदर्शितप्रकारेणावसातव्यम् । शाक्या
दिराभिप्रदिहस्तु पृष्टं सन् जैन जैनत्वेन, अजैन चात्मीय मार्ग-
मजैनत्वेन भाषमाणो द्रव्यत सत्यवादी । द्रव्यत्वं च जैनमार्गं
जैनत्वेन भाषमाणोऽपि सत्यत्वेन श्रद्धानाभावात् । तच्च द्रव्यत
सत्य भावत सत्यत्वस्य कारणमपि स्यात् । तेनैव कारणेन
शाक्यादिर्जनप्रचन सम्यगिति सामान्यतः श्रद्धानभावेणापि
निजमागाऽमद्ग्रहपरित्यागेन अव्यक्तसम्यग्दृष्टिरित्यभिधीयते ।
अभिनिवेशिनस्तु दिगम्बरादे देवोऽर्हन्नेव, नापर शाक्यादि-
परिगृहीतजिनप्रतिमाऽपीतीत्येव व्यक्या श्रद्धानेऽपि निजमागाऽ
सद्ग्रहस्य तादवस्यात् मिथ्यादृष्टित्वमेव । तत्र कारण तावत्
दुरपनेयाऽसद्ग्रहवशेन द्रव्यतोऽपि मृषाभाषित्वमेव । तेन
मिथ्यात्वमप्यस्याऽऽगादतरमेव, असाध्यव्याधिकरूपत्वादिति
माथार्थ ॥५४॥

अथोत्सूत्रभाषी देशेन जिनवचनानुवादी भवति नवेत्या
शक्याह—

देसेण जिणत्रयणा णुवाइणो तहवि ते न तहभूआ ।

णिअवपनिरोहिबयण, जिणिंदवुत्तंपि णो वुत्त ॥५५॥

व्याख्या—देशेन जिनत्रयनाऽनुवादिनो भवन्ति, यद्यपीति

गम्य, सप्तापि ते उत्सूत्रभाषिणो न सप्ताभूता -नाऽनुवादिन इत्यर्थः । यत् इति गम्यम् । यत्सुते निजवचनविरोधिवचन जिनेन्द्रोक्तमपि नोक्तमिति वदन्ति । एव च सति तेषां निज वचनमेव प्रमाणं सम्पन्नम् । न पुनर्जिनेन्द्रेणोक्तं, तस्यानुवक्त-त्वेन भगनात् । यत्तु व्यग्रहारस्त क्वचिदनुवादसदृशं दृश्यते, तत् तदाऽऽभासरूपमवसातव्यम् । अयं भावः -उत्सूत्रभाषिभिर्निर्दिष्टमार्गप्रवर्तनान्तरे यावदनुष्ठानात्मिकं निजं निजप्रक्रिया रूपतया विकल्पितं, तत्र किञ्चिद् विनोक्तवचनमप्यादाय प्रक्रिया-रूपतया विकल्पितं यदुक्तं तन्मते भगवत्प्रणीतशस्त्रेभ्यो गौणं समीचीनमित्यादि प्राक् प्रदर्शितं बोध्यम् । एव च यावदुत्सूत्र भाषिणोऽनुष्ठानादिषु तत् सर्वं निजनिजप्रक्रियारूपतया विकल्पितम् । अन्यथा जनाऽऽभासत्वासम्भवादिति गायार्थः ॥५५॥

अथोक्तार्थसमर्थनाय दृष्टान्तगर्भगाथामाह-

जह विसलिले पत्ते, दुद्धं धवहारो विस इहारा ।

एव उस्मुत्तनुए, पत्ते सुत्त पि विन्नेअ ॥५६॥

व्याख्या-यथा विप्रेण दालाहलादिना लिप्ते प्रक्षिते पात्रे-स्थास्यादिभाजने दुग्धमाधाराधेयभावसम्बन्धेन नियोजितं व्यवहारतो दुग्धमुच्यते । इतरथा, तुर्गम्य । इतरथा तु-निश्चयतस्तु विपमेव, निपम्यैव कार्यकरणात् । एवमुत्सूत्रयुक्ते पात्रे उत्सूत्र भाषिणो सूत्रमपि विज्ञेयम् । दृष्टान्तदार्ष्टिक्ययोर्याजनात्वेव यथा निपमिश्रिते भाजने व्यवहारतो दुग्धमपि निश्चयतो विपमेव । एवमुत्सूत्रभाषिणो व्यग्रहारस्त किञ्चित् सूत्रमपि

निश्चयत उत्सूत्रमेव । व्यवहारोऽपीह दुग्धजनापक्षया भूतस्य ।
 त्रिदुषा तूमयत्रापि उत्सूत्रमेव । तच्च जिज्ञोक्तमेव न भवति ।
 अतो न जिज्ञोक्तानुवाद । यथा विषययुक्तं दुग्धं गन्धं न भवति,
 तथाभूतस्य दुग्धस्य गोरनातत्वात् । न च गोदध्यादौ व्यभिचारः
 न कनीयः । इह दुग्धमिति व्यवहारः यावन्निजस्वरूपाऽपरित्यागात् ।
 अत एव निश्चयव्यवहाराम्या दुग्धमेव । यच्चोक्तमुपधानं
 पञ्चाशके—उत्सूत्रवचनद्वयव्यतिरिक्तं गोष्ठामाहिलोक्तं प्रमाण-
 तया भणितं, तद् व्यवहारतो जिनवचनाऽनुवादरूपत्वेनोक्तमव-
 सातयन् । न पुनर्गोष्ठामाहिलोक्तं प्रमाणेनापि । एतद्व्यञ्जकं
 तु उत्सूत्रद्वयभणनेन नैव तु सूत्रमेवेति वचनमव । मूलं तु गणपर-
 कृतत्वेन प्रमाणमेव । तदनुवादस्तु तद्वदेव प्रमाणं व्यवहारतो,
 निश्चयतश्च प्राग्वदवसातयन् । यदि च निश्चयतोऽपि
 तदनुवादं प्रमाणं भवेत्, तर्हि गोष्ठामाहिलसमीपं धर्मकथा
 श्रवणविधानुपपत्तिं प्रसज्येत । न चैव निश्चयव्यवहारयो-
 र्विप्रेकेन भणामनागमिन् भविष्यतीति शङ्कनीयं, आगमेऽपि
 तथैव भणनात् । तथाहि—

पयमक्तरपि इकपि, जो न रोएइ सुत्तणिदिट्ठ ।

सेस रोअतो विट्ठ, मिच्छादिट्ठी जमालिच्च ॥ १ ॥ चि
 पच्चसप्रहादौ । अत्र 'शेष रोचयन्पी' ति भणनेन स्वस्य
 विषयाक्षरादिव्यतिरिक्तस्य जिनवचनामात्रस्य श्रद्धानं व्यवहारत
 एव । तदनुसारेण भणनमपि जिनवचनाऽनुवादो व्यवहारत
 एव । स चानुवादो द्रव्यतः सत्य एव । सर्वेषामप्यनुवादानां

द्रव्येन संपत्वेनाऽऽवश्यकत्वात् । अन्यथा अनुवाद एव न
 स्यात्, उक्तस्य वचनाभावात् । निश्चयनम्बु अनुवादेऽपि
 निवेशाऽसम्भवात् । नहि लौकिकमिष्यादृष्टि निश्चयत
 इत्यन संपत्वादो जगत्त्रिदभिनिवेशी स्यात् । एतच्चामे
 वक्ष्यते । एतेन मिष्यादृष्टिरयुक्तोऽनुपपत्त्या वा यद्
 भाष्यते, सा सृष्टेवेति प्रागुक्तवचनेन सह विरोधाच्चापि पराम्णा ।
 भावनाऽसंयमापि त्रिमहिष्यैरोक्तत्वात् । अथवाऽनुवादस्या-
 ऽसंयमापत्त्या जगद्व्यवस्थामह प्रमत्त्वेन । अत एवाऽनुवाद
 वचनायधिकृत्य जनै सह विरोधाभाव मिष्यादृष्टामपीति ।
 मिष्यादृष्टस्य च भाषतमनश्चदानात् । तच्चाऽर्हदादिष्वदेव
 त्वादियुद्धिद्वारैव स्यात् । सा च बुद्धिर्जनोक्तस्याऽक्षरस्याऽप्य-
 श्रद्धा दूरे, सन्देहेनाऽपि स्यात् । यदुक्त—‘एकस्मिन्नप्यर्थे,
 सदिद्ये प्रत्ययोऽर्हति हि नष्ट । मिष्यात्वदर्शनं तत, ॥
 चादिहेतुर्मवगनीना’ ॥१॥ मिति श्री आ० नि० पृ० । एतेनात्मव
 भाषिणा देवेनाऽपि जितरचाऽनुवादो द्रव्येन संपत्त्याऽपि
 व्यवहारत एव, न पुनर्लौकिकमिष्यादृष्टामिव निश्चयतोऽपीति
 तात्पर्यमिति भाष्यार्थ ॥ ५६ ॥

अथ लौकिकमिष्यादृष्टपक्ष्या लोकोत्तरमिष्यादृष्टिररीया-
 निनि भ्रान्तिरित्यसार्थमाह—

लोड्यमिच्छादिद्वी, मम्मदिद्वि च वषणमित्तस्य ।

अणुराण अविशद्, निष्ठयत्रो दत्त्वमच्चरया ॥ ५७ ॥

याम्या—लौकिकमिष्यादृष्टि सम्पद्दृष्टिरद् वचनमा-

त्रास्याऽनुवादे अविवादी स्यात्—वचनमात्रस्याऽनुवादमधिष्ठित्य
 सम्यग्दृग् मिथ्यादृशोरभेद एव स्यात् । तेनोभावपि द्रव्यत
 सत्यवादित्वमधिकृत्य तुल्यावेव भवत इत्यर्थः । तेनैव सम्यग्-
 दृष्टिवद् लौकिकमिथ्यादृष्टिरपि नोत्सूत्रभाषी स्यात्, जिनवचना-
 ऽपगपित्वाभावात् जिनोक्तानुक्तयोर्याथार्थ्येन भाषणात् । न
 चैव लोकोत्तरमिथ्यादृष्टि सम्भवति । तस्य निनेनोक्तमप्य-
 नुक्त, अनुक्त चोक्तमित्येवरूपेण जिनवचनाऽननुवादिन उत्सूत्र-
 भाषित्वात् । एष देशेनाऽननुवादित्ववद् देशेनाऽनुरादित्वमपि
 भवति, पर निजवचनाऽविरोधेनैवेति बुद्ध्या अनुरादो व्यवहारस्तो
 द्रव्यत सत्यो, न पुनर्निश्चयत । निनोक्तत्वेनाऽनुवादाभिप्रा-
 याभावात् । यथा गोष्ठामाहिलो मणति—जिनेनापरिमित प्रत्या-
 ख्यान स्पृष्टमबद्ध च कर्म भणितमित्येवमननुवादनेव तदविरो-
 धेनैव शेषवचनाऽनुवादी व्यवहारस्तो देशेन द्रव्यत सत्यवादी,
 न पुनर्निश्चयतोऽपि । एव साम्प्रतीना सर्वेऽपि उत्सूत्रभाषिणो
 वक्तव्या । नहि—

अकसिणपवत्तगाण, विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो ।

ससारपयणुकरणे, दब्बत्थए कूवदिट्ठ तो ॥१॥ चि चतुर्विंशति
 स्तवनिर्युक्तिवचन जिनेन भणितमिति लौकिको वदति, निज
 वचनविरोधिप्रचनेन निजमतोच्छेदापत्ते । लौकिकमिथ्यादृष्टिस्तु
 आस्तामन्यत्, निजमार्गदृषकप्रचनस्याऽपि अनुवादको भवति ।
 यथाऽहंनस्मदीय धार्मिकाऽनुष्ठानमधर्मतया भाषते इत्यादिरूपे
 णाम्ने वदयते इति गाथार्थः ॥५७॥

अथ सम्यग्दृष्टिर्नैकिकमिष्यादृष्टिस्तुभावपि अनुवदन्तो
द्रव्यत सद्यसादिनो भवत, तत्र किं कारणमिति परिमानाय
अनुवादस्वरूपमाह—

सन्नेपि अणुराया, नित्रमा दत्त्वाओ मञ्जवपणाइ ।

अणुराण अवित्राओ, जमणुण्ण मरराईण ॥५८॥

व्याख्या—सर्वेऽप्यनुवादा सम्यग्दृष्टां मिथ्यादृष्टां च परस्पर
यावन्तो भवति, तावन्तो नियमात्—निश्चयेन द्रव्यत सद्य
वचनानि भवन्ति । द्रव्यत्व च वचनविषयानपक्ष वनावसातदम् ।
वचनविषयापेक्षया तु अनुवाद एव न भवति, किन्तु वस्तुनिज-
वचनान्तर्गतत्वेन निजवचनतया परिणतो भवति । ‘तमध्यपतिन
मृत्महणेन गृह्यते’ इति यायान् वस्तुर्वाचा च भावत सयमसय
च भवतीत्यग्रे दर्शयिष्यते । अथ सर्वेषामप्यनुवादानां द्रव्यत
मयत्वे हेतुमाह—‘अणुराण’ इत्यादि । यत्—यस्मात् काष्ठात्
सर्ववादिनामनुवादे अयोऽयमविवादा—विवादामाद्य, द्रव्यत
सन्त्यन्वाभावे च नियमेन विवादो भवत्येव, तस्यैव विवादकारण
त्वात् । यथा जिनवचनाऽननुवादिभिः पौर्णिमीयकादिभिः सह
विवादः । यथा लोकेऽपि गा गज ध्रुवाणो सह विवादो
निश्चितो भवति । तस्मात् सर्वेषामप्यनुवादानां साम्यमेवेति
गार्थार्थः ॥५८॥

अथ विवादकारणायाह—

अणुरायाण तिसया, मद्धाऽणुट्ठाणवायगरयाइ ।

पटमग्ग भिन्नाइ, तर्हि वित्राओ अ सञ्चेमि ॥ ५९ ॥

व्याख्या—अनुवादानां विषया धर्ममधिकृत्य श्रद्धाऽनुष्ठान-
वाचकवचांसि भवन्ति । तत्र श्रद्धान् श्रद्धा—स्वाभिमत देव गुरु-
धर्म-तदितरविषयकाऽऽराध्याऽनाराध्यबुद्धिः, अनुष्ठानं च—
धार्मिकबुद्ध्या प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपा क्रिया, एतद् द्वयं च प्रतिमादिर्न
भिन्न भिन्नमेवेति सर्वसम्मतम् । तयोश्च वाचकानि वचनानि
प्रतिमार्गं भिन्नभिन्नान्येव । सर्वेषामपि वादिना भिन्न-भिन्न
श्रद्धा क्रियावत्त्वात् । तैर्ब्रह्मै सह त्रिवात् सर्वेषामपि समान
एवेति गार्थः ॥ ५९ ॥

अथाऽनुवादोऽपि यथाऽनुवक्तुरनुवादव्यतिरिक्तवचनं भवति,
तथाऽऽह—

अणुराओ निअवयण, सम्माइविसेमणहिं सजुत्तो ।

त भासगमासज्ज उ, मच्चमसच्च च भावाओ ॥ ६० ॥

व्याख्या—अनुवादः सम्यगादिनिशेषणैः सयुक्तोऽनुवक्तु-
रनुवादव्यतिरिक्तं निजवचनं भवति । तच्चेति गम्यम् । तच्चाऽ-
नु(वाद)वक्तुर्वचनं, भाषक वक्तारमासाद्यानुवक्तारं प्राप्य भावत
सत्यमसत्यं च भवति । द्रव्यतः सत्योऽप्यनुवादस्तदतिरिक्ताऽनु-
वादकवचनतया परिणतो भावतः सत्यमसत्यं चाऽनुवादकवचनं
भवतीत्यक्षरार्थः । भावार्थः पुनरेव अनुवादो हि नियमात् वचन-
विषयको भवति । ‘उक्तस्य वचनमनुवाद’ इति वचनात् ।
तथैव भगवतीवृत्तावपि भणितम् । ॥ चानुवादः सम्यगादि-
वचनविशेषणनिशिष्टोऽनुवादकवचनः, तथाहि—अस्माकं देवो
ऽहंनेवेति जैनवचनं, अस्माकं देवः सुगत इति सौगतवचनं

सथाऽस्याह देवोऽर्हन्नेति जैना, सुगत एवेति सौगता बद्ध-
नीत्येव रूपानुवचनमुक्तमनुवादो भवति । जैना-सौगताभ्यां
तथैव उच्यमाणात् । ॥ ण्वाऽनुवादो जैना देवमर्हन् बद्धनि-
तव सम्पद्, अर्हति देवत्वस्य विषयात्वात् । सौगतास्तु
अमरगुणादिन, सुगते नैवमस्यामत्त्वादि(नि) वषाविनेषा-
विनिष्ठाऽनुवादोऽनुवादो-न भवति, जैना सौगतेश्वरान्न
प्रकारेण सम्पदादिवचाविनिष्टवचनानुवचनत्वात् । किन्तु परि-
नेषात् अनुवचनुरेव वचनं भवति, निवचनान्तर्गतस्याऽनुवाद-
स्याऽपि निवचनतया परिणमनात् । 'तन्मन्त्रवर्तितस्मद्भूतज्ञेन
गृह्णे' इति याथान । अत्र ण्व विनेषणभदान विनिष्टमर्ह-
इति वचनमपि । तौ सम्पदगृह्ण वचनारमागाद्य सम्पद्गृह्णा-
च्यमानमिदं, भावत मय भवति । जैना सम्पद्गुणादि
सम्पद्गुणादिनश्च सौगता इति याथार्थ्यं भजनात् । मिथ्या
हता तृप्यमान भावनोऽमरगुण भवति, मर्यादापि वैपरीत्यो
भजनात् । मिथ्यादृष्टिपुत्रोऽनुपुत्रो वा यद् भावने, सा
मूर्तेरेति दृष्टौ ० ति० कृतिप्रकाश । एवमनुवादस्याऽनुवादक-
वचनतया परिणतो मरूप अतिशयमिति याथार्थं ॥ ६० ॥

अथोक्तार्थममर्थेण दृष्टानमाह—

अहं परतिष्ठिप्रवयण, अणुरयण इति निवर्तिदस्म ।

मिच्छति वयणवृत्त, निवर्त्यण मर्यादा सत्ता ॥ ६१ ॥

व्याख्या—यथा परतीर्थिवचनस्याऽनुवादो विनेष्टस्य
भवति । तथाऽनुवादवचनं मिथ्येति विशेषाविनिष्ट (अनुवाद)

तिरिक्त) जिनवचन भवति । तच्च वचन सर्वत—सर्वप्रकारेण,
 सत्य म्यात् । 'एगतसच्चयणा सिवगहगमणा जयतु जिणा'
 इति वचनात् । तच्चैव—'अण्णउत्थिआ ण एवमाइक्खति
 भामति पण्णोति पम्भेति'चीत्यादि यावत् 'एगे वि अ ण जीणे
 एगेण समएण दो आउआइ पडिमयेदेति, त० इहमविअ
 परमविअ च, ज समय इहमविअ आउअ पडिसयेदेति त
 समय परमविअ पडिसवेदेति, ज समय परमविअ आउय
 पडिसयेदेति त समय इहमविअ पडिसयेदेति' ची'यादिवचनानि
 परतीर्थिकवचनानि । तानि च तथैव जिनेनोच्यमानानि
 जिनस्याऽनुवादरूपाणि भवन्ति । तान्यपि 'जे ते एवमाइसु
 मिच्छ ते एवमाइसु, अह पुण गोअमा ! एवमाइक्खामी'त्यादि
 यावत् 'एगे वि अ ण जीणे एगेण समएण एग आउअ पडि
 सयेदेति' [भग० पृ० ५, उ० ३] इत्यादिविशिष्टवचनानि
 अनुवादव्यतिरिक्तवचनानि भवन्ति । यतो वादिनो निराकरण
 तदीय—वचनानुवादायत्तमेव भवति । तेन जिम्यापि तदनुवादो
 युक्त एव । एव जैनाऽऽमासास्तीर्थंकरवचनानामनुवादका न
 भवन्ति, जिनानामैव प्रवृत्तिमत्त्वेन तिजमनोच्छेदस्य बाधकस्य
 विद्यमानत्वादिति तात्पर्यमिति गाथार्य ॥ ६१ ॥

अथ दिगम्बरादय सर्वेऽपि जिनवचनाऽनुवादरहिता
 केनोक्ता ? इति दर्शयति—

एव जिणिदवयणाणुनायरहिया दिगवरप्पमुहा ।

णिज्जुत्तिमणिण्ण, तित्वेणुग्घोमिआ याढ ॥ ६२ ॥

व्याख्या—एवमुक्तप्रकारेण निनवचनाऽनुवादरहिता
दिगम्बरादयः, आदिशब्दात् पौर्णिमीयकौटुम्बिकाच्चरिकादयो
प्राप्ताः । तीर्थेन—श्रीमहावीरव्यरम्यापितसाध्यादिसमुदाय-
लक्षणेन उद्घोषिता —उच्चैः शब्देन लोकेभ्यो नापिता, कथं ?
बाह-अत्यर्थं, तदुल्लेखस्त्वेव—ननु भो लोकाः । दिगम्बरादयो-
ऽर्द्धवचनाऽनुवादरहिता तीर्थप्रतिपक्षा मोक्षं प्रत्युन्मार्गमृता
इति ज्ञाया परिहरन्ति । तीर्थेन क्लृप्तेन ? निर्युक्ति-
सन्तिनेन—निर्युक्त्या प्रेस्तिनेन, निर्युक्तिपदमनुयोगद्वाराद्युप-
लक्षकम् । एतच्च 'जिह्वाण चिद्गाणिद् जिणस्स इक्ख्वाग-
सेसगाण तु' इत्यादि प्रागुपदक्षितमिति गाथार्थः ॥ ६२ ॥

अथ परामिप्राय दूषयितुं प्रथमं परामिप्रायमाह—
तेसिं सत्थेमिं चिअ, जिअणिअमग्गा इवति तित्थाइ ।
सेम सद्यमतित्थ, इय बुद्धी सासया तेसिं ॥ ६३ ॥

व्याख्या—तेषां—जैनाऽऽमासाणां मर्षेणा संप्रति दिगम्बरादि-
पाशचद्रीयपर्यंतानां निजं निजमार्गां स्वस्वामिमतसाध्यादि-
समुदायास्तीर्थानि भवन्ति । यथा दिगम्बरस्य नमाधेव देवगुरु
भवन इति श्रद्धानात्मकं (वान्) समुदायस्तीर्थं । पौर्णिमीय
कादीनां च पूर्णिमापाक्षिककृत्यश्रद्धानात्मकसमुदायास्तीर्थानि
भवन्ति । शेषं स्वस्वामिमतमार्गाऽतिरिक्तं सर्वमप्यतीर्थमिति
शाश्वता—नियता बुद्धिरिति तेषामभिप्राय इति गाथार्थः ॥ ६३ ॥

अथैव स्वस्वामिमततीर्थानां भिन्नत्वे सिद्धे तीर्थकरमधि-
श्रुत्याऽमेत्बुद्धिं निराकुर्वन्नाह—

एण सत्तेमि, एगो तित्थगरोत्ति दुव्वयण ।

सत्तेसि तित्थाण, आइगरा हुत्ति तित्थयरा ॥ ६४ ॥

व्याख्या—एतेन—नाम प्ररूपणादिना भिन्नत्वभणनेन सर्वे
पामपि जैनाना जैनाऽऽभामानां च तीर्थकर, तुरध्याहार्यस्तीर्थ
करस्तु नाम्ना साम्येन एक एवेति वचन दुर्वचन—पापवचन, तत्र
हेतुमाह यत इति गम्य, यत कारणात् सर्वेपामपि यादिनामा
दिकरा एव तीर्थकरा भवन्ति । यथा श्रीऋषभादितीर्थानामा
दिकरा श्रीऋषभादयो देवकालादिना भिन्न-भिन्नस्वरूपा
भवन्ति । न पुन सर्वेपामपि तीर्थानामेकस्तीर्थकर । एव
दिगम्बरादिसमुदायानां तीर्थत्वेनाभिमतानां भिन्नभिन्नप्ररूपणा
ऽऽचारादिमतां सुतरां भिन्नभिन्ना एवादिकरा भवन्ति । पर
श्रीऋषभादीनां तीर्थकरत्वेन तत्त्वव्यवस्थापितसमुदायानां च
तीर्थत्वेन परस्पर श्रद्धानमधिहृत्य भेदाभाव, प्ररूपणादिना भेदा
भावात् । दिगम्बरादीनां तु परस्पर वैपरीत्यमिति विशेषो बोध्य
इति गाथार्थ ॥६४॥

अथ दिगम्बरादीनामादिकतार के ? इति प्रश्ने नामग्राहेण
ज्ञानाह—

तेसि तित्थयरा पुण, मिग्गभूइप्पमुह णाम आइगरा ।

वीरजिणो अम्हाण, तित्थयरो त मह असच्च ॥ ६५ ॥

व्याख्या—तेषा—दिगम्बर पौर्णिमीयकौट्टिकाऽऽद्यलिका
ऽऽगमिक लौकिक कटुक वध्य पाशचन्द्रीयाणां, पुनर्नामिति
कोमलामन्त्रणे, तीर्थकरा क्रमेण शिष्यभूतिप्रमुखाः, प्राकृतत्वाद्धि

भक्तिलोप, प्रमुखशब्दात् चन्द्रप्रभाऽऽचार्यं जिनदत्ताऽऽचार्यं
न(सिंहोपाध्याय - सुमतिसिंहाऽऽचार्यं श्रीलदेव-लुम्पक कटुक
वध्य पाशचन्द्रनामानो ग्राह्या । शिवमूर्तिचन्द्रप्रभाऽऽचार्यादी
नामेव दिग्म्बर पौर्णिमीयकादितीर्थानामादिकरत्वात् । एतच्च
प्रायः तदीयग्रन्थानुसारेण केषाञ्चिच्च लौम्पकादीनामाधुनिकत्वेन
विदितस्यापि प्रतीतमेव । यत्तु तेषां जैनत्वेन रयातिनिमित्त
तीर्थस्पर्द्धानिमित्तं चाऽस्माकं तीर्थकरो वीर इति नाममात्रेण
भणनं, तन्महदुत्पष्टमसत्यमलीकभाषणं, श्रीमहावीरेण सह
सम्बन्धाऽभावात् । सर्वथा सम्बन्धाऽभावे च तत्तीर्थत्वाभ्यु-
पगमे जगद्व्यवस्थाभङ्गं प्रसज्येत । नहि दिवगते देवदत्ते
कन्यायां परिणयनपूर्वकपुत्रोत्पत्तिं किं केनाऽपि दृष्टा श्रुता
वा? एव श्रीमहावीरात्तेषामुत्पत्तिरसम्भविनीति गार्थार्थ ॥६५॥

अथ जैनाऽऽभासानां श्रीमहावीर तीर्थकरो न भवतीति
नाम्नाभिरेवोच्यते, किंतु तदीयैरपि तथैवोच्यमानमस्तीति
दर्शयति—

निजपरतित्थगरत्ता, तित्थपरो णेयं तेसिं वीरजिणो ।

निजतित्थ अण्णाओ, अण्णमतित्थति सदहणा ॥ ६६ ॥

व्याख्या—निजस्य परेषां च तीर्थानि निजपरतीर्थानि, तानि
करोतीति निजपरतीर्थकर, तस्य भावस्तत्त्व तस्मात् श्रीमहारी
रस्तीर्थकरो न भवति । तत्र हेतुमाह—‘निजतित्थ’मित्यादि ।
यतो निजतीर्थमयस्मात्—श्रीमहावीरादयः शिवमूर्त्यादि
तस्माज्जातमिति शेषः । अयत्, चकारो गम्य, अयच्च—

पराभिमततीथादपर चातीर्थं-तीर्थं न भवतीति श्रद्धानादित्य-
क्षरार्थः । भावार्थः पुनरेव—यद्यपि दिगम्बरो जैननामधारी तथापि
निजमतिकल्पितेन लिङ्गेन सूत्रतोऽपि सिद्धातेन चान्यतीर्थिक-
कल्पः, तेन स परित्यज्य प्रथम पौर्णिमीयकं प्रष्टव्यं—ननु भो
पौर्णिमीयक ! तव वीरजिनस्तीर्थंकरं किं भगवदभिमततीर्थस्य
पौर्णिमीयकसमुदायस्य आदिकर्तृत्वेन औष्ट्रिकाद्यभिमततीर्थस्या-
दिकर्तृत्वेन वा ? नाद्यो, भगवतोऽप्यनभिमतत्वात् । यत्
पौर्णिमीयकसमुदायस्यादिकर्ता चन्द्रप्रभाऽऽचार्यः सर्वसम्मतः ।
अत एव भगदीयैरप्युक्तं, तथाहि—

‘श्रीचन्द्रप्रभमूरिराट् स भगवान् प्राचीकशत् पूर्णिमा’-
मिति पौर्णिमीयवृत्तक्षेत्रसमासवृत्तिप्रशस्तौ । एवमममतीर्थकृच्च
रित्रेऽपि । नापि द्वितीयः, तदनिष्टत्वात्, यतोऽन्यत्, चकारो
गम्यः, अयञ्च—निजसमुदायादपर यावदस्मदभिमत तीर्थं
चतुर्दशीपाक्षिकवृत्त्यविशिष्ट साध्वादिसमुदायात्मकं तत्कर्तृत्वेन
भगवत्तीर्थकरो न भवति । तदतीर्थमिति श्रद्धानात् तीर्थकरत्वा
ऽतीर्थकरत्नयोः परस्पर विरोधात् । तेन तदादिकर्तृत्वेनाऽपि
भगवत्तीर्थकरो न भवति, किन्तु चन्द्रप्रभाऽऽचार्य एव तीर्थकरो
मन्तव्यः, पौर्णिमीयकाभिमतस्य तीर्थस्यादिकर्तृत्वात् । अत एव
चन्द्रप्रभाऽऽचार्यादि देवस्वरूपमग्रे दर्शय्यते । एव लौम्पकोऽपि
वक्तव्यः—ननु भो लौम्पक ! तवाभिप्रायेण तीर्थं तावत् त्रिन-
प्रतिमाप्रतिपत्तिजनसमुदायरूपमेव तस्यादिकता श्रीमहावीरो न
भवति, तेन सह साक्षात्परम्परया वा सम्बन्धाऽभावात् । किन्तु

त्वन्नाम्नैवाभिव्यञ्जितो लुम्पकनामा लेखक । अन ण्णाऽऽवाल-
गोपालवसिद्धो बृद्धसम्प्रदायोऽपि—‘सवन पनर अठोतरइ जाणि,
हुहु लेहु मूनिर्वाणि । तेहनइ शिष्य मित्यु लखमसी, तेहनइ
बुद्धि हइयाथो खसी’त्यादि । यदि च तस्य तीर्थकरत्वं नाभ्युप-
गम्यते, तर्हि तद्व्यवस्थापितो मयदभिमतजनममुदायस्तीर्थमपि
न भवेत्, अनोर्थकरलुम्पकेन व्यवस्थापितत्वात् । तेन यदि
भवदीय समुदायस्तीर्थ, तर्हि लुम्पक एव तीर्थकर । तथा च
शब्दव्युत्पत्तिरपि सम्यग्, लुम्पको देवताऽस्येति लौम्पक । अथवा
लुम्पकस्यापत्यं लौम्पक । एव सर्वत्राऽपि सम्यग्पर्यालोचनया
यस्य कस्याऽपि समुदायस्य आदिकता नामग्राहेण वक्तुं शक्यते,
तस्य श्रीमहावीरम्नोर्धकरो न भवत्येव । सदादिकर्तृत्वाऽभावात् ।
यथा श्रीमहावीर-व्यवस्थापितस्य समुदायस्यादिकर्ता श्रीपार्श्वनाथो
न भवति, नामग्राहेण श्रीमहावीरस्योपलभ्यमानत्वात् । एव
चन्द्रप्रभाऽऽचार्यादिव्यवस्थापितसमुदायानां चन्द्रप्रभाऽऽचार्या-
दय एव तीर्थकरा, न पुनस्तद्व्यतिरिक्ता श्रीरूपमादयोऽपीति
गार्थं ॥ ६६ ॥

अथ चन्द्रप्रभाऽऽचार्यादिभ्यो जाताना समुदायाना श्री-
महावीरजात-रमणने सर्वलोकगर्हणीयदूषणमाह—

ओ अण्णाओ जाओ, अण्ण पिअर उ अण्णतिस्थयर ।
जपइ लोअगिरुद्ध, अलज्जओ अहर गयसण्णो ॥ ६७ ॥

व्याख्या—य पीणिमीयकादि-लौम्पकादिसमुदाय, अ-य-
स्मात् श्रीमहावीरादपरस्मात् चन्द्रप्रभाऽऽचार्यादे लुम्पकलेखका-

देवच जात समुत्पन्न, अय—ततोऽपर श्रीमहावीर अस्मदीय
समुदायम्याऽऽदिकर्ता श्रीमहावीर इत्येव 'अपह' ति कथयति,
कमिव ? अयपितरमिव—दरिद्र निजपितरमपहृष्य कचन महद्विक
पितर अस्मदीय पिता नाऽय, किन्त्वयमेनेत्येव वैपरीत्येन भापते ।
तच्च भापण विरुद्ध सर्वलोके गर्हणीय, एव च भापमाण
फोदश ? अज्जक न विद्यते एज्जा-लोकापनादभीतिजया
ग्रीडा यस्य सोऽज्जक । अथवा 'गतसज्ज'—गता-नष्टा सज्जा-
व्यक्तचेतना यस्मात् स तथा, असज्जिकल्प इत्यर्थ । तस्मात्
सदीयसमुदाया असज्जित्वात् लज्जारहिता अनसातन्या इति
गाथाथ ॥ ६७ ॥

अथ तेषां श्रीमहावीरस्तीर्थकर इति वचनमपि वक्तुम-
युक्तमिति दृष्टान्तेन दर्शयति—

वीरजिणेण ठविअ, तित्थमतिथ्वति भासगा सत्थे ।

माया मे वग्गुत्ति अ, वयणनिरोह ण याणति ॥६८॥

व्याख्या—वीरजिनेन श्रीमहावीरेण, व्यग्रस्थापित

दु प्रसभाऽऽचार्यं मावद् अच्छिन्नमप्यतीर्थं तीर्थं च

भापका वक्तार, सर्वेऽपि जैनाऽऽभासा भवति ।

मे वच्चेति' वचननिरोधमज्ञानाना मत्तया ।

स्थापित तीर्थं न भवेत्, कथं तर्हि स तीर्थकर,

कर, कथं तर्हि तद्व्यग्रस्थापित तीर्थं न

स्थापकत्वतीर्थकरत्वयोर्विरोधादिति

अथैव वचनगोचरेण अद्भिन्ने तीर्थे सिद्धे शेषमतीर्थं
तदीयनुमेनैव व्यवस्थापयन्नाह—

वीरविजो जह देवो, तिथयरचेण तुम्हमह्व ब ।

ता तद्वरिअ तिथ, सेममतिथ सओ सिद्ध ॥६९॥

व्याख्या—यदि वीरविजो युष्माकमम्माकमिव तीर्थकरत्वेन
देव 'ता' तर्हि तद् व्यवस्थापित-अस्मद्भिमतममुदायस्तीर्थं, शेष
तु तत्पूज्यतिरिक्त चन्द्रप्रभाऽऽचार्यान्व्यवस्थापितममुदायात्मक-
मतार्थं स्वतः सिद्ध विद्या सिद्धमिति माथार्थं ॥ ६९ ॥

अथैव पौर्णिमीयकमागादीनां चन्द्रप्रभाऽऽचार्यान्व्यवस्था-
पित्व मिद्धे चन्द्रप्रभाऽऽचार्यादय म्यस्वाभिमतसमुत्पायान् प्रति
किं देवस्वरूपा उत गुरुस्वरूपा वेति गृहायामाह—

लोहयन्त्रमरूपा, चदप्पहमाइणा ण गुरुरूपा ।

सामसाभावाओ, गुरुवणमस्मणायत्ता ॥७०॥

व्याख्या—लौकिकदेवस्वरूपाश्चन्द्रप्रभाऽऽचार्यादय, न
गुरुस्वरूपा गुरुस्वरूपभावा न भवतीत्यर्थः । तथा लौकिकदेव
स्वरूपश्च अत्रादौ शेषमाहित्येऽपि देवस्वरूपात् प्रतिमार्गं
भिन्नभिन्नप्रक्रियाकरणाच्च । अथ गुरुस्वरूपाऽभावे हेतुमाह—
'सीसत्ते'त्यादि । शिष्यत्वाऽभावान् निष्यन्वमन्तरेण गुरुत्वं न
भवत्येव । यदागम —

हंतूण सत्रमाण, सीसो होउण ताव सिन्याहि ।

सीसन्स हुति सीसा, ण हुति सीसा असीसन्स ॥७१॥ चि

चन्द्रवेद्यकप्रकीर्णके । तत्रापि हेतुमाह 'गुरुवणम'सि । यतस्ते

तेनैव यदुक्त, ततस्ते मगवत्प्रणीतशास्त्रेभ्यो गौण समीचीन
मर्यलेशमुपादाय पश्चादभिनिवेशत स्वमत्यनुसारेण तास्ता
स्वप्रक्रिया प्रपञ्चितवन्त । उक्तं च—

सुनिश्चितं न परतत्रयुक्तिषु, स्फुरति या काश्चन सूक्तिमम्पद ।
तत्रैव ता पूर्वमहार्णवोत्थिता, जगत्प्रमाण जिनवाक्यविभुष ॥१॥
इति नन्दीवृत्तौ २१४ पञ्चात्मके पुस्तके १६ पत्रे ।

अत एव ते श्रीमहानिशीथादिक सूत्रमपि न प्रमाण-
यन्ति, निज २ प्रक्रियादूषकत्वात् । यच्च वयं जिनोक्तमेव
कुर्म इति वचन, तत् तद्विधप्रक्रियावचनानुवादरूपमेव मतव्यम् ।
कथमयथा चतुर्न्शीषाक्षिक स्त्रीजिनपूजा आद्यमुखवस्त्रिकादि
यावत् जिनप्रतिमादिक जिनोक्तमप्यनुक्त पूर्णिमापाक्षिक—स्त्री-
जिनपूजानिषेध—चित्रप्रतिमानिषेधादिक चिनेनानुक्तमप्युक्तमिति
भाषते । प्रक्रिया च प्रतिमार्गं भिन्नमिन्नैव भवति । तत्र
दृष्टान्तमाह—यथाऽयतीर्थिकानां साहस्यशाक्यादीनां प्रक्रिया
भिन्नमिन्नैव भवति । तत्र हेतुमाह—अज्ञानस्यैव माहात्म्यात् ।
अज्ञानं हि कुरिस्तनान । तच्च मिथ्यादृशमेव भवति । तदपि
ज्ञानावरणोपक्षयोपशमवैचित्र्यात् नानाप्रकार स्यात् । तेन
तज्जगत्प्रक्रियापि नानाप्रकारैव स्यात्, ‘कारणानुरूप कार्य’-
मिति वचनात् । सा च निज २ मार्गाणामादिकर्तृवृत्तैव
भवति । आदिकर्तृत्व च तथामृतमार्गाणामन्यकर्तुरभावेन
चद्रप्रभाऽऽचार्यादीनामेवेति प्राक् प्रदर्शित । अत एव निज २
मार्गेषु शास्त्रप्रवृत्तिरपि प्रक्रियानुरोधेनैव स्यात् । तथाहि—‘श्री

चद्रमसूरिराट् ॥ भगवान् प्राचीकशत् पूर्णिमा'मित्यादि प्राक्
प्रश्रित, तथा—

ण द्विविति जहा देह, ओसरणे भावनिगमसिद्धिं ।

सह तत्पट्टिमपि सया, पुदति ण सञ्जणारीओ ॥१॥ चि
निन्दसाऽऽचार्यदृष्टचैत्यवन्दनकुल्के । तथा—

पूण्ड मूलपट्टिमपि, सावित्रा विइनिवासिसम्मत ।

गढभावहारकज्ञानगपि, णहु होइ वीरस्स ॥१॥ चि नि
दत्तकृतोत्पन्नपदोद्घाटनकुल्के । तथा आञ्चलिकेनापि श्रीआ-
वश्यकनिर्युक्तिदीपिकाया—

सामाह्वयमि उ कए, समणो इय साउओ हवइ जम्हा ।

एएण कारणेण, बहुसो सामाह्वय कुज्जा ॥१॥ । अत्र
बहुश सामायिककरण जन्मापेक्षया, न तु दिनापेक्षयेति व्या-
ख्यातम् । अत एव सम्यग्दृष्ट्या तदीया ग्रन्था अप्यनुपादेया
एव, सर्वासामपि उक्तप्रतिपाणा सर्वत्रमूलकत्वाभावात् । अत
एव जैनप्रवचने प्रक्रियामेदो न भवति, सबपामपि सर्वज्ञानामे-
कवाक्यत्वात् । तेन चतुर्विंशतावपि तीर्थेषु प्रक्रियामेदो न
भवत्येव । यत्तु आद्यतयोस्तीर्थयो पञ्च महाव्रतानि, नेषेपु
तु तीर्थेषु चत्वारि, तन्न प्रक्रियामेद । स्त्रीपरित्यागस्य
सर्वत्रापि समानत्वात्, सर्वैरपि तीर्थकरै तथैव भणितत्वात्,
एकवाक्यताया अनपायात् । अय भाव—प्रागुक्तप्रकारेण लोको
सरमिथ्यादृग्भिमताना तीर्थाना तीर्थकराणा च परस्परमपि

मिन्नन्वे सिद्धे सिद्धस्तत्तदभिमत सिद्धान्तोऽपि भिन्न भिन्न एव । यद्यपि स सिद्धातो जैनाभिमतसूत्रैकदेशरूप, तथापि स न जिनवचनरूप । किन्तु तत्तदभिमततीर्थंकरवचनरूप, स्वस्वाभिमतमार्गानाबाधयैव अर्थकरणेन निज २ प्रक्रियारूपतया करिष्यतात् । सम्मतिस्तु नन्दीसूत्रवृत्ति प्राक् प्रदर्शितैव । प्रक्रियाया प्रणेतारस्तु निज २ मार्गानामादिकर्तार एव भवन्ति । सिद्धान्तस्य चैकत्वाम्युपगमे सर्वेषामपि प्रवचनसाधर्मिकत्वापत्त्या परस्परमपि प्ररूपणादिना भेदो न स्यात् । अस्ति च भेद । तेन यथाऽस्मदभिमतसिद्धान्ते जैनप्रवचनसम्यगिति क्वापि नोक्तमतो नाऽस्माक तदङ्गीकार । तथा सर्वेऽपि जैनाऽऽमासा प्रक्रियारूपतया विकल्पित सूत्रैकदेशसिद्धात पुरस्कृत्य निषेधमुखेन परस्पर ब्रुवाणा मन्तव्या । पर लौम्पको भणति—अस्मदभिमतसिद्धाते निनप्रतिमा आराध्यतया नोक्ता, अतो नाऽस्माक तदङ्गीकार इत्यादि । एतच्च लौम्पकस्यैव अस्माक परेषा च सम्मतमेव । यतस्तदभिमतस्तीर्थङ्करो लुम्पकनामा लेखक सर्वसम्मत । तस्य च प्रतिमा जिनप्रतिमातया विकल्पिता, सा च प्रतिमा आराध्यतया न कस्यापि सम्मता तदशे (तद्विषयक) निप्रतिपत्तेरेवाभावात् । शेषान्तु जैनामासा स्वस्वाभिमततीर्थंकरप्रतिमा आराध्येति वदतीति विशेषो बोध्य । एव च सति सर्वेऽपि जैनाऽऽमासा तीर्थतीर्थंकरयोर्महाशातनाकारिणो मन्तव्या । सर्वेषामपि स्वस्वाभिमतमार्गाऽतिरिक्तमार्गाणा मिथ्यादृष्टित्वे-

नाऽभ्युपगमे जैनमार्गम्यापि तद-तर्गतत्वेन मिथ्यादृष्टित्वाऽभ्युप-
गमात् । अत एवेति नियमेनानन्तससारिण , जैननामधारित्वेऽपि
नैनप्रवचनेन सह विरोधादिति तात्पर्यमिति गार्थार्थ ॥७२॥

अथैव सति तदीयमुखनिर्गता धार्मिकशब्दा श्रोतव्या
न वा इति शङ्कायामाह—

तन्मुहधम्मिअमहा, सोउमरुप्पा तहा सुदिट्ठीण ।

जइ गुट्ठमाहिलमुह-धम्मकहासवणपडिसेहो ॥ ७३ ॥

व्याख्या—तेषां पौर्णिमीयकादीनां मुखानि तेभ्योऽयान्नि
र्गता धार्मिकशब्दा—मुखजनापक्षया व्यवहारतो धर्मवाचका ,
सुदृष्टीनां—सम्यग्दृशा, श्रोतुमप्यकरुष्या । केचिच्छीर्थद्वचनानु-
वाताभासरूपा अपि निज २ मार्गेव्यवस्थापकोत्सूत्रमिथितत्वेन
निश्चयतस्तत्परीयतीर्थवरचनरूपा केवलमनर्थरूपा एव । तत्र
दृष्टान्तमाह—‘जहे’त्यादि । यथा गोष्ठामाहिल सप्तमो निहव ,
स मुखोद्धर्मकथाश्रवण तस्य प्रतिषेध श्रीसपन वृत्त इति शेष ।
यदुक्त—

‘उवहि १ सुय २ भत्तपाण ३, जजरिपागहे ति य ४ ।

दायणा य ५ णिकाण य ६, अरुमुट्ठाणेति आधरे ७ ॥१॥

किइकम्मस्स य करणे ८, पेयावच्चकरणे इय ९ ।

समोसरणसन्निसेज्जा १० कहाए अ ११ निमतणे १२

॥२॥ एस बारसविहो’ति उत्तराध्ययनश्रद्धवृत्तौ, तद्दृष्टान्तेनो-
त्सूत्रभाषिणा धर्मकथाऽपि न श्रोतव्येति गार्थार्थ ॥७३॥

अथ लोकोत्तरमिथ्यादशमधिकृत्योक्तातिदेशेन विशेषमाह—

एण लोउत्तर उम्मग्गा सग्गहा अदट्ठमा ।

णिज्जुत्तीए भणिआ, अणुभणिआ पुब्बसूरीहिं ॥ ७४ ॥

व्याख्या—एतेनानतरोक्तदोषप्रशमन लोकोत्तरमिथ्यादृश सर्वथा—सर्वप्रकारेण, आलापसलापसम्भुज्जनादिना अद्रष्टव्या—द्रष्टुमप्यकल्प्या निर्युक्तौ भणिता । तथाहि—

‘उम्मग्गदेसणाए, चरण णासिति जिणपरिंदाण ।

वावण्णदसणा खलु, ण हु लब्भा तारिसा दट्ठु’ ॥१॥

चि श्रीवन्दननिर्युक्तौ । एतच्चूर्णिर्यथा—‘जे पुण जहिच्छो-
वल्लभ गहाय अण्णसिं सत्ताण ससार णिधरित्तुकामाण उम्मग्ग
देसयति, सत्य गाहा—उम्मग्गदेसणाए क(च)रण अणुट्ठाण णासिति
जिणपरिंदाण सम्मत्त अप्पणो अण्णेसिं च, ते वावण्णदसणा जेण
ते क(च)रण ण सद्वहति, मोक्षसो अ विज्जण करणेण अ भणिओ,
अण्णेसिं च मिच्छत्तुप्पायणेण, एवमादिषहिं कारणेहिं वावण्ण
दसणा, खलुसदा जइवि वेइ णिच्छयविहीए ॥ अवावण्णदसणा
तइवि ते वावण्णदसणा इव दट्ठमा, ते अ दट्ठुपि ण लब्भा
किंमग पुण सवासो सभुजणा सबो वा, हुसदो अरिसदत्थो,
सो अ ववहिअसबधो दरिसिओ चेव, ण लब्भा णाम ण कप्पति’
चि । यद्यपि कस्यचित्तथामन्यत्वयोगेन निहनेभ्योऽपि सम्यक्त्व-
लाभो भवति, तथापि ते मिथ्यात्वोपहतमतया वर्जनीया एव ।
यदागम —‘नइपि हु समुप्पाओ, केसिंचि पि होइ निहनेहिंपि ।

मिच्छत्तद्वयमईओ, तहावि ते वज्जणिज्जाओ’ ॥१॥ इति

वृहत्कल्पभाष्ये (गा० १११८) । अयं भाव—यद्यपि कस्य-

विटोगिणो विषमक्षणमपि रोगप्रशेषविनाशहेतुर्भवति, तथापि
विषमरण सर्वैरपि परिहरणीयमेव । न पुनस्तद्वृष्टान्तेन
अन्यैरपि भयणीय । एवमुत्तममापिणोप्युपशेषो मतस्य इत्यर्थः ।
ननु मो ! यद्यपि निर्युक्तिमाध्यादौ मणित, तथापि कालानु-
भावात् अन्यैरनुसत्त्वेन सदस्यऽप्रकाश्य भविष्यतीति शका-
निरासार्थमाह—‘अणुभणिञ्’ति अनुमणिता—तथैवोक्ता, पूर्व
सुरिभि—हरिभद्रसुरिप्रमृतिभि । तथाहि—

‘इमरेषुयि अ पओसो, णो कायव्वो भवद्दि एसा ।
णवर विवज्जणिज्जा, विहिणा सइ मग्गणिरएण’॥१॥ ति उप-
देशपदे । वृत्तिर्यथा—‘इतरेष्वपि निवचनप्रतिकूलानुष्ठानेष्वपि
समुपस्थितदुर्गतिपातफलमोहाद्यशुभकर्मविपाकेषु लोकोत्तरमिनेषु,
जन्तुषु प्रद्वेषो-भयसम्पददर्शने त कथायां चाक्षमरूपो, नो-नैव,
कर्तव्य । तत्किं कर्तव्य ? इत्याह—भवस्थितिरेषा यतः कर्मगुरवो
ऽद्यापि अकल्याणिनो जिनधर्माचरण प्रति प्रह्वपरिणामा न जायन्ते
इति चिन्तनीयम् । नगर-केसर, वर्जनीया—आलापसलापविश्रम्भा-
दिभि परिहरणीया, विधिना—विविक्तग्रामनगरवस्त्यादिवा
सरूपेण, सदा सर्वकाल, मार्गनिरस्तेन सम्यग्दर्शनादिमोक्षमार्ग
स्थितेन साधुना आवर्णनं च । अथवा तदीयाऽऽन्तर्गम्यताप-
सम्मापणादिना ससर्गकरणेन दुष्टज्वररागोषहतममग इव
तत्तदोपसधारात् इहपरलोकयोग्नर्यागसिरेव । अत एवोक्त—

‘सीहगुह वग्धगुह, उदय च पल्लियपि सो पविसे ।

असि व ओमायरिज, दुम्सीलज्जणप्पिओ जो उ’॥१॥ति ।

प्राग्भणितमपि प्रयोजनवशेनेह म्मारितमिति । प्रभृतिशब्दात्
यावत् श्रीमुनिमु-दरमूरिप्रमुखा प्राधा ।

यत - उपधानप्रतिकाति-जिनार्चादिनिषेधत ।

‘यूनिता दु पमादोपात् प्रमत्तजनताप्रिया ॥१॥

तथा—आज्ञाभङ्गा तरायोत्था ऽनन्तससारनिर्भयै ।

सामाचार्योऽपि पाश्चात्यै, प्राय स्यैर प्रवर्तिता ॥२॥

इति श्रीमुनिमु-दरसूरिहृतत्रिंशत्तरगिण्या । यथा कालाऽनुभावा-
दलोकोत्तरो-मागा भूयास, तथा तीर्था-तर्जितिनोऽपि साधव
श्रावकाश्च अनाभोगवशेन जिनाऽऽशारुचयोऽस्पीयास प्रायो
मन्तव्या । यदुक्त—

‘एअ पाएण जणा, कालाणुभावा इहपि सञ्जेपि ।

णो सुदरत्ति तम्हा, आणामुद्वेसु पटिवधो’ ॥१॥ ति

वृत्तिर्यथा—‘एवमुक्तोदाहरणत् प्रायेण-बाहुल्येन, जना-
लोका, कालाऽनुभावात-वर्तमानकालसामर्थ्यात्, इहाऽपि-
जैनमतेऽपि, सर्वेऽपि साधव श्रावकाश्च, नो नैव, सु-दरा
शास्त्रोक्ताऽऽचारसारा वर्तन्ते । किं-त्वनाभोगदोषात् शास्त्रोक्त-
प्रतिवृत्त्यप्रवृत्तय । इति पूर्ववत् । तस्मात् कारणात् आज्ञाशुद्धे-
सम्यगधीतजिनागमाऽऽचारशतशुद्धिमागतेषु माधुष्य श्रावकेषु
च, प्रतिबन्धो बहमान, कार्य ।’ एव लोकोत्तरमि-त्यादृशो यथा
द्रष्टुमप्यकरूप्यतया भणिता, तथा माध्यकारोऽपि—

‘जे जिणवयणुत्तिण्ण, वयण भासति जे उ मण्णति ।

सदिट्ठीण तद्वसणपि ससारवुड्ढिक्कर’ ॥१॥ ति ।

न चैव तौक्कमिन्द्राहोऽपि भविष्यतीति सादृशीय ।
 तेषां प्रामादिवि परिचागाऽयम्, नोवनप्रकारासम्भवात् ।
 अत्रि वराप्यागने दसूत्रभाविशत् माप्प्यादयोऽपि जैत्रवचन
 निज्यमका इति भवित । तेषां जैन जैनत्वेन मापमाणानां
 जिनवचनानुदान्त्रित्वा जैनवचनानिज्यमकाभावादुत्तरमापि
 सन्तु जैननज्ञेन न मापमाणा निवचनानुदादित्वा जमास्या-
 दया जैनवचननिज्यसका इति सात्त्विकमिति गाथार्थ ॥७४॥

अथ तीर्थप्रतिपक्षानां यदि दवनप्रकारेण गृथार्थयो परिचागम
 भविष्यत्, तर्हि ते किमकरिष्यन्तित्याह—

एव न मुचमत्थ, मम्म जाणिमु तित्थपदिवक्ता ।
 ता अणुओगदार, चदमु जह महाणिमीहपि ॥ ७५ ॥

व्याख्या—एव प्रागुक्तप्रकारेण, सूत्रमर्थ च तीर्थप्रतिपक्षानां -
 दन्तुमापनेन तीर्थनिज्यमका । यदीति गम्य, यदि सम्पत्-
 पुणाक्षरवायेताऽपि ममीचीनमज्ञास्यत् 'ता' तर्हि अणुओग
 द्वारमप्ययक्षत्, उपलब्धतात् निवचनविरोधिवचनमक श्रीमग-
 पतीप्रभुत्वमपि प्राप्तम् । दृष्टान्तमाह—'जदेत्यादि । यथा
 महानिगीधमपि श्रीमहानिशीधमपि त्यक्त, अपिशब्दात्
 निर्युक्त्यादिकमपि त्यक्तमिति गाथार्थ ॥७५॥

अथ श्रीमहानिशीधवदनुपागद्वारपरिचागे हेतुमाह—
 ज अणुओगे आमम, तिरिदो दुगिहा अ अणुगमा भणियो ।
 सो तस्सेन पमाण, जस्म य णिज्जुत्तिपसुहपि ॥ ७६

व्याख्या—यन्-यस्मात् कारणात्,

आत्मागमाऽ १ नतरागम २ परम्पराऽऽगम ३ लक्षणस्त्रिविध
 आगम, सूत्रानुगमो १ निर्युक्त्यनुगमश्चेति द्विविधोऽनुगमो
 भणितः । स चाऽऽगमोऽनुगमश्च तस्यैव प्रमाण-सत्यतया
 अंगीकारः, यस्य निर्युक्तिप्रमुख नियुक्तिमाप्यचूर्ण्यादिकमपि,
 प्रमाणमितीहापि सम्बध्यते, प्रमाणं भवेत् । अथ भावः यथा
 चतुर्दशीपाक्षिकदृष्टयोपधानमालारोपणजिनप्रतिभाराधनाद्यभिधा-
 यकत्वेन यथासम्भज निज २ मतदृष्ट श्रीमहानिशीधमपि
 त्यक्तः, तथा सम्प्रति परम्पराऽऽगमनिर्युक्त्यनुगमयोः, प्रतिपादक-
 त्वेन परम्पराशून्यैर्निर्युक्त्याद्यर्थं सर्वैरपि उत्तुत्रभाषिभिर्निज २
 मार्गदृष्टकमनुयोगद्वारमपि त्यक्तमभविष्यत् । परम्पराया अभावे
 परम्पराऽऽगमस्याप्यभावात् । 'ग्रामो नास्ति द्युत सीमे'ति
 न्यायादिति गाथायै ॥७६॥

अथ निर्युक्तिभाष्यचूर्ण्यादीनां तीर्थदृष्टभाषितामा
 व्युच्छिन्नत्वेन कथं तदाऽऽयत्तमूत्रयात्रायाऽऽचारादिमदृष्टिरिति
 पराऽऽशङ्कामुद्भाव्य तन्निराकरणमाह—

निजनुक्तिभासचूर्णी, जिनिदभणिआ य जाउ व्युच्छिन्ना ।
 ता निर्युक्त्यमुक्ता, अण्णह सुत्तत्थवुच्छेओ ॥ ७७ ॥

व्याख्या—यादृच निर्युक्तिभाष्यचूर्णयो जिनेन्द्रभाषिता
 सम्प्रति व्युच्छिन्ना, ता विस्तरार्थमूत्रा मतव्या । न पुन
 मूलनोऽपि । बाधकमाह-‘अण्णहे’त्यादि । अथवा मूलतोऽत्यु-
 च्छेदाभ्युपगमे सूत्रार्थस्यापि व्युच्छेदः स्यात्, तस्य निर्युक्त्या-
 द्यात्मकत्वात् । तच्च ‘सुत्तथो सत्तु पढमो’ इत्यादि प्रागुपदर्शित

मेव । न च देशेन व्युच्छेदं तदुच्छेदमणनमयुक्तमिति शङ्कनीय,
 सर्वेषामपि तीर्थवृत्ता द्वादशाङ्ग्या आदिकरत्वानुपपत्तिप्रसवते ।
 केषाचित् तीर्थप्रवृत्तिकाले द्वादशाङ्ग्या देशेनैव व्युच्छिन्नत्वादिति
 सम्यक् पर्यालोच्यम् । किञ्च—यदि पौर्णिमीयकादयः ‘अप्पगाय
 महत्थ’मित्यादिमूत्रलक्षणमनास्यत्, तर्हि श्रीमहानिशीधे
 चतुर्दशीशब्दो वर्तते, न पुनः पाक्षिकशब्द इत्यादिकं नावश्यत् ।
 चतुर्दशीपाक्षिकशब्दयोः पर्यायवाचित्वेन इन्द्र शक्र इत्यादि
 यदर्थतः पुनरुक्तताया अपरिनामात् । एव लौम्पकोऽपि उपासक-
 दशाङ्गे परतीर्थिकपरिगृहीतचैत्यानामकल्प्यतेवोक्ता, न पुनः
 क्वापि स्वतीर्थिकपरिगृहीतचैत्यानां कल्प्यतेति नावश्यत् ।
 देवदत्तो दिवा न मुट्क इत्यर्थादापन्नस्य रात्रिमोजनस्य, रात्रौ
 मुट्कते इतिशब्देन साक्षाद्वर्णने पुनरुक्ततावत् अर्थादापन्नाया
 स्वतीर्थिकपरिगृहीतचैत्यानां कल्प्यताया साक्षात्शब्देन भणने
 पुनरुक्तता स्यात् । सा च दशमो दोषः गणधर्यते सूत्रे न
 सम्भवति, सूत्रदोषाऽपरिणानेन सूत्रकरणेऽनधिकारापत्तेः । तथा
 निर्युक्त्याद्यनङ्गीकारोऽपि नाभविष्यत्, अन्यथा धर्मदार्ढ्यताया
 अथथानुपपत्त्या निर्युक्त्याद्यङ्गीकारस्याऽऽवश्यकत्वात् । अथथा
 सूत्रलक्षणमणेन सूत्रमेव न स्यात् । एतेन सूत्रेऽविद्यमानं कुतस्तद्
 वृत्तौ भणितमिति शङ्कापि परास्ता । निर्युक्त्यादिकमन्तरेण
 ‘सुत्तयो सल्लु पढमो, बीओ जिज्जुत्तिमीसओ मणिओ’ इत्यादि
 व्याख्यानविधिरलोपापत्तेस्त्यादि स्वयमेव पर्यालोच्यमिति
 गार्थार्थ ॥ ७७ ॥

अथ प्रसङ्गत साम्प्रतीनाना लोकोत्तरमिध्याहशामुत्पत्ति-
स्वरूपमाह—

तत्थमि केई तित्था, रिणिग्गया केई सय समुप्पण्णा ।

मुच्छिअणाडिममुच्छिम कप्पा स वेमि अवत्ता ॥ ७८ ॥

व्याख्या—तत्रापि सम्प्रति प्रसिद्धलोकोत्तरमिध्याहृष्टिष्वपि,
केचिद्दिग्भ्यः—पौर्णिमीयकौष्टिक पाशचन्द्रीयनामानश्चत्वारोऽपि
जैनाऽऽमासमार्गा तीर्थादनन्तरनिर्गतै शिवमूर्ति—चन्द्रप्रभाऽऽ-
चार्यं जिनदत्ताऽऽचार्यं पाशचन्द्रनामभिर्व्यवस्थापितत्वेन तीर्थाद-
नन्तरनिर्गता । आद्यल्लिङ्ग सार्द्धपौर्णिमीयकाऽऽगमिकनामान-
स्त्रयोऽपि पौर्णिमीयकनिर्गतैर्नरसिंहोपाध्याय सुमतिरिहाचार्य-
शीलदेवनामभिर्व्यवस्थापितत्वेन तीर्थात् परम्परविनिर्गता ।
केचिच्च लौम्पक कटुक वान्यनामानस्त्रयोऽपि स्वयमेव समुपन्ना,
साक्षात्परम्परया वा तीर्थस्पर्शस्याप्यभावात् । तत्र वान्यो लौम्प-
काद्विनिर्गत इति विशेषो बोध्यः । अथ तेषां क्रमेण स्वरूप-
माह—‘मुच्छिअणाडी’त्यादि । मूर्च्छिता—मूर्च्छांमापन्ना सदृसा
अलम्ब्यमाना नादयो येषां ते मूर्च्छितनादयः । ते च सम्मू-
र्च्छिमाश्च मूर्च्छितनादिसम्मूर्च्छिमा, प्राकृतत्वाद् व्यजनलोपो
द्रष्टव्यः । अत एव सर्वेऽप्ययक्ता—व्यक्तचेतनारहिता, तेनैव
तीर्थंकर देव वदतामपि तेषां तीर्थंकरव्यवस्थापिततीर्थप्रतिपक्ष-
भूतमागाणां प्ररूपणायां सम्भवात् । अयं भावः—नवीनमार्ग-
प्ररूपणावसरे मिथ्यात्वबाणप्रदत्तानां अनन्तसारवृद्धिलक्षण-
भरणाभिमुखत्वेन अलम्ब्यमानसम्यक्त्वनादयो मूर्च्छितनादयः ।

तं चाऽयत्नचेतना एव भवन्ति । एतच्च तोभादान्तरनिर्गतां
 शिवन्ति चन्द्रप्रभाचार्यं जिनदत्ताचार्यं-पाशचन्द्रानधिरूपैवात्त
 मवसानव्यम् । तेषां हि पूर्वं तीर्थान्तरावित्वेन व्यवहारस्तु सम्य
 क्वनासात् । तेन नवीनमागप्रवर्तनायसरे तीर्थस्य दृढये सट्ट
 कृत्वात् । अत एवालम्बमानसम्यक्त्वा । तदप्ययानां ॥ मूल
 ताऽपि सम्यक्त्वशेषराहित्येन मृदुजातकृत्स्नत्वात् । तेन तेषां च
 न प्रथिमेदोऽपि । सम्पूच्छिमास्तु मूलनोऽपि मज्जिचेतनारहिता ,
 भगवन्नात-वात् । परं केषांचित् दुर्बलधर्माणां सम्यक्त्ववानि
 हेतुत्वेन कृमिबिण्णपण्डोत्कृष्टकल्या मन्त्रया । अन्यत्वं च
 सर्वेषामपि विनिष्चयतनाराहित्येन समानमेव । एतच्च प्राग्ने
 कृपा दर्शितमिति । एतेषां केचिद् भ्रमप्रदमाहात्म्यात् । श्रीमहा-
 वीर-यवस्थापिन तोर्थं व्युच्छिन्नमपि आस्माकीनमार्गप्रवर्तकै
 श्रीमहावीरमापिनसिद्धात्मादुद्धृतमिति वदन्तोऽपि निरस्ता
 बोध्या । व्युच्छिन्नतीर्थोद्धारस्य केवलानां कर्तुमशक्यत्वात् ।
 एतच्चाऽग्रुत्वाकेरस्यधिकारे भगवत्यामपि प्रतीतमेव । नष्टरास
 लेख्यकमात्रेण गृहस्थामी जायमान कोऽपि केनापि दृष्टं श्रुतो
 याः । किञ्च-व्युच्छिन्ने तीर्थे साध्यादीनामप्यभावात् सिद्धात-
 पुस्तकमेव न म्यात् । प्रयोजनाभावेन पुस्तकस्य कारकाक्षकयोरमा-
 वात् । न च द्रव्यलिङ्ग्यायस्य सिद्धातपुस्तकमासीदिति वाच्यम् ।
 द्रव्यलिङ्गिनामपि तदानीमभावात् । तेषां च निद्वानामिव
 तीर्थाऽविनामावित्वात् । नहि प्रातिमर्यादां विना अयं ज्ञाति
 बहिरिति वक्तुं शक्यते । प्रयोजनं च पुस्तकस्य अगृहीतसिद्धात

सकेतकानामव्यप्रनायता गुरुसमीप सनेत्रग्रदनिमित्तकस्य, गृहीत
 मिद्वान्तसकेतकाना साधूना च मय कस्यचिच्चयात्रिधनाना
 चरणीयक्षयोपशमामावजयसशयादिनिरासार्यं सम्कारोत्थो
 धस्तमेव । स च सम्कारोऽपि सङ्केतनानजय । सङ्केतस्तु
 सर्वनमूलकोऽपि गुरुशिष्यत्रयाऽऽद्यत्त एव म्यात् । साधोरभावे च
 कस्य सम्कारोत्थो धस्तव कस्य या सकेतग्र निमित्तकत्व भवेत् ।
 'ग्रामो गाम्नि कुत सीमेति यायात् । एतेन पुस्तकस्य चान
 जनकत्वमेव प्रयोजनमिति वक्तापि निरस्तो बोध्य । पुस्तकस्य
 सिद्धान्तसङ्केतग्रजनकत्वाभावेन नाजनकत्वामावात । गृहि
 पट्टकाऽऽलिखितवम्बुद्वोपान्तिवर्तिर्यं वर्षधर नदी हृदादीना परि
 चानमगृहीतमङ्केतकस्य कस्यापि जायमान दृष्ट श्रुत वा,
 प्रयक्षवाधात् । सनेत्रग्रहस्तु, गुर्वयत्त एव । गुरुत्र च शिष्य
 त्राऽग्निभात्रीति प्राप्तिं प्रदर्शितम् । तेन गुरोरपि सकेतग्रहो
 निजगुर्वयत्त एव । एव च तावत् वक्तव्य, यावत् सर्वज्ञ श्री
 महावीर इति । एतेन सर्वेऽपि मार्गा जैनधर्मबुद्ध्या प्रवर्तमाना
 तीर्थस्नानाऽऽराधका एव भवति । आशयस्य शुद्धत्वादिति
 निजमतिव्यपनाऽपि परास्ता । जैनाऽऽभासानामनुपपत्तिप्रसक्ते ।
 किञ्च—आज्ञाविराधकाना गुमाध्ययसायो दूरे, प्रयुताऽनन्तानु
 बन्धिन एव कृपाया भवति । गङ्गागम — 'जे ण गोयमा !
 आणाविराहणे, से ण अणताणुबधी कोहे, से ण अणताणुबधी
 भाणे, से ण अणताणुबधी केअणे, से ण अणताणुबधी लोहे'—

हारादि श्रीमहानिशीथपञ्चमाभ्ययने । एतदपि सम्यक् पर्यालो-
च्यमिति गार्थार्थ ॥७८॥

अथ कमप्राप्त लौकिकमिध्यात्व निवेचयनाह —

तापमिच्छत पुण, सरूपमेण हुज्ज चउमेअ ।

अभिगहिअ१ मणभिगहिय२, समइय३ तह अणामोग । ७९ ।

व्याख्या-लौकिकमिध्यात्व पुन म्बरूपमेदेन भिन्न भिन्न-
स्वरूपेण चतुर्विध चतु प्रकार भवति । तथाहि आभिप्रहिक १
अनाभिप्रहिक २ साशयिक ३ अनामोग ४ च । तथेति समु-
च्चये । तत्राऽऽभिप्रहिक सुगतेश्वरादिव्यक्तनामादिभिर्निर्णयता-
नामरादेनादीना देवस्याग्निना श्रद्धानामक । यदुक्त-

‘अदेवे वेवदुद्धिया, गुरुपीरगुणे च या ।

अधर्म धर्मेरुद्धिश्च मिध्यात्व तद्विपर्यया ॥१॥’ इति [योग
शास्त्रम्] । अनाभिप्रहिक तु सप्ताप्यपि दशनानि शोभनानीति
श्रद्धानात्मक गोपाटादीनामिव । यत्तु केचिज्जैनमार्गमाश्रिता
अपि कालानुभावात् अनामोगरशेन यावतोऽर्हद्देवादितत्त्व
यादिनस्ते सर्वेऽपि शोभना एवेति श्रद्धानभाज, ते सर्वप्यनाभि-
प्रहिकविशेषा मत्तया । जैनमार्गमाश्रितत्वेन सम्यग्दृष्टामपि
त्रेपात्रिचन सम्यक्वनाशहेतुत्वात् । तथा साशयिक म्बर्याभि-
मतमार्गव्यवस्थापनपरायणानि सर्वाप्यपि दर्शनानि शोभनानि
उत कतिचिन् किञ्चिद् वेत्यध्यवसायात्मकम् । तथाऽनामोग
अनामोगेन निवृत्तमनामागम । ननु भो ! अनामोगो मिध्यात्व
कथं म्यात् ? सम्यग्दृष्टामपि सत्त्वादिति चेत् । सत्यं, न हि

सर्वाऽप्यनाभोगो मिथ्यात्वमिति ब्रूम, किंतु यो ह्यज्ञान-
समानाधिकरण सोऽनाभोगो मिथ्यात्व । ज्ञानसमानाधिकरणस्तु
नृद्धमथत्वाभिव्यञ्जकं सन् क्वचिदतिचारत्त्वोऽपि स्यान्निति
तत्पर्यमिति गाथार्थ ॥ ७९ ॥

अथ पचानामपि मिथ्यात्वाना व्यक्तत्वाव्यक्तत्वाभ्यां
विवेकमाह—

तत्त्ववि जमणाभोग, अद्यत्त सेसगाणि वत्ताणि ।

चत्तारिवि ज णिअमा, सण्णाण हुत्ति भन्नाण ॥८०॥

व्याख्या—तत्रापि पञ्चस्वपि मिथ्यात्वेऽपि अनाभोगो मिथ्या-
त्वमव्यक्त, देवगुरुधर्मविषयकव्यक्तचेतनाशून्यत्वात् । शेषाण्येव
शेषकानि आभिग्रहिकादीनि चत्वायपि व्यक्तानि, देवादिविषयक-
व्यक्तचेतनाघटिताध्यवसायात्मकत्वात् । तत्र हेतुमाह—यत्-
यस्मात् कारणात्, नियमेन निश्चयेन, सञ्चिनामपि भव्यान्मेव
भवन्ति, न पुनरभव्यानामपि । तेषां तु कदाचित् कुलाचारवशेन
व्यवहारतो व्यक्तमिथ्यात्वे सम्यक्त्वे वा सत्यपि, निश्चयत
सर्वकालमनाभोगमिथ्यात्वमेव भवति । तेन ते चाभ्या व्याव-
हारिकत्वादिव्यपदेशभाजोऽपि न भवन्ति । तेषां चानादित
सर्वकाल चतुसृष्वपि गतिषु पुन पुन परावर्त्तनेन परिभ्रमणात् ।
एतच्चात्रे व्यक्तीकरिष्यते । व्यक्तमिथ्यादृशा तु तथाभव्यत्व
योगेन कदाचित् केषाञ्चित् क्रियावादित्वाभिव्यञ्जक कर्मवादि-
त्वमपि भवति । कर्मवादित्वं च धार्मिकानुष्ठानजयो मोक्षो,
नायथेत्यध्यवसायरूपमेव । यदुक्त—‘य एव कर्मवादी स एव

त्रियावादी' त्याचाराद्गण्यमाध्ययनकृतौ । तच्च कालेश्वरादि-
कृतमेव सर्वमिति यादिना न सम्भवन्ति, कालेश्वरान्दिकृतत्वेन
कर्मवादित्वाभावात् । त्रियावादिना चोत्कर्षतोऽप्येकपुद्गल
परावनावशेष ससारो भवतीति गायार्थं ॥८०॥

अथानन्तरोक्तमिच्छाद्वयमन्याना भेदं तन्मन्वाधिकालं च
गाथाद्वयेन विमलितुं प्रथमगाथामाह—

मयावि अवयहारिअ-वयहारिअमेअओ दुविगप्पा ।

अवयहारिअकालो, अणतपुग्गलपरावट्टा ॥८१॥

व्याख्या—मया अपिरेवार्थे, मया एव अ-यावहारिक
-यावहारिकमेततो द्विविकल्पा -द्विभेदा, केचिद् मया
अ-यावहारिका केचिच्च -यावहारिका इत्यर्थः । तत्राच्यव-
हारिकाणां काल-ससारस्थितिकाल अनन्तपुद्गलपरावर्ता-
अनन्तपुद्गलपरावर्तकाल यावत् ससारावस्थितिरनादित्वादिति
गायार्थं ॥८१॥

अथ द्वितीयगाथामाह—

वयहारीण विअमा समारो जेसि हुज्ज उओमो ।

तेमि आवलिअअमस भागमपुग्गलपरट्टा ॥८२॥

व्याख्या—यावहारिकाणां तुर्गम्य, यावहारिकाणां तु
नियमात् निश्चयेन, येषामुत्कृष्ट समारो भवेत्, तेषामाव-
लिः सत्येयमागसमयप्रमाणपुद्गलपरावता । यदुक्त—

‘अवयहारिअमज्जे, ममिउण अणतपुग्गलपरट्टे ।

कहमि वयहाररासि, सपत्तो णाह । तथवि अ ॥१॥

उकोस तिरिअगइ—असन्नि णगिदि-वण णपुसेसु ।

भमिओ आवलिअअसम्भ मागसमपुग्गलपरट्टे' ॥२॥

इति कायस्थितिस्तोत्रे । आवलिं च कालत्रिंशे प्रचने प्रतीत । अत एवोत्प्लुतो वनस्पतिकालो य प्रचने ण्ठावानेन भणित । स च व्यावहारिकमव्यानधिदृष्टैवोक्तोऽवसातन्य । तथाहि—'वणम्मडकाटआ ण पुच्छा, जहण्णेण अनोमुहुत्त, उकोसेण अणत्त काल, अणता रुम्मप्पिणीओमप्पिणी कालओ, सित्तओ अणता लोगा अम्मवेज्जा पुग्गलपरट्टा' इति प्रज्ञापना १८पदे । यदि चेद सूत्र साव्यवहारिकजीवापक्ष न म्यात्, तर्हि सर्वेषामपि मयाना मुक्तिसिद्धौ मुक्तिपथ-व्यवच्छेद प्रसज्येत, तावत्काल प्रमाणाना भयाना परिमितत्वात् । अन एव प्रज्ञापनावृत्तिद्वया साव्यवहारिका अमाव्यवहारिकाश्चेति गतिद्वय युक्त्या समर्थित । तथाहि—'सकाइण टुविहे ५० त०—अणादीए वा अपज्जवसिए १, अणादीए वा मपज्जवसिए २' इति प्रज्ञापना १८ पदे । एतद्वृत्तिर्यथा एव य ससारपारगामी न भविष्यति सोऽनाद्यपर्यवसित, कदाचिदपि तस्य कायव्यवच्छेदासम्भवात् । यस्तु मोक्षमधिगता सोऽनादिसपर्यवसित, तस्य मुक्त्यवस्था-सम्भवे सर्वात्मना शरीरपरियागादि'त्यादि यावत् । किंचैव यावत् वनस्पतीना निर्ःपनमागमे प्रतिषिद्ध, तदपीदानीं प्रसरत । कथमिति चेत् । उच्यते—इह हि प्रतिसमय असरयेया वनस्पति-म्यो जीवा उद्वर्तन्ते, वनस्पतीना च कायस्थितिपरिमाणम-सरयेया पुद्गलपरावर्ता, ततो यावन्तोऽसस्येयेषु पुद्गल-

परान्तेषु ममयान्तेरभ्यस्ता एकसमयोद्बद्धा जीवा यावन्तो
भवन्ति, तावत् परिमाणमागत वनस्पतीनां । तत् प्रतिनियतपरि
माणतया मिद्ध तिल्लेपन, प्रतिनियतपरिमाण-यात् । एव च
गन्धता कालेन सिद्धिरपि सर्वेषा भव्यानां प्रमेयता । तत्रस्तौ
च मोक्षपथद्वयच्छेदोऽपि प्रसक्त, सर्वभूतसिद्धिगमनानन्तर
मयस्य मिद्धिगमनाऽयोगात् । आह च—

‘कायटिर्द्वे कालेन, तेमि मससेऽत्रयावहारेण ।

जिल्लेपनमागण, मिद्धीवि अ सव्यमव्याण ॥१॥

पद्मग्न्य मममेज्जा, जेणुगृह्णति तो तद्वन्मथा ।

कायटिद्वय समया, वणस्सईण च परिमाण’ ॥२॥

न चैतन्मि, वनस्पतानामनादित्वस्य निर्लेपनप्रतिषेधस्य
सर्वभूतसिद्धेर्मोक्षपथाव्यवच्छेदस्य च ८७२ प्रदेसो सिद्धान्तेऽ
भिधानात् । उच्यते इह द्विविधा जीवा साव्यवहारिका असा
व्यवहारिकाश्च । तत्र ये निगोदावस्थात उद्बृत्त्य पृथ्वीकाया-
न्निभेदेषु वसन्ते, लोके दृष्टिपथमागता सन्त पृथ्वीकायादि-
व्यवहारमनुवर्तन्तीति साव्यवहारिका उच्यते । ते च भूयोऽपि
निगोदावस्थानुपस्थाति, तथापि ते साव्यवहारिका एव । सव्य
वहारे पतितत्वात् । ये पुनरनादिकालादारभ्य निगोदावस्थानु
पगता एवावनिष्ठन्ते, ते व्यवहारपथातीतत्वादसाव्यवहारिका ।
कथमतदनुसीयते ? द्विविधा जीवा साव्यवहारिका असाव्यव
हारिकाश्च । उच्यते-युक्तिवशात् । इह प्रत्युत्पन्नवनस्पती
नामपि निलपनं प्रतिषिद्ध, किं पुन सकलवनस्पतीना, तथा भव्या-

नामपि । तच्च यद्यसाव्यवहारिकराशिनिपतिता अन्यतवनस्पतयो न स्युः, ततः कथमुपपद्यते । तस्मादवसीयते—अस्त्यसाव्यवहारिकराशिरपि, यद्गतानां वनस्पतीनामनादिता । किञ्चेयमपि गाथा गुरूपदेशादागता समये प्रसिद्धा—

‘अस्थि अणता जीवा, जेहिं ण पत्तो तसाइपरिणामो ।

तेवि अणताणता, णिगोअयास अनुवसति’ ॥१॥

इति प्रज्ञापनावृत्तौ । तथा पूर्वाचार्यवचमाऽपि राशिद्वयसिद्ध्यति । यदाह श्रीजिनभद्रगणिक्रमाश्रमण —

‘सिज्झति जत्तिमा निर, इह सववहारजीवरासीओ ।

इति अणाइवणस्सइ रासीओ तत्तिमा तम्मि’ ॥१॥

इति विशेषणवत्या । तथा चित्तामणिमन्त्रस्तोत्रेऽपि—‘एव महाभयहर’मित्यादिगाथावृत्तौ भवति गुणभाजनमिति भव्या—सिद्धिगमनयोग्या, ते चाव्यवहारिकनिगोदा अपि भवेयुः । सति हिते जगति भव्या, ये कदाचिदपि न सेत्स्यन्ति । तथा च वृद्धा —

‘सामग्गिअभावाओ, ववहारिअरासि अप्पवसाओ ।

भवावि ते अणता, जे सिद्धिसुह ण पाविति’ ॥१॥

न प्राप्स्यन्तीत्यर्थः । अतस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह जायते—यावहारिकरागाविति जना, भव्याश्च ते जनाश्च ते भव्यजना, तेषां हर्षात्पादक कल्याणपरम्पराया निधानम(मि)त्रेत्यादि । एवञ्च प्राप्त्यवहाररागीनां नियमेन सिद्धिगमनं भवत्येवेति सिद्धमवसातव्यम् । अत्र हि प्रज्ञापनावृत्तिकर्तुरभिप्रायेण सूक्ष्मपृथिव्यादिवीवा निगो-

जीवाश्च अर्माव्यवहारिका, अथवा अयेकगरीणिो व्यावहारिका
इत्येवोक्तमभिमन्यन् । यत्र 'वेवन्निगोदेभ्य उद्भूय पृथिवीकाया
दिभ्येषु वर्तन्ते' इत्यादि मणित, तत्र मूलमपृथिव्यान्निजीवाणाम
मूलयेवयेनान्नरात् अस्वभाविव्यावहारिकत्वाद्वा अविशेष
णादिनि सम्भाव्यते । मध्यम् निश्चयस्तु बहुधुनगम्य इति ।
एव चाऽर्माव्यवहारिका जीवा मूलमपृथिव्यादिषु निगोदेषु च
मर्यादात् गतरागती पुरस्तीनि सम्पन्ना । एतदर्थमवाप्तिका च
प्रयत्नमारोद्धामृषिरपि । तथाहि—

‘अममोमपिनिमपिनिमो, एगिदिमाण य चटष्ट ।

ता चेव अतामो, वणस्तदए ल बोद्धवा’ ॥१॥

इति गाथाकृषी । ‘अनान्निममनिगोदेभ्य उद्भूय शीपनीवरादि
पूरयन्ते, त पृथिव्यादिविविधव्यवहारयोगात् सार्वव्यवहारिका’
इति मणितम् । तेनाऽनादिमूलमनिगोदजीवा अव्यवहारिण इत्यत्र
समासविधिभ्येर-मूलमाश्च पृथिव्यादयश्चत्वार, निगोदाश्च
मूलमबादरमाधारजननम्पनय, १ विपने आदिपेर्ना तेऽनादय
अप्राप्त-व्यवहारग्राह्य इत्यर्थः । तथा च मूलमाश्च निगोदाश्चेति
द्वन्द्व, अनादयश्च तेमूलमनिगोदाश्चेति कर्मधारयः । यदि च सर्व
त्रापि कर्मधारय क्रियते, तदा चान्ननिगोदजीवा व्यवहारिण
सम्पद्येन् । तथा न भवति । यतो बादरनिगोदजीवेभ्य
सिद्धा अनन्तमुणा वक्तव्या म्यु । तच्च ? इति चेत् । उच्यते
यतो यावन् सार्वव्यवहारिकराशित् मिद्वर्थात्, तावन्त एव
जीवा अर्माव्यवहारिकराशेर्विनिर्गत्य सार्वव्यवहारिकराशावा

गच्छन्ति । यदाह—‘सिद्ध्यति जतिआ किरै’त्यादि प्राक् प्रदर्शित
मेव । एव च व्यवहारराशित सिद्धा अनन्तगुणा एवोक्ता ।
तत्र यदि बादरनिगोदजीवाना व्यापहारिकत्व भवति, तर्हि
बादरनिगोदजीवेभ्य सिद्धा अनन्तगुणा एव सम्पद्येरन् । सति
च सिद्धेभ्यो बादरनिगोदजीवा अनन्तगुणा, तेभ्य सूक्ष्मजीवा
असत्प्रेयगुणा । यन्मागम —‘एएसि ण भते ! जीवाण सुहुमाण
बायराण^२ णो सुहुमाण णो बायराण^३ कयरे २ हिंता अप्पा वा
बहुया वा ४ । गो० सवयोवा जीवा णो सुहुमा णो बायरा,
बायरा अणतगुणा, सुहुमा असम्बेज्जगुणा’ इति प्रना० पद १८ ।
वृत्तिर्यथा—‘एएसि ण भते ! जीवाण सुहुमाण’मित्यादि । सर्व
स्तोका जीवा ‘णो सुहुमा णा बायरा’ सिद्धा इत्यर्थ । तेषा
सूक्ष्मजीवराशेर्बादरजीवराशेच अनन्तनममागकल्पत्वात् । तेभ्यो
बादरा अनन्तगुणा, बादरनिगोदजीवाना सिद्धेभ्यो अनन्त
गुणात् । तेभ्यश्च सूक्ष्मा असत्प्रेयगुणा, बादरनिगोदेभ्य
सूक्ष्मनिगोदानामसत्प्रेयगुणादि’ति । एव चाऽऽगमबाधा
स्फुटैव । तेन ‘ग्रन्थस्य ग्रन्थात्तर टीके’निवचनात् सर्वज्ञमूलाऽऽ
गमाऽनाबाधयैव व्याख्यान युक्तमिति । तत्र सूक्ष्मपृथिव्यादीनां
निगोदाना चाऽनादित्वमप्राप्त्यवहारराश्यापक्षया महत्वम् ।
प्राप्त्यवहारराशीनां तु जीवाना सूक्ष्मपृथिव्यादिनिगोदपर्यन्तानां
सर्वेषामपि सादित्वमेव स्यात् । यद्यपि प्रत्येकशरीरिण सूक्ष्म
पृथिव्यादयोऽव्यवहारिण इति क्वाप्यागमे साक्षानोक्त,
तथापि अनन्तरोक्ताऽऽगमबाधानुरोधव्यवहारित्ववचनेऽपि न

किञ्चिद् बाधकम् । प्रज्ञापनावृत्त्यभिप्रायेण च युक्त्या तथा
भणने न कश्चिन्नोप, प्रकारान्तरेणाऽऽगमबाधया अनपायात् ।
ननु भो ! काश्चन युक्तयोऽममीचीना अपि भवन्ति, तेन
कथं सङ्गम्ये यन्तुनि सम्यग् विश्वासः ? इति चेत् । मैव
सहि धर्मादिहेतुगम्ये वह यादिवस्तु यपि सम्यग् विश्वासानुप-
पत्तिप्रसक्ते, वेपाधिहेतूनामाप्यसमीचीनत्वात् । एवमागम-
गम्येऽपि यन्तुनि यवतय प्रसज्येत, आगमानामपि वेपाधि-
समीचीनत्वात् । तस्माद्यथा व्यभिचारादिदोषदुष्टहेतरोप्यहनव
पर, विवक्षितसम्बन्धसाधकत्वात् । इतरे तु हेतव एव । यथा
वा सर्वज्ञमूलकाऽऽगमनाधित आगमोप्यनागम एव, अयथार्थ-
वन्तुनाचरन्त्वात् । इतरन्तु आगम एव, यथार्थवस्तुवाचकत्वात् ।
एव युक्तिरपि धरन्धुक्तिगणिता न युक्ति, किन्त्यभाधितैव ।
तस्याद्वाधाधितत्वपरिणानायानुमानप्रयोगो यथा बादरनिगो-
जीवा न परदारिण, तेषा सिद्धेभ्योऽनन्तगुणत्वात्, यथा
मूढमनिगादधीवा । तथा अनान्मि त सूक्ष्मा बादराश्च
निगोदजावा अयवदारिण पर, अयथा परदारित्वमवनसिद्धि-
गमनयोरपर्यवसितवानुपपत्ते । अपर्यवसित्व च 'सिज्मृति जत्तिया
किरे' यादिगाथोक्तप्रमणावसातव्यम् । तथा सा परदारिका
जीवा मि यन्त्येव, आगलिकाऽसत्येयभाग(सम) पुद्गलपरान्त
ममयपरिमाणत्वेन परिमित वात, व्यतिरेक्याप्त्या सिद्धा
निगोदजीवाश्च दृष्टान्ततयावसातव्या । प्रज्ञापनावृत्तिसम्पन्ति
रवसातव्या । अय भाव - आगलिकाऽसत्येयभागपुद्गलपर

वतसमयप्रमाणा व्यवहारिणो जीवा भवति । निदान तावत्
 तावत्ता कालेन तथामध्यत्ययोगेन यथासम्भव सर्वेषामपि व्यव-
 हारिणा नियमेन सिद्धिगमनमय । एव च प्रवृत्ते बाधकयुक्तेरेव
 भावाद् युक्तिगम्ये वस्तुनि सम्यगभिश्वासो युक्त एव । अत एव
 प्रनापनावृत्तिवृत्तापि युक्तिपुरस्कारेणैव राशिद्वय व्यन्यापित
 प्राक् प्रदर्शित । तत्र युक्तेर्यासिरूपता चैव यथा अन्यत्र पर्यते
 यदि धूम्रायथानुपपत्ते । अत्रमस्तीह अन्यरहाराशि, अत्र
 हारित्वमवनसिद्धिगमनयोरपर्यवसितवायथानुपपत्ते । अत एव
 ऽऽगमतुल्यैव युक्तिरपि मत्तया । यदागम —

‘त तह वक्त्वाणिज्ज, जहा जहा तस्स अगमो होइ ।
 आगमिअमागमेण, जुत्तीगम्म तु जुत्तीए’ ॥१॥ति पञ्चरस्तुके ।

एतेन वादरनिगोदनीयप्रभृतय सर्वऽपि जीवा कर्तानि
 सूक्ष्मनिगोदेभ्यो निर्गता सन्त एव साध्यरहात्मिक-यपदेशभाजो
 भवन्तीति पराङ्मनमपि परास्त । सर्वेषामपि जीवानां सिद्धिप्राप्ति-
 प्रसक्तौ ससारस्थितेरन्तेदापत्ते । तत्कथं ? इति चेत् । उच्यते
 यावत् सिद्ध्यति तावत् एवाव्यहाराशितो निर्गत्य व्याव-
 हारिका भवति । एव च तथामध्यत्ययोगेन यथामम्भव सर्व-
 कालमसाव्यवहारिकजीवरानेर्विनिर्गत्य व्यावहारिकभवेन
 व्यावहारिकजीवराशेश्च सिद्धभवेन असाव्यवहारिक जीवराशे
 र्हाया सिद्धानां च वृद्ध्या तान्त्वम्याभाव एव । तान्त्वम्य
 च व्यावहारिकजीवानां सग्यामघिहृत्यैव मत्तव्यम् । यदि च
 वादरनिगोदजीवा व्यावहारिका उच्यन्ते, तर्हि सूक्ष्मवादर-

निगोदजीवेभ्य सिद्धा अनन्तगुणा एव सम्पद्येरन् । एतच्चा-
सम्भवि, तावता जीवानामेवामायात् । सिद्धाश्च सर्वकाले-
नाप्येकस्य निगोदस्यानन्ततमभागवतिन स्यु । यदुक्त-

‘जडआ होदी पुच्छा, निणाण मग्गमि उत्तर तद्वा ।

इक्कस्स निगोअस्स य, अणतभागो य सिद्धिगओ’ ॥१॥ति ।

तथा च सिद्ध सूक्ष्मवादरनिगोदेष्वेव सर्वकाल व्यवहारिणा
स्थिति । व्यावहारिकाणा ॥ सामान्यत सर्वकाल ताद-
यस्येऽपि विशेषत प्रतिजीवमुत्कर्षत आवलिकाऽसत्त्वेयभाग-
पुद्गलपरावर्तस्थिति । तत उर्ध्वं नियमात् सिद्धिरेव तेषा भवेत् ।
तत्र सम्मतिस्तु प्रागुपदर्शितैव । यत्तु क्वचिदाधुनिकप्रकरणादौ
प्रनापनाधागमविरुद्धानि वचनानि भवन्ति । तच्च तीर्थात्
वर्तिनामसत्प्रहाभावादनाभोग एव कारणम् । अनाभोगस्तु
महतामपि भवति, तस्य च द्दशस्थमात्रस्य सत्त्वेन द्दशस्थलिङ्ग
त्वात् । यदुक्त-

‘न हि नामाऽनाभोगश्चदशस्थस्येह कस्यचिन्नास्ति ।

ज्ञानावरणीय हि, ज्ञानावरणप्रकृति कर्म’ ॥१॥इति । तीर्थवाद्यानां

तु मिथ्यादृशामज्ञानमेव, तच्च सर्ववस्तुविषयकमिति धना
भोगाऽज्ञानयोर्विशपो बोध्य । ननु भो ! सांख्यवहारिक-
जीवानामनन्तपुद्गलपरावर्ता अपि सम्भवन्ति । आवलिका-
ऽसत्त्वेयभागपुद्गलपरावर्तान्तरितस्यापि भूयो भूय परिभ्रमण
स्योक्तत्वात् । यदुक्त-एते च निगादे वर्तमाना जीवा द्विधा,
तद्यथा-सांख्यवहारिका असांख्यवहारिकाश्च । तत्र ये सांख्यव-

हारिकान्ते निगोदेभ्य उद्धृत्य शेषजीवराशिमन्ये समुत्पद्यते तेभ्य उद्धृत्य केचिन् भूयाऽपि निगोदमन्ये समागच्छन्ति । तत्राप्युत्पद्यन्त आवलिकाऽसंख्येयभागगतसमयप्रमाणान् पुद्गलपरावर्तान् स्थित्वा भूयोऽपि शेषजीवेषु मध्ये समागच्छन्ति । एव भूयोभूय साख्यवहारिकचीरा गत्यागती दुर्गतीति समग्रणीवृत्ताविति चेत् । मैत्र भूयोभूय परिभ्रमणेऽपि उक्तताऽमस्येयपुद्गलपरावर्तानामितिभ्रमस्याऽभावात् आवलिकाऽसंख्येयभागपुद्गलपरावर्तानामसंख्येयत्वमेवेति (प्रतीतौ) युतो भूयोभूय गच्छेनाऽऽनस्यकरणया गन्धोऽपि । तेन भूयोभूय परिभ्रमणेऽपि असंख्येयत्व तु तत्त्वमयमेव । अन एतावता कालेन साख्यवहारिकाणां संप्रपामपि सिद्धिर्भणितेति प्रागुपदिशितमिति गार्थार्थ ॥८२॥

अथ साख्यवहारिकभयानामवलिकाऽसंख्येयभागपुद्गलपरावर्तकालादूर्ध्वं हि स्यान्नित्याह—

तेन पर सिद्धिर्गई, तेमि निभ्रमेण हुज्ज जिणभणिजा ।

अ ते पुणा वि अख्यवहारिच नेर पारित्ति ॥८३॥

व्याख्या—तेन—तत, पर—उक्तलक्षणाकालादूर्ध्वं, तेषां साख्यवहारिकाणां, नियमेन—निश्चयेन, सिद्धिर्गति मुक्तिलक्षणा पक्षमगतिर्भवेत् । किलक्षणा सिद्धिर्गति १ जिणभणिजा—तीर्थं करो पदिष्टा । तत्र सम्प्रतिस्तु प्रजापनावृत्तिरेव । सा च प्राक् प्रदग्निता । अथोत्तरार्द्धेन मुक्तिर्गमन निश्चिनोति—‘न ते पुणो वी’त्यादि । यत् यस्मात्, ते व्यवहारिण, पुराख्यवहारित्व नैव

प्राप्नुवन्ति । अथ भाव —व्यवहारिणा हि उक्ताऽसरयेयपुद्गल-
परावर्तकालादूर्ध्वं ससारस्थितिरव्यवहारीत्वभवनेनैव स्यात् ।
अव्यवहारिकाणामेव अनन्तपुद्गलपरावर्तस्थितेर्भणितत्वात् ।
तच्च व्यवहारिणा न भवत्येव, आगमे निषिद्धत्वात् । सम्प्रतिभु-
दन्तैव । तस्मादुक्ताऽसरयेयपुद्गलपरावर्तकालादधिकमसाराव-
स्थितिरसाव्यवहारिकत्वमन्तरेण न स्यादेव । अव्यवहारिकत्व तु
व्यवहारिकाणां न भवत्येनेति परिणेषात् सिद्धिगतिगामिन एव
भवतीति गाथार्थः ॥ ८३ ॥

अथ व्यवहारिष्वपि विशेषमाह—

तेषु वि एगो पुग्गल परिअड्डो जेमि हुज्ज मसारो ।
तहमन्ता तेसि, वेमिचि अ होड किरिअर्ई ॥८४॥

व्याख्या—तेष्वपि व्यवहारिष्वपि जीवेषु, येषामेकपुद्गल-
परावर्ताविशेषः समारो भवेत्, तेषां मध्ये तथामव्यत्वात् तथा
भयत्ययोगेन केषांचित्क्रियारचि—मोक्षनिमित्तधार्मिकानुष्ठान-
करणानिप्रायो भवतीति गाथार्थः ॥ ९४ ॥

अथ क्रियारचेद्विचहमाह—

तीए किरियाकरण, लिंग पुण होड धम्मबुद्धीए ।
किरिअर्ईणिमित्त, ज उच वत्तमिच्छत्त ॥८५॥

व्याख्या—क्रियारचेद्विचहमाह, पुनर्वह्नेर्धूमवत क्रियाकरण-
मेव मुक्तिनिमित्तमिति गम्य । यत्तु स्वर्गादिप्राप्तिनिमित्त च-
र्यादिपूजाप्राप्तिनिमित्त वा क्रियायां करणभयानामपि
भयति, तन्न क्रियावान्त्वामिच्छक, मुक्तिप्राप्तिनिमित्त क्रिया

करणाभावात् । एतच्च व्यग्रहास्त हृद्मन्धगम्यत्वेन लिङ्गमव-
सातव्यम् । अथवा यथा क्रियारचे कार्यं क्रियाकरण, तथा
तस्या अपि कारणं किं ? इत्याह—‘किरिआरर्दे’त्यादि । क्रिया-
रचेर्निमित्तकारणं व्यक्तमिध्यात्वं यदनन्तरोक्तं—‘तत्त्वविजमणा
भोग’मित्यादिगाथायां मणितं, उपलक्षणात् व्यक्तमिध्यात्वमन्त-
रेण एकपुद्गलपरावर्तस्यापि भव्यस्य क्रियारचिर्न भवति । तथा
च क्रियायां कारणं क्रियारचिः, क्रियारचेश्च कारणं व्यक्त-
मिध्यात्वमेव । न चैवमव्यक्तमिध्यात्वापक्षया व्यक्तमिध्यात्व-
शोभनं सम्पन्नं क्रियारचिहेतुत्वादिति शङ्कनीयं, व्यक्तमिध्या-
त्वरस्य जैनप्रचनविषयकविलिप्तपरिणामात्मकत्वेन दीर्घस्थितिक-
मिध्यात्वमोहनीयकर्मबन्धहेतुत्वात् सम्यक्त्वप्राप्ते प्रतिबन्धक-
त्वाच्च । अनाभोगमिध्यात्वरस्य सम्प्रदायेन सम्यक्त्वप्राप्तेर
प्रतिबन्धकत्वमग्रे दर्शयिष्यते । परं सर्वत्राप्यनुक्तमपि तथा
भव्यत्वं कारणतया मतव्यमेव । तच्च तत्तज्जीवस्वभावोऽनादि-
सिद्ध एवेति गार्था ॥ ८५ ॥

अथ क्रियावादित्वपि विशेषमाह—

तेषु वि अयद्वपुगल परिअट्टो जेमि हुज्ज समारो ।

सम्मत्तजोगयाए, लहति ते केइ सम्मत्त ॥८६॥

व्याख्या—तेष्वपि क्रियावादित्वपि येषां भव्यानामपार्द्ध-
पुद्गलपरावर्तविशेषं ससारो भवेत्, तेषां सम्यक्त्वप्राप्तियोग्यतायां
केचित् साक्षात् सम्यक्त्वं लभन्ते । अयं भावः—अपार्द्धपुद्गलपरा-
वर्तविशेषससारस्य भव्यस्य सम्यक्त्वप्राप्तियोग्यता सम्पन्ना, पर

सम्यक्त्वप्राप्तिं तथाभ्यन्वमदृष्टकालादिसामग्रीयोगेन नाना-
प्रकारा भवति । तेन सम्यक्त्वप्राप्त्यनन्तरमपि क्वाचित्
समारोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्तविशेषो भवति, तेषां तथाभ्यन्वत्यस्य
तथैवानादिसिद्धत्वात्, यावत् क्वाचिदतर्मुदृष्टविशेषोऽपि
समारो भवति, सकारणस्य तथाभ्यन्वत्यस्य प्रतिभस्य भिन्ना
त्वात् । तेन सदायत्तं शेषकारणमामग्रीति गाथार्थं ॥८६॥

अथ सिद्धावलोकनाभावेन व्यवहारिचमत्यवदानिन्य च कथं
भवति ? इति दत्तव्यम्—

लोअपरहारविषय, पक्षअसरीरमेव जेमि सड ।

ते वरहारिअभज्जा, सेमा वरहारवाहिरिआ ॥८७॥

व्याख्या—लोकव्यवहारविषय प्रत्येकशरीरं वादरपृथिव्यान्नि-

सम्पन्नेन भवति । तस्यैव इयं पृथिवी, इत्थं जलमिषादिव्यवहार-

विषयत्वात् । कथं ? 'सद' इति । सट्ठ् एकस्मिन्मपि भवेत्, तेषां

भव्यानां ते व्यावहारिकमत्या, तेषां निगोदा सुदमपृथिव्या-

दयश्च व्यवहारवाद्या अव्यावहारिका । सम्मतस्तु 'इह

द्विविधा जीवा' इत्यादिरूपणं मान् प्रदग्निनैवेति गाथार्थं ॥८७॥

अथाऽभ्यन्वनीया साव्यवहारिका यताऽसाव्यवहारिका

वा ? इत्याशङ्कयामाह—

तेण अभवणीया, ण हुति वरहारमाइवयविमया ।

त पुण पडिपडिआण, अणतभागो अ मच्चेवि ॥८८॥

व्याख्या—यत्र कारणेन व्यावहारिका तत् कर्पितोऽप्यावलि-

काऽमरप्रेयभागपुद्गलपरावर्तकालान्नियमेन सिद्धिगतिगामिनो,

भजति, तेन कारणेनाऽभव्यजीवा साध्यग्रहादिवचोविषया -
सांध्यग्रहारिकादिव्यपदेशविषया । भजति । ते पुनरभव्या
सम्यक्त्वप्रतिपत्तितानामनन्तरतमभागवर्तिनेन सर्वकाल भव्यानां
मिव व्यवहारित्वभजनासम्भवात् । ननु भो ! व्यावहारिकत्व-
मपि सर्वजीवसाधारणमेवोक्तम् । यदुक्त—

‘सर्वे जीवा व्यवहार्यं व्यवहारित्या द्विधा ।

सूक्ष्मनिगोदा एवान्त्यास्तेभ्योऽप्ये व्यवहारिण ॥१॥इति
योगशास्त्रवृत्तौ । तेनाऽभ्या अपि भज्यवद् भजन्ति चेत् ।
मैत्र, तत्र भयानघिरुत्यैर मयशब्दप्रयोगात् । ननु भो ! एवमपि
‘सूक्ष्मनिगोदा एवाऽत्या’ इति भणनेन वादरनिगोदजीवा
व्यवहारिणो भणिता । एव च (व्यग्रहारराशितोऽपि) वादर-
निगोदजीवेभ्य सिद्धा अनन्तगुणा एव सम्पद्येरन् । यावतो
यस्मिन् समये सिद्ध्यति तावन्त एव तस्मिन्नेव समये अव्यग्रहार
राशितो व्यवहारराशावागच्छति । यदाह श्रीजिनमद्गणि
क्षमाश्रमण —

‘सिङ्गति जत्तिया किर, इह सबवहारजीवरासीओ ।

इति अणाइवणस्सइ-रासिओ तत्तिया तम्मि । १ । ति विशेषण-
यत्या । तथा च ससारो भव्यविरहितस्तदानीभवामविष्यत् ।
सूक्ष्मनिगोदजीवानामपि वादरनिगोदजीवभ्योऽसुरयेयगुण-
त्वात् । भणित च—सर्वकालेनापि एकस्य निगोदस्यानन्तरतमभागो
जीवा सेत्स्यन्तीति । यदुक्त ‘जइआ होहिइ पुच्छा’ इत्यादि
प्रागुक्तमिति परस्पराऽसंगति स्फुटंवेति चेत् । मैत्र, सूक्ष्माश्च

निगोदाश्चेतीतरेतरद्वन्द्वकरणे असंगतिदोषगघस्याप्यभावात् ।
 एतच्च प्रनापनासुत्रवृत्त्यभिप्रायेण प्राक् समर्थितमपि । सम्यग्-
 जिनासुभिः सेव वृत्तिः सम्यक् पयालोच्या । अयं भावः—व्यव-
 हारित्वं प्राप्यापि केचिज्जीवा तथाभ्यन्तव्ययोगेन व्यक्तमित्यात्व-
 दा सम्यक्त्वं चाऽप्यप्य क्रियावादित्वाभिप्यञ्जकक्रियाकारिणो
 भवति । क्रियाकरणं हि क्रियावादित्वजन्यं भवति, न क्रिया-
 ज्ञाय क्रियावादित्वं, क्रियावादित्वमन्तरेण सन्त्यञ्जनानाक्रिया-
 करणे सामर्थ्याभावात् । एव यद्योक्तसंसारस्थितिरपि न क्रिया-
 ज्ञाय, न वा सम्यक्त्वज्ञाय । किन्तु एकपुद्गलपरावर्तविशेष-
 संसारस्य जीवस्य क्रियाकरणयोग्यतायाः सत्याः कस्यचिन्मोक्ष-
 प्राप्त्यभिप्रायेण क्रिया भवति, कस्यचिच्च न भवति । प्राप्तव्य-
 शुभाशुभगत्यनुसारेण कालादिसामग्रीजन्यकारणभूताया
 क्रियायाः सम्पत्तेः । एवमपार्थपुद्गलपरावर्तावशपसंसारस्य जीवस्य
 सम्यक्त्वप्राप्तियोग्यतायाः सत्याः तथाभ्यन्तव्ययोगेन कस्यचित्
 सम्प्रकवलामी भवति, कस्यचिच्च नेति । अथवा क्रियाकरणा-
 नन्तरं सम्यक्त्वप्राप्त्यनन्तरं च एकपुद्गलपरावर्त अपार्थपुद्गल-
 परावर्तश्च संसारः क्रियावादिना सम्यग्दृष्टा च नियमेन भवेत् ।
 क्रियाकरणात् सम्यक्त्वप्राप्तेश्च पूर्वमजातत्वात्, तद्योजातयाश्च
 जातत्वात्, एतच्च न सम्भवति, मरुदेवीमेषकुमारादौ व्यभि-
 चारात् । तेषां क्रियाकरणसम्यक्त्वप्राप्त्योरभावेऽपि अरूपसंसारस्य
 जातत्वात् । तस्माद्यथाप्रवृत्तकरणसहवृत्तेन प्रत्यात्मनिष्ठमिन्न-
 भिन[त्वा] तथाभ्यन्तव्ययोगेन संजातयथोक्तसंसारो भवति । -

तथामून क्रियाकरण सम्यक्प्रसाप्ति चाधिहृत्य सर्वकाल स्वरूप-
 योग्यताया अधिकरण भवति । फलोपहितयोग्यतायाम्नु अधि-
 करण कदाचिदेव भवति, तथामन्यत्रयोगेन कालादिसामग्र्या
 कदाचित्कृतात् । अथ क्षायोपशमिकसम्यक्त्व तदपगमश्च
 कस्यचिच्छास्य प्रयोगेन एकद्वयादिक्रमेण यावदसत्येयगारा-
 नपि सम्यक्त्वप्राप्तिर्भवति । 'असत्त्ववारा चओरसमे'त्तिप्रचनात् ।
 सम्यक्त्वापगमे च मिथ्यात्वं पचानामयतरदव स्यात् । तत्र
 कारण तावमुच्यवृत्त्या तथामन्यत्वमेव । तच्च कालादीनां
 पचानां मध्ये जीवस्वभावविशेष एव मतस्य । पर मिथ्यात्वे
 प्वपि आगाढमिथ्यात्वं असद्ग्रहवत्तामेव भवति । निश्चयतोऽसद्-
 ग्रहे च सति मागानुयायि कृत्वमपि न भवति, सहानवस्थानात् ।
 यदागम — 'मागानुसारिअ'त्ति । अमद्ग्रहपरिपागेनैव तत्त्वप्रति-
 पत्तिर्मागानुमारितेति वदारवृत्तौ । अत एवासद्ग्रह सम्यक्त्व
 प्राप्तिप्रतिषेधको मतस्य । स चाभिग्रहिकामिनिरेणिकयोस्ती-
 ग्रचेन समानोऽध्यामिनिरेणिकस्य तीमनर, सर्वा शै शुद्धतात् ।
 तच्च जैनेऽप्यजैननेन धद्धानादिति गाथार्थ ॥ ८८ ॥

अथाऽभयाना सान्ध्यहारिकत्वाभावहेतुसूचिका गाथामाह—

अ चिअ अज्जप्पभिई, सजाय त अणत्तमुत्तो रि ।

तद् त भविस्मद् पुण, ण होइ सिं जेण ते थोवा ॥ ८९ ॥

व्याख्या—यद्-वस्तुजात, अद्यप्रभृति सञ्जात, चिअ एवार्थे
 व्यग्रहित सम्बन्धी, तदेव अनतट्टोऽनन्तश्च, अपिरेवार्थे,

अनन्तरं एव सञ्जात । तत्तयैरस्तेनैवप्रकारेण पुनरान्नश्च एव
भविव्यति । यदागम — ००००००००

एतच्च 'मि'ति । तेषाममभ्याना न सम्भवति, येन कार-
णेन ते अमभ्या, श्लोका परिमिता, सम्यक्प्रतिपत्तिनानाम-
नवनममावर्तिनात् । तेषां चानाद्यपर्यवसित व्यवहारित्वमवने
न सम्भवति । अत एव ते अमभ्या १ व्यवहारिणो, नाप्यव-
हारिणो । किन्तु व्यवहारित्यादिप्रपदेशवाद्भ्या इति सारपर्य-
मिति गाथार्थ ॥ ८९ ॥

अथाऽभ्यानां मिथ्यात्व किं कीदृशं भवति ? इति दर्शयति—
मिच्छत पुण तमि, अणमाग मदमयि अ अणसरय ।

विद्य वि मयपाई, ण हाड ज साट्मत्त च ॥९०॥

व्याख्या—मि/थ्यात् पुनस्तेषामभ्यानामुपश्रमणाद् अभ्या-
नामप्यव्यवहारिणा च मभ्यनयत मरुकालीन निरंतरमना
भोगमेव मि/थ्यात् भवति । तस्यैव अनाद्यपर्यवसितत्वात् ।
सादृशिकादिक च तीव्रमपि तेषां न भवति । तत्र हेतुमाह
मद् यस्मान्, व्यक्त्वमिथ्यात् सादि आदिमन्, सात्त च—सपर्य-
वसित च, तेषामभ्याना १ सम्भवति, किन्तु अभ्यानामेवति
तात्पर्यम् । एतेनोक्तमिथ्याभ्यननाभोगरूपमय, अनन्तपुद्गल-
परावर्तनसमारम्भितिहेतुनादिति मुख्यकल्पनापि परास्ता । अना-
भागमिथ्यात्वस्य ससारस्थितिहेतुनामावात् । नम्रव्यवहारिणो
जाना अनाभोगमिथ्यात्वेन ससारस्थितिमात्रो भवति, सय-
व्यनाभोग व्यवहारित्वमवनात् । अत एवानाभोगमिथ्यात्वस्य

सम्यक्त्वप्राप्तेरप्रतिबन्धकत्वेन मणिति । यदाह श्रीहरिभट्ट-
सूरि—यदाऽस्य भगवतो नाममात्रमप्यजानाना प्रहृत्यैव भट्टका-
ये भवन्ति, ततश्च मागानुसारिण सद्व्ययायेन अनाभोगतो-
ऽप्यस्य वचनानुसारेण प्रवर्तन्ते । तानप्येवविधाननत्पविकल्पान्
लोकान् एव कर्मपरिणामो महानरेन्द्रो यद्यपि समारनाटके
क्रियन्तमपि काल नाटयति तथापि सदागमस्याभिप्रेता इति
मत्वा अधमपात्रमात्रं नाश्रुतिर्यकुमानुपकृष्टमस्वरूपं तेषां न
विद्यते इति उपमितिभयप्रपञ्चाया । अनाभोगमिथ्यात्व चा-
व्यस्तमिथ्यात्व गुणस्थानकृतुत्तागुक्तमरसातज्यम् । अत एवा-
नाभोगे मिथ्यात्वे वर्तमाना जीवा न मार्गगामिनो, न
बोन्मार्गगामिनो भण्यन्ते । अनाभागमिथ्यात्वस्यानादिमत्त्वेन
सर्वेषामपि जीवानां निजगृहस्वरूपात् । लोकेऽपि निजगृहे
भूय कालवसन्नपि न मागगामी, नरो मागगामीति व्यपदिश्यते,
किन्तु निजगृहान् निर्गतं समीहितनगराभिमुखं गच्छन्मार्गगामी,
अथवा तू मागगामीति व्यपदिश्यते । एव च तथाभ्यन्तयो-
गेनानादिमिथ्यात्वात्निर्गतो यदि जैनमागमाश्रयते तदा मार्ग-
गामी, जैनमार्गस्यैव मोक्षमागत्वात् । यदि च शाक्यादि-
दर्शनं जमास्यादिदर्शनं आश्रयते, तदो मार्गगामीति व्यपदिश्यते ।
तद्दीयदर्शनस्य ससारमार्गत्वेन मोक्षं प्रत्यु मार्गभूतत्वात् । यदागम —

‘कुप्पवयणपासडी, सल्ले उम्मगपट्ठिआ ।

सम्मगं तु निजवम्माय, एस मग्गो हि उत्तमे’ ॥ १ ॥ ति ।

उत्त० २३ । अत्र हि कापिलेयादिकुदर्शनत्रयिण एवोन्मार्ग

तथा भणिता , तेषामेवो-मार्गपदेशकत्वेन लोकानामु-मार्ग-
भूतत्वात् । अन एव भणिन—

‘सेसा मिच्छदिट्ठी, गिहिल्लिग कुल्लिग द-उल्लिगेहिं ।

जह तिण्णि उ मुक्खपहा, ससारपहा तहा निण्णि ॥१॥ ति
उपदेशमालाया । अत्र गृहिल्लिङ्गिनो प्राध्वगा मत्त-या , तेषा-
मेवो-मार्गमापकत्वेन तथात्वादिति गाथार्थ ॥ ९० ॥

अथ प्रमद्वतो व्यक्तमिव्यात्वेष्वपि किं मि-यात्व कुतो
मिव्यात्वान्मन्द तीव्र वा भवतीति विरक्तेन परिज्ञानाय
गाथामाह—

समइअमणभिगहिअ, अभिगहिअ अभिणिवेसिअ कमसो ।
अणुण्णरिरुएाए मन्दाइअ जाअ तिरुतम ॥ ९१ ॥

त्रारया—माशयिक १ मनाभिग्रहिक २ माभिग्रहिक ३ माभि-
निवेशिक ४ चेति क्रमशः -क्रमेणान्यो-यविरक्षया मन्द १ तीव्र २
तीव्रतर ३ तीव्रतम ४ च मरेदित्यक्षरार्थः ।

भावार्थः पुनरेव सांशयिकात्मीना देव गुर धर्मविषयकव्यक्त-
चेतनामूर्कत्वेन साम्येऽपि अनाभिग्रहिकापेक्षया मन्द साशयिक,
साशयिकापक्षगा चानाभिग्रहिक तीव्र , ततोऽप्याभिग्रहिक
तीव्रतर, ततोऽप्याभिनिवेशिक तीव्रतम, सर्वात्कृष्टमिव्यात्वरूप-
त्वात् । मिव्यात्व च अदेवादिषु देवत्वादिना सत्तावत्त्वात् ।
तच्चैव माशयिक हि जैनप्रवचनसम्भग् नयेति सशयात्मक मन्द
मिव्यात्वम् । तत्रच सर्वाण्यपि दर्शनानि शोभनानीत्यादिरूप-
मनाभिग्रहिक तीव्र , तस्याभिग्रहिकरूपत्वात् । यदुक्त—

‘सुनिश्चित मत्परिणो जनस्य न नाथ ! मुद्रामतिशेते ते ।
 माध्यम्यमास्थाय परीक्षका ये, मणौ च काचे च ममानुग्धा’
 ॥ १ ॥ इति द्वात्रिंशिकाया । ततश्चाभिग्रहिक तीव्रतर, अयं
 जैनो मार्गो न सम्यग्, त्रेदनाद्यन्तात् शूद्रपापण्डिकधर्मन्याच्चेति
 जैनरूपेण मार्गपिपयकद्वेषमूलकत्वात् । ततोऽप्याभिनिवेशिक
 तीव्रतर, तद्व्यञ्जक तु जिनप्रचनानामननुयादित्वमेव । तच्च प्राक्
 प्रदर्शितमिति गाथार्थ ॥ ९१ ॥

अथाभिनिवेशिमिश्राहृष्टिरपि नागपुरीयलौम्पकोऽस्य
 श्रुतप्रता दुरधिगम्य इति मत्वा तदीयस्वरूपं त्रिद्विंशिशेषतो
 व्यक्तीक्रियते—

तस्य विभ्र अभिनिवेशी, नागपुरिअलुपणो हि दुरधिगमो ।
 अप्सुआण सिं जे, वयणविरोह ण याणति ॥ ९२ ॥

व्याख्या—तत्रापि व्यञ्जनमिथ्यात्वेऽपि, धर्मधर्मिणो
 कश्चिदभेदात् नागपुरीयलौम्पक अभिनिवेशी तेषामटपश्रुतानां
 दुरधिगम—दु स्वेनाधिगमो ज्ञान यस्य स तथा । तेषां केषां ?
 ये वचनविरोध अहं मौनी यान्तिद्वद्व्यापात ७ जानन्ति, तेषां
 दुरधिगम्य इत्यर्थः । हिरेणार्थः । दुरधिगम्य एवेति गाथार्थः ॥ ९२ ॥

अथ तेषां मूर्खप्ररूपणापि निजप्रचनविरोधिनीति दर्शय
 न्नाह—

सद्यण्णू वि जिणिंदो, णिअय णिण्णह ण तण इअरपि ।
 एव तम्मयमूल—पररूपा पाप्मस्सुदया ॥ ९३ ॥

व्याख्या—सर्वत्रोऽपि जिनेन्द्रोऽर्हन् नियत अरश्यभावि

वस्तु, निर्णयति इदमिदमेक मावीनि निर्णय मणनि, न पुरित-
 तदप्यनियतमपि अनवश्यमाव्यपि । एतमुक्तप्रकारेण तन्मते-नाग
 पुरीयलौक्यकमते, मूलप्ररूपणा यन्त्रियारूपरेणऽऽदिप्ररूपणा,
 कुत ? पापकर्मोदयात् तीव्रमिच्छान्वमोत्पीडकर्मोदयात् ।
 नक्त्य ? इति चेत्, उच्यते यदि सर्वेन कथमनियत न निर्णय-
 यति ? यदि च ? निर्णयति कथं सर्वे ? इति पचनविरोध,
 अहं मौनीयात्रिगुण आनासीति गाथार्थ ॥ ९३ ॥

अथोक्तप्रकारेण प्रवाणाऽपि चिन्ता यथा सर्वज्ञो भवति
 न भवति च, तथा दर्शयताम्—

अहं निश्रयमणिश्रय वा, एतमहावेण सत्यया वृज्जना ।
 ता अरिहा मरण्ण्, अण्णह निश्रमा ण मवन्नु ॥ ९४ ॥

व्याख्या—यदि नियममनियत वा वस्तु एकस्वभावेन
 सर्वदा सर्वकालं भवेत्, 'ता'-तर्हि, अहं सर्वज्ञो भवेत् याथावर्त्यन
 परिणानात् । अथवा यदि च कदाचिदप्यनियत सन्नियतं भवेत्,
 तर्हि तदपरिणानात् सर्वज्ञो न भवेत् नियमात् निश्चयेन, मृतानां
 मायिना (भवती) भूयमानानां च पदार्थानामेकतरम्याप्यनाने
 सर्वत्रयदानिम्नरापि सम्मतेति गाथार्थ ॥ ९४ ॥

अथापुरधिदृश्य तदीयकल्पनामाह—

णिरुयकममोययम मेण्हि दुचिहमाउअ होह ।
 पढम निश्रयमणिश्रय, त्रियति विगप्पिअ तेण ॥ ९५ ॥

व्याख्या—निरुपयमसोपयमलक्षणौ यौ भेदौ, अध्यात्मिणेपण
 भूतौ, नाभ्यामायुर्द्वित्रिभिरिति भवति ।

तत्र प्रथम निरुक्तमायुर्निधत्, सोपक्रमायुश्च द्वितीयमनियतमा-
युरिति तेन प्रहृतलौम्पकेन विकल्प्यामिति गाथार्थ ॥ ९५ ॥

अथ प्रहृतलौम्पकमुनेनैव केवलिन सर्वत्रापि निर्णय एव
भरतीति व्यवस्थापनार्थं लौम्पकमेव प्रदर्शयितुं नाह—

णणु मोक्षकमआउ स्मुरक्रमा जिणररण रिण्णापा ।
जइ ता तपि अ णिण्णेइ, अण्णहा णेय सयम्नु ॥ ९६ ॥

व्याख्या—णु भो लौम्पक ! सोपक्रमायुषा ये उपक्रमा
प्रत्यायुभिर्ना भिन्ना एव भरति । ते च यदि चिनवरेण तार्थ
वृत्ता, विनाता विशेषेण प्रत्यायुभिर्नस्वरूपेण नाता अगता,
'ता'तर्हि, तदपि सोपक्रमायुगपि निर्णयति, अथवा—विज्ञाताऽ-
सम्भवात्, सर्वज्ञो नैव भवेत् न भवेदेवेत्यर्थः । अस्मिन् च सर्वत्र
स्वयापि तथैवाभ्युपगमात् । किंच उपक्रमाणामनाने इह सोप-
क्रमायुरिति विशिष्टज्ञानमेव न स्यात् । विशिष्टज्ञानस्य विशे-
षणानाजयत्मादिनि गाथार्थः ॥ ९६ ॥

अथोद्दिष्टस्य लौम्पकस्य आन्तिकारणमाह—

जइ-ता सदग्मतो, ससययण यइज्ज मूढमणा ।
अमुणतो ताणत्थ, कप्पिअअत्थेण भत्तिकरो ॥ ९७ ॥

व्याख्या—यदि तर्हि शब्दाभ्यां आतो व्यामूढ मिथ्या-
स्वोपश्तावबोध इति यावत् । सशयवचन वदेत् मूढमना मूर्ख
यदि तर्हि शब्दयोर्वैकल्यं सशय भाषने 'ताणत्थ'ति तयोर्वैदि तर्हि
शब्दयोरर्थमभिनेयमनानान कल्पितार्थन निजमतिविकल्पितार्थ
करणेन, आन्तिकरो भवोत्पादकं मुग्धश्रोतृगामिति गम्य ।

अयं भाव — यदि सोपक्रमायुक्तस्य पुष्पस्योपक्रमो मिलिष्यति,
तर्हि मृयुमाप्स्यति, नायथेति । यथा यद्यथ धर्मं करिष्यति, तर्हि
सुखी भविष्यतीति, वक्तुं सनायमतरेण तथा प्रयोगाऽसम्भवा-
दिति तस्याभिप्राय इति गाथार्थः ॥ ९७ ॥

यथोक्तप्रकारेण कल्पना भ्रातृरिति आतिसमर्थनाय यदि-
तर्हिशब्दयोरभिधेयमाह—

जम्हा जड तासदा, णिआमगा वज्जकारणाणमिह ।
अण्णय धइरेगेहि, लोअपमिद्ध ति रिण्णेअ ॥ ९८ ॥

व्याख्या—तस्मादेव आति, यस्मात् कारणात् इह जगति
यदि—तर्हिशब्दी कार्यकारणानां कार्यकारणभावमन्वधाना,
नियामकौ निश्चायकौ भवतः, काम्या ! अत्रययतिरेकाभ्यां
'सति सद्भावेऽवयोऽसत्यसद्भावश्च व्यतिरेक' इत्येवरूपाभ्यां,
यथा यदि मृत्पिण्डः पण्डुलालादीनि सामग्रौ स्यात्तर्हि घटोत्पत्ति
स्यात्, तद्भावे च न म्यादेवेत्येव प्रवृत्तेऽपि बोध्यम् । अथवा
यदि सावधानाचार्ये उत्सूत्रं नाऽवश्यत्तर्हि अनन्तकालं समारे
नाऽभिमिष्यदित्यादिप्रयोगानुपपत्तिप्रसक्ते । तत्र सदेहाऽभावात् ।
एव चानेकधा प्रयोगा भवतीति लोकप्रसिद्धं विज्ञेयमिति
गाथार्थः ॥ ९८ ॥

अथोद्दिष्टौभ्यः दूषयितुं प्रथमं जैनप्रक्रियामाह—

कालाडपचजणिअ, सत्र कज्ज हविज्ज जिणसमए,
तत्थ ए एगा णिअई, सेमचउक्क अणिअइत्ति ॥ ९९ ॥

व्याख्या—कालादिपचजनिनः, आदिशब्दात् स्वभावादयो

माद्या । तथा च काल १ स्वभाव २ नियति ३ पूर्ववृत्त ४
पुरुषकार ५ लक्षणा पञ्च, तैर्जनित सर्व कार्यं निनममये जिन-
शासने भवेत् । यदुक्त—

‘कालो १ सहावो २ निर्वर्त्त ३, पुत्रकृत् ४ पुष्पिकार ५ जेगता ।

समपाप सम्मत्त, पणते होइ मिच्छत्त ॥ १ ॥ सम्मत्तिमूत्र ।

तत्र एका नियति, शेषचतुर्क तु अनियतिरिति गाथार्थ ॥ ९९ ॥

अथ परमत दृषयन्माह—

तेहिं जणिअ कज्ज, णिअयाणिअय जिणण पण्णत्त ।

त चिअ णिअया भिण्ण, अणिअयमेव महामोहो ॥ १०० ॥

व्याख्या—ताभ्या नियत्यनियतिभ्या जनित कार्यं कार्यमात्र,
नियतानियत निनेन प्रपन्न ‘त चिअ’ति । तत्रेव नियताद् भिन्न
मनियत भवतीति । एव महामोहो मिथ्यान्वमोहो मन्त्र इति
गाथार्थ ॥ १०० ॥

अथ पुनरपि परविकल्पमाह—

ज णिअय तमणिअय, ण हाइ एग विरुद्धधम्मोहि ।

ज सीअ त उप्पिण, रिं केण सुअ व दट्ठ वा ? ॥ १०१ ॥

व्याख्या—यानियत तदनियत न भवति । किमेक विरुद्ध
धर्माभ्या—नियतवानियत वाभ्या विरोधात् । तत्र दृष्टान्तमाह
यत् श्रोत श्रोतस्पर्शाधिकरण, तदुष्ण दृष्णस्पर्शाधिकरण, किं
केनापि दृष्ट श्रुत वा ? नेतीति गाथार्थ ॥ १०१ ॥

अथ श्रोतोष्णस्पर्शयोरेव नियतवानियतययो सामाना
धिकरण्य न भवतीत्येव कल्पनाया मूलकारणमाह—

काल-ज्य कारणान्, भिन्नाभिण्यस्मरूपममुणतो ।

अविरोह पि चङ्गना, विरोहमण्णाणमाहप्ता ॥ १०७ ॥

व्याख्या—कालश्च नयाश्च कारणानि चेतीतरेतरद्वन्द्व ।
तेषां भिन्नाभिन्नस्वरूपमनागान्—कालादीनां भेदेनाभेदेन च
बन्तूनां स्वरूप भिन्न भवन्ति त्रेति श्रुतिगानशूय इत्यर्थः ।
अविरोधमपि विरोध वदेत् । कुतोऽज्ञानमाहात्म्यात् मिथ्याय-
माहन्तीयोदयसदृशं यदज्ञानं तद्विपरीतानयोधेन तुरित्तनान
ज्ञानं, नन कुमार्थत्वात्, तत्र । अत एव क्रोधादिसर्वपाप-
ज्ञानं महापाप । यदुक्त—

‘अज्ञानं खलु भो कष्टं, क्रोधादिभ्योऽपि सर्वपापम्य ।

यस्माद्विन्नमहितं या, न त्रेति येषांऽऽवृत्तो लोकः ॥ १ ॥

इति । अयं भावः—कालनयकारणानां भिन्नत्वेन सामान्याधि-
करण्येऽपि न विरोधः, तथाहि कालमेव शीतोष्णस्पर्शयोरपि
सामान्याधिकरण्यं भवत्येव । य एव तामसा परमाणवः, स
एव तेजस्तया परिणमते । य एव तैजसा परमाणवस्त एव
तमस्नया परिणमते इति वचनात् । तत्र तामसा परमाणवः
शीतला, तैजसाश्चोष्णा इति सर्वसम्मतः । एककालीनयोस्तु
शीतोष्णस्पर्शयोः सामान्याधिकरण्यं न भवत्येव, कालमेव ज्ञान-
परिणामात्तन्मन्तरेण विरोधाभावो, यथा यदेव वस्तु द्रव्यार्थिकन्यापेक्षया नित्यं, तदेव पर्यायाधिक-
नयापक्षया अनित्यं, सर्वेषामपि पदार्थानां द्रव्यत्वेन तादवस्थ्ये-
ऽपि पर्यायाणां प्रतिसमय भिन्नत्वात् । अत एव जैनानां दीपा-

नियमपर्यन्ता पदार्थास्तुत्या एव भवति । यदाह
श्रीहेमचन्द्रस्वरि —

‘आदीपमायोम समस्यमान, म्याद्वात्मुद्रानतिभेदि वस्तु ।

नन्नित्यमेवैकमनित्यमयदिति न्वदातां द्विपतां प्रलापा ।१।

इति द्वाविंशिकाया । विरोधस्तु द्रव्यार्थिकनयाभिप्रायेण
पर्यायार्थिकनयाभिप्रायेण वा नियमनित्य च वदतोऽन्यसा-
त्तय । एव भिन्नकारणजन्यत्वापेक्षया विरोधोऽपि न भव-
त्येव । यतो जैनानां मते सर्वमपि कार्यं कालादिपक्षसमवाय-
जन्य भवति । तत्रैका नियतिस्तज्जयत्वाऽपेक्षया सर्वमपि कार्यं
नियत, नियति-यतिग्निकालादिचतुष्टयजयत्वाऽपेक्षया अनियत,
नियत्यनियत्यो कारणभूतयोर्भिन्न जन तदुभयजयत्वाऽपेक्षया
सर्वं कार्यं नियतानियत भवति । तेन नियतत्वानियतत्वयो-
सामान्याधिकरण्ये वक्तव्ये विरोधगन्धोऽपि न भवति । भवति
च विरोधो नियत्याऽनियत्या वा जय सर्वं कार्यं नियता-
नियतमिति वदत । तत्र दृष्टान्तस्तु पितृत्वपुत्रत्वविशिष्ट-
पुरुष । ॥ च निजपितृजयत्वाऽपेक्षया पुत्र, निजपुत्रजनकत्वाऽ-
पेक्षया च पितेति न विरोध । भवति च विरोध निज पितर-
पुत्र वा अधिकृत्य पितृत्वपुत्रत्वयो सामान्याधिकरण्य वदत ।
अथवा मातापितृजय पुत्रोऽपि दृष्टातो बोध्य । पर काला-
दिपक्षसमवायजन्यत्वेन साम्येऽपि मुख्यवृत्तिमधिकृत्य पञ्चांगमपि
अनियमेन विरेक्यपदेशो भवति, यथा—कर्मणामुदीरणा पुम्प-
कारेणैव भवतीति व्यपदेश्य । यदागम — ‘न त मते ! अप्यथा

चेर न्दीरेति, अण्णा चेव सारेति' सि । भग० १० १ उ० ३ ।
 वृत्तकृतेषां यथा 'इह यद्यनुदीरणादौ कार्त्तव्यभावादीनां
 कारणवन्मस्ति, तथापि प्रापायेन पुण्यवीर्यस्यैव कारणवदुप-
 ण्णनाद 'अ स मिद्यादि 'यत्त'मिति विनापी बोध्य इति
 गार्थाय ॥ १०२ ॥

अथोपनाथामिषाधिकामागममम्मनिमाह—

वीजगेपुण एव, मुत्ते रितीह जुत्तिपुत्तपि ।
 ज भणिय तपि इह, पयगजो दमिअ जेअ ॥ १०३ ॥

व्याख्या—द्वितीयाह्ने सूत्रद्वयनाम्न्यग्र, पुन शब्द
 पूर्वसङ्गनिघोतनार्थ । एव—प्राक्प्रवृत्तमेव सर्वं यन्तु पचसम
 वायवम्यत्वेन नियतानियत, १ पुन किंचिद्विषयत किंचिच्च-
 निषामिति विषयेन भणनं सङ्गदिपयर्थ । क्व १, सूत्रे पृथौ
 च युक्तिपूर्वमपि—युक्तियुक्तमि यर्थ । यद् भणितं सदपीह प्रकरणे
 प्रसङ्गत—प्रागुक्तस्य लौकिकविशेषस्य परिणामार्थमि यर्थ ।
 सूत्रोक्तमेवानुक्तमि यर्थ इति ज्ञेय—प्रातत्र्य । अथ सूत्रोक्तस्य
 दिग्दर्शनं त्वेव—'पयमेवाणि अपता बारा पट्टिअमाणिणो ।
 णिअपाणिअय सत्त, अयाणना अवुद्धिआ ॥ १ ॥ इति धी
 सूत्रद्वयनाम्न्यग्र १, उ० २ । वृत्त्येकदेशो यथा 'एवमि यनन्त
 गेवठम्योपदर्शने । 'ण्तानि' पूरात्तानि नियतमादाश्रितानि
 वचनानि जल्पतोऽभिदधतो बारा इव बारा सदसद्विवेक
 विरुद्धा अपि सत्त पण्डितमानिन—आत्मान पण्डित मत्त शील
 जेपा ते तथा, किमिति ते ण्वमुच्यन्ते ? इति तदाह—यतो 'णि

अयाणिअय सत' ति । सुभा
 व्युदयप्रापित तथा ।
 नियतिवृत्तमेवैकान्तेनाश्रयति,
 दु स्वादिकारण, अनुद्धिका - पु।
 आर्हतानामि-यादि यावत् त
 युक्त्युपपन्ने सति नियतेरेव
 भवतीत्यशेषम् । अत एव
 पुरोवर्तिसूत्रस्य व्याख्याने
 सतो'ति भणितमिति सूक्ष्मदृशा
 पर्यालोच्येति गाथार्थ ॥ १०३

अथ प्रवृत्तप्रकरणस्य ।

एव खलु सुचत्थ, सम्म सु
 णेअ तित्थगरेहि,

इति सूत्रव्याख्याननिमित्त

व्याख्या-एव - भाष्ये

सम्यक् श्रुत्वा सम्यग्दृष्टिर्भिन
 तीर्थकृद्भिर्मणितमिति बुद्ध्या -
 दिरूपेण सूत्रव्याख्यान
 तात्पर्यमिति गाथार्थ ॥ १०४

। इति सूत्रव्याख्याननिमित्त

अयाणिअय सत' ति । सुखादिकं किञ्चिन्नियतिवृत्त-अवश्यभा
व्युदयप्रापितं तथा अनियत-आत्मपुरुषेश्वरादिप्रापितं सत्-
नियतिवृत्तमेवैकान्तेनाश्रयति, अतोऽजानानां सम्यग् सुख-
दुःखादिकारण, अनुद्धिका-बुद्धिरहिता मयतीति । तथाहि-
आर्हतानामित्यादि यावत् तदेव नियत्यनियत्योः कर्तृत्वेन
युक्त्युपपत्तेः सति नियतेरेव कर्तृत्वमभ्युपगच्छतो निर्बुद्धिका
मयतीत्यनसेयम् । अत एव 'एगमेगे उ पासत्था' इत्यादि
पुरोवर्तिसूत्रस्य व्याख्याने 'सर्गस्मिन्नपि वस्तुनि नियतानियते
सतो'ति भणितमिति सूक्ष्मदृशा सूत्रदृक्कस्य वृत्तिरेव सम्यग्
पर्यालोच्येति गाथार्थः ॥ १०३ ॥

अथ प्रवृत्तप्रवरणस्य निगमामाह—

एव खलु सुत्तत्थ, सम्म सुणिउण सम्मदिट्ठीहि ।
णेअ तित्थगरेहि, भणिअमिण ति सुवुद्धीए ॥ १०४ ॥

इति सूत्रव्याख्यानविधिशतकसूत्र समाप्तम् ।

व्याख्या-एव-प्रागुक्तप्रकारेण, सूत्रार्थ-सूत्रव्याख्यान,
सम्यक् श्रुत्वा सम्यग्दृष्टिमिज्ञेयं, कया ?, इह सूत्रार्थकरणं
तीर्थकृद्भिर्भणितमिति बुद्ध्या ज्ञेयं 'सुत्तत्थो खलु पढमो' इत्या-
दिरूपेण सूत्रव्याख्यानं तीर्थकृद्भिर्भणितमिति श्रद्धेयमिति
तात्पर्यमिति गाथार्थः ॥ १०४ ॥

। इति सूत्रव्याख्यानविधिशतकस्य वृत्तिः समाप्तेति भद्रमिति ।

